

પ્રકાશકનું નિવેદન

આ પુસ્તકનું ઘણું ખર્ચું લખાણ 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય'માં પહેલા ચાર ખંડીફાના જીવનની લેખમાળા રૂપે બહાર પડી ચૂકું છે. તેને પુસ્તક રૂપે પ્રસિદ્ધ કરતી વખતે ભાઈ ચૂનીલાલ બારોટે પેગંબર સાહેબનું જીવનચરિત્ર અને ઘટતી પ્રતાવના ઉમેરી આપ્યાં છે એ રીતે આ ચોપડી તૈયાર થતાં તેને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

ઈસ્લામના સંસ્થાપક પ'ગી તેમનું જન્મકાળ આગળ ચલાવનાર તેમના ચાર ખંડીફાઓ પેગંબર સાહેબના અમકાલીન અને અતેરામી હતા. એ ચાર મહાપુરુષોને પ્રતાપે પેગંબર સાહેબનું કામ આપ્યા અરખસ્તાન અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં જાણીતું થયું, તેની આધ્યાત્મિક અને સામાજિક પુનરુદ્ધાર શક્તિની ખુશબો ફેલાઈ; અને તેમના પ'ગીના કાળમાં તે આગળ પણ પહોંચી તેની જ સાથે આ કાળમાં ખલીફની ગાદીની તકગગના બીજ પણ રોપાયેલા જેવા મળે છે. પછીના યુગમાં આ કલહબીજ ફાલુગા મટે છે, તો તેની સાથે ધીમે ધીમે ઈસ્લામના મૂળ પુડું અને તેઓશ્રીના ચાગ આદિ ખંડીફાની ધર્મભાવના કાર્ષક ઘેરાતી જાય છે. દરેક ધર્મ કે સપ્રદાયમાં આમ જેવા મળે છે પણ તે ઉપરથી તે ધર્મના સાચા સ્વરૂપનો તોલ ન કાઢી શકાય. તેને માટે તો તેના આદિપુત્ર અને તેમના ધર્મજીવનની મૂળ ભાવનાઓ જોવી જોઈએ. આ પુસ્તક ઈસ્લામની આની ઓળખ આપશે, એવી આશા છે. આપણી શાળા મહાશાળાઓના શિક્ષણમાં ધર્મશિક્ષણનો અભાવ એક નોંધપાત્ર વસ્તુ છે. જ્યાં સાર્વધામિક વિદ્યાર્થીઓ ભેગા ભણતા હોય, ત્યાં અમુક તમુક એક ધર્મનું શિક્ષણ ન આપી શકાય, અને તેમાં પરદેશી સરકાર તો એમાં પડે જ નહીં. પણ હવે સરકાર

બદલાઈ છે. અને ધર્મનો વ્યાપક અર્થ સૌ સમજતા થયા હીએ એના વ્યાપક ધર્મના પાયા ઉપર અને ઠોઈ મંત્રદાય કે મન્દજને લઈને નહિ, એનું મિતમન્દજની રાત્ર્યમધારણુ આપણે કામમ કયું છે એટલે આ જાતની સમાજ અને રાત્ર્યમાં રહેતી પાયાની ધર્મભાવનાના વિકાસને માટે રિદ્ધાએ શું કરવું જોઈએ, એ વિચાર ધીમે ધીમે આગળ આવતો જાય છે. આનું કાર્ષક રૂઢ થવું જોઈએ એમ વિચારી, રાધાપુષ્પ કમિશનના રિપોર્ટમાં ધર્મશિક્ષણ તરીકે અમુક ઉપાય મુચ્ચો છે તેમાં જુદા જુદા ધર્મોના મહાપુરુષોના પરિચય આપવો તથા તેમના ધર્મ યોગ્યતા અમુક સાવધનિક દૃષ્ટિનું દોહન તથા ધર્મની દિવસદીના મૂળતત્ત્વો સ્પષ્ટતા, એવું મુચ્ચું છે આપણી મહાશાળાઓએ આ કામ ઉપાડવું જોઈએ. આ પુસ્તક એમાં મદદરૂપ થશે અને સામાન્ય વાચકને પણ તે ઉપયોગી નીવડશે બધા ધર્મો પ્રત્યે અરસપરસ આદરભાવ રાખવો, એ હવેના જગતના દરેક નાગરિકનો ધર્મ અને છે, એમાં એની સંસ્કારિતા અને અજ્ઞાનતા ગેરહી ગણાશે. એ વગર માનવકલહો અને રાષ્ટ્રોની અવારનવાર નીપજતી સામ્યારીઓ વગેરેનો ઉપાય કે ઉઠેલ જડી નહીં શકે આવે. આદરભાવ કેળવવા માટે, બીજી કાર્ષક નહિ તો, ધર્મો વિષેનું સાચું પ્રમાણભૂત જ્ઞાન નાગરિકને મળવું જોઈએ આનું વ્યવહારમાર્ગી કે પરપરાગત સમાજજીવનમાર્ગી બધાર્ષ ગયેલા ખોટા ખરા કે રાગદ્વેષભર્યા ખ્યાલો, વહેમો, વગેરે ધર્મનું શિક્ષણ નથી જાતન સમાજે અને તેના કેળવણીકારોએ આ લોકમાનસ દશાને દૂર કરવા સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ તે દૃષ્ટિએ આ પુસ્તક દરેક નાગરિકને, અને ખાસ કરીને શિક્ષણજગતને ધરલામની ઓળખ આપવામાં મદદરૂપ થશે એમ માનું છું.

પુસ્તકને આ દૃષ્ટિએ જ શ્રી રેવાભાઈ પટેલ સ્મારક અથમાળામાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે આ માળામાં આજીવ ધર્મ યોગ ઉપરાત 'સર્વ ધર્મ'—સમભાવની દૃષ્ટિએ અન્ય ધર્મો તથા દર્શનોનો પણ સમાવેશ કરવાનો

છે, તથા ‘જીવનની ધર્મદૃષ્ટિને પોખે અને વધારે એ રીતના ઉપયોગી એના વૈજ્ઞાનિક દર્શનના અથો પણ આમાં આવી શકે’ છે.

ભાર્ષ્ટ ચૂનીભાર્ષ્ટ દત્તલાભના અભ્યાસમાં ઘણા વખતથી રસ લેતા આવ્યા છે. કુરાનેગરીફનોપ તેમજ અભ્યાસ કર્યો છે. તેથી જ ‘શિક્ષણ અને સાહિત્ય’ માટે તેમની પાસે આ પુસ્તકમાં હવે પ્રસિદ્ધ થતી લેખમાળાની મેં માગણી કરેલી. તે માળા આમ એક ઉપયોગી પુસ્તક તરીકે બહાર પડે છે તેથી સંતોષ થાય છે.

૨૫-૧-૫૧

જે બોલ

પૂ કાકાસાહેબ દુવનાયક બની વિદ્યાપીઠમાં ગહેવા આવ્યા ત્યારે એમના અગત સપકમાં આવવાના જે પ્રયત્નો આવ્યા એમાંના એક દરમિયાન એમણે મને, જ્યારે વખત મળે ત્યારે, હજ્યામનો અગમ્ય કરવાની પ્રેરણા કરેલી છે સ ૧૯૩૨-૩૩ની વિદ્યાપુર્ણી જેલમાં આથી મેં કુરાનશરીફનાં ભાષાનૌનું અધ્યયન શરૂ કરેલું આ પુસ્તિકાના પરિશિષ્ટ તરીકે આપેલો હજ્યામ વિશેનો લેખાનુવાદ ત્યારે કરાયેલો ને બહાર આવ્યા પછી મારા ગુજરાતીના અધ્યાપક શ્રી શ્રી રામનારાયણ ત્રિ પાંકના પ્રેક્ષાહનથી 'પ્રસ્થાન' ૧૮માં પુસ્તકમાં જે કંડે પ્રગટ કરાયેલો પ્રેરણા અને ભાષા આપનાર બને ગુરુઓનો આથી અત્રે આભાર માનવાની દુ નક લઉં છું પુત્રો કુનપર પરા સાચવીને ને અર્જનિ અપીને પિતૃનલ્ય ફેડી શકે છે, એમ શિષ્યો ગુરુઓની પ્રેરણા નીને તો પણ એમનું નલ્ય મદિર્ચિત ફેડી શકાય, એમ હું માનું છું

હજરત મદ મ. પેગબર સાહેબ સિવાયના આમાના બધા લેખો, પ્રાશના નિવેદનમાં કટેલું છે એમ, શ્રી મગનભાઈની સૂચનાથી 'શિક્ષણ અને માહિત' માટે વખાયેના ને એમાં હપાઈ ચૂકેલા ખાસ લેખો છે એમને સંનિત કરી પુસ્તિકાનું રૂપ આપવા માટે હું એમનો આભારી છું

'હજ્યામનો સુવર્ણયુગ' એ નામ આ પુસ્તિકાના પહેલા લેખ પરથી સૂઝતું છે મુખ્યત્વે તો પુસ્તિકા એ યુગના પાત્ર હજ્યામી પુરુષપ્રવરોનું દર્શન કરાવના માટે જ છે પણ એમ કરતા ઉક્ત સુવર્ણયુગની આપોઆપ ગ્રાપ્તી થઈ જાય છે એવે અર્થે એ નામ અર્થક છે એમ મને લાગે છે

આમાંના લેખોના લેખન માટે મુખ્યત્વે નીચેનાં પુસ્તકોનો આધાર લીધેલો છે તે પણ અત્રે નોંધવું જોઈએ.

Early Heroes of Islam — S. A. Salik

The Caliphate — Sir William Muir

The Life of Mohammad — Sir William Muir

Muhammad the Prophet — Maulvi Muhammad Ali

The Holy Quran — Maulvi Muhammad Ali

૨૭-૬-૫૧

ચૂ. પુ. ખાતેશ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ

અનુક્રમણિકા

પ્રકાશકનું નિવેદન	૩
ત્રે બોલ	૬
૧ ઇસ્લામનો સુવર્ણયુગ	૩
૨ હજરત મહમદ પેગંબર	૬
૩ અમુબક અસ્તિત્વિક	૪૮
૪ હજરત ઉમર	૫૨
૫ હજરત ઉસમાન	૫૭
૬ હજરત અલી	૬૩
પરિશિષ્ટ	૭૨
૧ મુનમત્ર-શાતિ	૭૭
૨ બે ખાસિયત	૭૩
૩ મૂળતત્ત્વો	૭૩
૪ ઇસ્લામનો ઈશ્યુ	૭૪
૫ મરણ પછી	૭૪
૬ દેવકુંતોની માન્યતા	૭૫
૭ આચારના સિદ્ધાંતો	૭૫

(૧) નમાઝ ૭૬ (૨) ઝમાત ૮૮, (૩) શીલ ૮૮,
(૪) હજ અથવા ભત્રા ૮

ઈસ્લામનો સુવર્ણયુગ

ઇસ્લામનો સુવર્ણયુગ

[૧]

એશિયા ખંડના નૈઋત્ય ખૂણાનો પ્રદેશ એ અરબસ્તાન. લગભગ હિંદુસ્તાન જેટલો એ વિશાળ છે, હિંદુસ્તાનની જેમ દ્વીપકલ્પ છે. દક્ષિણે હિંદી મહાસાગરનાં, પશ્ચિમે રાતા સમુદ્રનાં, અને પૂર્વમાં ઈરાની અખાતનાં જળો દિનરાત એના કિનારા પર હલલા કર્યા કરે છે, પણ એ પથરાળ ને રેતાળ પ્રદેશ એને મચકે આપતો નથી.

હિંદુસ્તાન સાથે એનું ખીણ કશું સામ્ય નથી પણ હિંદુસ્તાન સાથે એ નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે. કારણ, આપણા ઇસ્લામી ખિરાદરોના ધર્મનું એ જગમસ્થાન છે. ને ત્યાંનું મક્કા શહેર ઇસ્લામીઓને મન, હિંદુઓને મન જેટલું કાશી છે એટલું જ, પવિત્ર છે.

ઈ. સ. ૫૭૦ની સાલમા ત્યારે એ શહેરમાં ઇસ્લામી મજહબના મૂળ પુરુષ મહંમદ સાહેબનો જન્મ થયો, ત્યારે એ દેશની કેવી સ્થિતિ હતી અને ઈ. સ. ૬૩૨માં એ ગુજરી ગયા ત્યારે કેવી હતી, તે જાણવા જેવું છે. મહંમદ સાહેબના જન્મ સમયે અરબસ્તાનના વતનીઓ એટલે કે આગળો નિકૃષ્ટ પ્રકારની મૂર્તિપૂજામા ગાફેલ પડ્યા હતા. એમના સર્વશ્રેષ્ઠ કાબા નામક મંદિરમાં દેવદેવીઓની કાંઈ નહિ તો ત્રણસો મૂર્તિઓ ગોડવાયેલી હતી એકેશ્વર, કે બધા દેવદેવીઓની દારમાળાના સ્વરૂપ ઠોઈ સર્વોપરી સર્વ કે સત્તાને તેઓ જાણતા કે ઓળખતા નહોતા. ત્યાં અનેક પશુવધ થતા ને બોગ અપાત એટલું

જ નહિ, કેટલીક વાર માણસના ભોગ પણ અપાતાં. લોકો જાતજાતના વડેમોને જ ધર્મ માનતા. ને કેટલાકને તો સાપ, વીંછી ને મંદાવ માંસ ખાના પણ ચીતરી ચડતી નહિ. એકવદ્યક વસાફર દીગે તો લૂટી લેવો કે મારી નાખવો, કે અદર અદર જરા ઝડો થયો તો ખંજર ટાંચી ખૂનરેણ કરી દેતી, એ તો જાણે શાકદાન જેવી વાત હતી. શહેરોમાં ને ગામડામાં રહેતા થોડા લોકો ધર્મ અને દિદુસ્તાનનો માવ યુરોપમાં પહોંચાડવાનો ધંધો કરતા; પણ બાકીના રણનિનાસી લોકો તો તબૂઓમાં પડ્યા ગ્રહેતા, ને પોતાનાં ઊંઠ, ઘોડાં કે ગરેડા લઈને રખડુ જીવન ગુજારતા. બધા જ આરખો નવરાજનો વખત નશામાજ, રડીમાજ ને જુગારમાજમાં ગાગતા. માવદાર માણસો ઉપયુક્ત કાર્ક રખડુ આરખોની હડીએ ચડ્યા તો લૂંટાયા વિના રહેતા નહિ. એમ એ અમ્તાન રખડુ આરખો શહેરના કે ગામડાના માલદાર માણસની હડીએ ચડ્યા તો ત્રીન બગાજખોરીના કે વણિક છાનાજી ને છેતરપિંડીના ભોગ થયા વિના પણ રહેતા નહિ. પ્રગ્ન બધી અમુક કુળવાર કબીલાઓમાં કે ટોળાઓમાં વહેચાયેલી ગ્રહેતી. ને નજીવા કારણોસર પણ અવાર-નવાર એકબીજા જેડે લડ્યા ઝવડ્યા કરતી, એટલું જ નહિ લશ્ચી વાર એમાથી નગેના વેરની ઢોળી વારસામાં ઊતરી સૈમઓ સુધી આવતી ને મનુષ્યનું લોગી પાણીની જેમ વહેતું કાવાની પ્રવિસણ કરતાં એમને જેમ નમ થતા શરમ નહોતી આવતી, એમ જ દુશ્મનના મરી ગયા પછી એના મડદના નાકકાન કાપી લેતાં પણ એમને શરમ નહોતી આવતી આરખો પગલુવામાં પાછુ વાળીને જોતા નહિ; એક નહિ, બે નહિ, અનેક નહિ પણ અમર્વાદ પત્નીઓ કરવી એ સામાન્ય રિવાજ હતો સ્ત્રીઓને કરા જ હજી નહોતા બાપ મરી જાય ત્યારે એની મિનકતલી જેમ એની ખેરીઓ પણ દીકરાને વારસામાં મળતી! અને છેકરીઓ મારી નાખવી એ એમને મોસાગ મોકલી કહેવાતું! મનુષ્ય મનુષ્યને ગુલામ બનાવતો, ને અપહરણ કરીને, લડાઈમાં કેદ પકડીને કે ખસીદી લઈને એકા કરેના આવા માનવ શુનામે સાથે દોર કરતાં પણ ગુન્હા અવહાર રખાતો.

બુદ્ધ ભગવાનને એક વ્યાધિસ્ત માણસ, એક ખખડી ગયેલું વૃદ્ધ શરીર, ને એક રમથાને જતું મડદું જોઈને જે વૈરાગ્ય આવ્યો હતો એવો વૈરાગ્ય મહાંમદ સાહેબને પણ આવ્યો, ને એમણે પણ મહાભિનિષ્ક્રમણ કયું, એવું કોઈ પુરાણ એમના જીવનની આજીવ્યાજી ઊંચું થયું નથી. પણ આ સંસારના તાપ શમાવવા બુદ્ધ ભગવાને જેમ ઉગ્ર તપસ્યા કરી, એમ મહાંમદ સાહેબે પણ મકકાની નજીકના પર્વતોની શુદ્ધઓમાં જઈને ઉગ્ર તપસ્યા કરી. ને એ તપસ્યા ને સમાધિને પરિણામે એમને અરબસ્તાનના ખંડે, માનવજાતિના ઉદ્ધારનો જે પેગામ મળ્યો, એ આરબોમાં ફલાવીને એ પેગંબર થયા; ને આરબો તથા અરબસ્તાનનો એમણે ઉદ્ધાર કર્યો.

એમણે આરબોને શીખવ્યું કે ઈશ્વર એક જ છે; એ મૂર્તિપૂજાથી નહીં, પણ સ્વકર્મથી મળે છે; સાચો ને સંપૂર્ણ ધર્મ એક જ છે ને પોતે તેના પેગંબર છે; આરથી વધારે પત્ની કવાનો કોઈને અધિકાર જ નથી, ને તે પણ જો બધી પત્નીઓને એકસરખી ને ન્યાય રીતે ગણી શકાય તો જ; દારૂને તો અડકાય પણ નહિ; જુગાર તો રમાય જ કેમ? આપણે બધા એક ખુદાના બંદા છીએ, એકધર્મી છીએ; આપણે અંદર અંદર કાપાકાપી ને ખૂનરેણું કરીએ એ તો મહાપાપ! પૈસા તો ખુદાએ પુણ્ય કરવા, ગરીબોની સેવા કરવા આપ્યા છે, વ્યાજ ખાવા અને ગરીબોને રહેંસવા નહિ, સ્ત્રીઓ તરફ કુદૃષ્ટિ કામ જ કેમ? શુલામોને દુઃખ દેશે એ ખુદાનો રૂનેગાર થશે; શુલામોને જે મુક્તિ આપશે એનાં અનેક પાપો બળી જશે; આપણે ખાઈએ તેવો જ ખોરાક ને આપણે પહેરીએ એવો જ પોષાક આપણા બંધુઓને આપવો ઘટે; જેની પાસે નાણાં હોય કે ઘરેણાં હોય તે બધાએ તેનો મા તો પોતાની આમદાનીનો દસમો ભાગ ગરીબગુરુઓના પોષણ માટે ને ઇસ્લામની સેવા માટે - જકાતરૂપે ખરચવો જોઈએ; આ દસમા ભાગ જેટલું પુણ્યદાન જે નથી કરતો, જે આટલી જકાત ખુદાઈ કામો માટે નથી આપતો તે હરામનું ખાય છે; દરેક આત્માએ દરરોજ દિવસમાં પાંચ વાર ખુદાની બંદગી

કરવી જોઈએ યાને નમાજ પઢવી જોઈએ, રમ નન મહિનામા રોગ
ગખવા જોઈએ શુક્રવારે સામુદાયિક નમા ત્યા અચૂં હાજરી આપવી
જોઈએ ને પાઠન, ખુદાપરન જીવન ગુજરતુ જોઈએ આવા આવા
ઉપદેશોથી ને સુચારુઓથી એમણે આગેમની સૂરત જ બની નાખી
અને ગેમીઓમા વહેચાયેલા ને નિરતર લડતાઝઘડતા આરબોને આમ
સુગઠિત શિસ્તમદ ને સુમપી એમ્પ્રગ—એકરાષ્ટ્ર બનાવી દીધા અને
તેઓ જેવા એ ને અરિભાજ્ય થયા, એવા જ મળવાન થયા

મહમદ આદેમ આરબોના ધર્મિ માનવોમા જેવા આગેવાન મન્યા,
એવ ગમ્મીય માનવોમા પણ બન્યા ઈશની અને રૂમી વિજેતાઓ, જે
દેશના અને ભાગેમા સાત્રા ત્ય રી બેઠા હતા, તેમને એમણે હાકી
કાઢ્યા ને એ ધર્મ એ પેા હ ને એ છત તમે એમણે એ
એવા ધર્મ ને ધર્મિકે અનૂન આપ્યુ કે જેને લીધે એ લોકોએ પાછાથી
લગમગ નોધાભાગી દુનિયાને છતી લીવી ને ઇસ્લામનો ત્યા ફેલાવો કયો

[૨]

૫૦૦૦ વર્ષની ઉંમરે મહમદ સાહેબને પેાંમરી પ્રાપ્ત થઈ ને
ત્રેસ મા વર્ષની શરૂઆતમા એ જન્નતનવીન થયા આગા ટૂંકા ગાળામા
એમણે અશ્વત મમ કયું પણ આગેા ટૂંકા સમય બંધ જ આરમોના
વખાવ અને આરિત્યમા મૂગજૂત ને મચમી પનડે આજુબા માટે રસ્તુત
પૂરો નરોનો ફિરમની પાસ નમાજ રમજનના રોગ દારનો ત્યાગ
જમાતનો મયદે ને રગીનાપણનો સ તર મહિમાર હજી થયું ને મતા હતા
ખીજી માવો નાચ્યો એલે બો લી નાચી ની જેમ મદમદ સાહેબની
વિદુગી દુગીત જોઈને એમન જીવનમા જ એમની નનગી નમન
મરીને પેાગ જની બેસવાનો ખીજ કે નામને ગોખ થઈ આવ્યો હતો એટલે
મહમદ સાહેબને ખુલ્લે બોલાવી નીચ છે એવી ખબર પડતા જ આખા
અરમન્ધાનમા દેરેર નાગ્તિમ્ત ને બના વાયરા વાયા પણ એ ટાકણે
મદીનાના લોકોએ પેાગર અહેમી ગાંી સાચવવા એમના પ્રતિનિધિ

માને ખલીફ તરીકે હજરત અબુબકર નામના એક અત્યંત પાકદિલ, બુદ્ધિશાળી, કાર્યદક્ષ ને ચુસ્ત અનુયાયીની ચૂંટણી કરી. એમણે નાસ્તિકતા અને ખંડને મૂળમાંથી ઘડ્યાં, ને આગળ પ્રગ્નના લડાયક લુસ્સાને પગદેશોમાં ઇસ્લામનો દિગ્વિજય કરવા તરફ વાળ્યો. એમણે રાજ્ય તો ફક્ત એ વર્ષ જ ક્યું, પણ એમણે ઊછરતા ઇસ્લામના મૂળ પર થતા ધા બદાહુરીયાં ને સફળતાથી વાર્યા; ને ઇસ્લામના રાજકીય ને ધાર્મિક સામ્રાજ્યને ૬૬ ક્યું એટલું જ નહિ, પેલેસ્ટાઈન, દક્ષિણ સિરિયા ને ઇરાક સુધી વિસ્તાર્યું.

આ ઉપરાંત એમણે એક ખીજી અગ્રવનું કાર્ય ક્યું. અને તે એ કે એમણે જગતની વિદાય લેતાં લેતાં હજરત ઉમરની ખલીફ તરીકે નિમણૂક કરી. હજરત ઉમર ઇસ્લામના આ સુવર્ણકાળના બધા વીર પુરુષોની જેમ મહામદ સાહેબના નિઃસ્વાર્થ ને પાકદિલ, ચુસ્ત અનુયાયી હતા એટલું જ નહિ, એ અજબ મનોબળ ને ગજબ દૃઢતા ધરાવનાર પુરુષ હતા. એમની કકકાર જેટલી સર્વવ્યાપી હતી એટલી એમની નિષ્પક્ષતા સર્વતોમુખી હતી. રંડ કે રાય કેમ નો શિસ્તભંગ એ ઘડીબર પણ સાબી લેતા નહિ. બલભવા સૂબાઓને ને સેનાપતિઓને નાનામાં નાના ગુના માટે પદચ્યુત કરતા એમણે જરા પણ વાર લગાડી નથી. એમની સમશેર ભયાનક હતી, પણ એમની કલમ એથી પણ વધારે ભયાનક હતી. એથી એમનાં ફરમાનોનો જોતાવેંત ને ખરાખર અમલ થતો એક લેખક લખે છે કે, ‘સાચ દસ વર્ષના અત્પ સમયમાં એમણે ગર્વિષ્ટ અને બગવાન કમી સામ્રાજ્યનો ગર્વ ઉતાર્યો અને જગતની તવારીખમાં જેનો જોડો નથી એવી ઝડપે ધરતી સામ્રાજ્યના લુછા કર્યા પશ્ચિમમાં ત્રિપોલીથી માંડીને પૂર્વમાં બલુચિસ્તાનની સરહદ સુધી એમણે ઇસ્લામનો દિગ્વિજય કર્યો, ને એક ગંજાવર ઇસ્લામી સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી. જમીનમહેસૂલપદ્ધતિને એમણે નિશ્ચિત ને ન્યાયી ધોરણ પર મૂકી, ને લશ્કરને એમણે શિસ્તમદ્દ, સુઅવસિયત, બગવાન ને વિજયી બનાવ્યું. એમણે અનેક રસ્તાઓ બનાવ્યા, અનેક નહેરો

ખોદાવી, અનેક ધર્મશાસ્ત્રો ખોદાવી ને અનેક મસ્જિદો ઊભી કરી. આપવ્યવસ્થાને એમણે નિર્માણતા આપી ને ઈશ્વરની એમણે મદત કરી દીધી, ને ઇસ્લામી કાયદાના તથા પાક કુરાનના શાનનો પ્રહોળો ફેલાવો કર્યો. ખધા મુસલમાનો સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ સમાન હતા, પણ એમણે વ્યવહારમાં પણ એમને સમાન જનાવ્યા. જદ્દ અને અપંગોને એમણે જિવાઈ બાંધી આપી ને જિન-ઇસ્લામીઓને એમણે કમરેલાતંત્ર આપ્યું; એટલું જ નહિ, એમણે એમના બીજા હકોને પણ સુરક્ષિત કર્યા.

ઈ. સ. ૬૪૫માં નમાઝ પડવા જતાં, મદીનાની જુમા મસીદમાં જ, એક માની લીધેલા ગેરઇસ્લામી ખાતર, એમનું એક શુદ્ધામે ખૂન કર્યું, ત્યારે ઇસ્લામની ચડતીનો સૂર મધ્યાહને હતો. એમની પછી ખલીફ તરીકે હજરત ઉસ્માનની ચૂંટણી થઈ; પણ હજરત ઉમરના તેજસ્વી ને નિષ્પક્ષ શાસન પછી એમનું શાસન આરબોને નિસ્તેજ ને સપાંસાજવાનો પક્ષ કરનારું જણાયું. પરિણામે જે બંડ થયું એમાં એમને એમના જ ઘરમાં ઘેરીને, તેઓ ત્યારે કુરાન પઢતા હતા ત્યારે જ હાર, કરવામાં આવ્યા.

મહમદ સાહેબે આરબોને એકરાબટ જનાવ્યા ત્યારપછી મુસલમાનોમાં અંદર અંદર પોતાના આગેવાનની નાપાક ખૂનરેણ શરૂ થયાનો આ પહેલો દાખલો છે ને એનો દિવસે દિવસે એવો ચેપ લાગ્યો કે ન પૂછી વાત ! આથી જે આંતરવિઘ્નની શરૂઆત થઈ અને શિયા, સુન્ની, ખવારિજીને છત્યાદિ જે પક્ષો પડ્યા, એથી ઇસ્લામે સળેલી — સામાન્ય રીતે ઇસ્લામીઓની ને ખાસ કરીને આરબોની — અદ્ભુત એકતાના ભુકકા ઊડી ગયા. ને હજરત ઉસ્માન પછી ખલીફની માદીએ આવનાર હજરત અલી જિન્દગીભર આ વિઘ્ન શમત્કારની ને એકચક્રે રાત્ર્ય કરવાની મયામણ કરતાં જ એક ધર્માધ ખવારિજના હાથે, હજરત ઉમરની જેમ, છત્યાદત કરવા જતાં બહોરતનશીન થયા.

હજરત અલીનો હરીફ મુઆવિયા ત્યાર પછી માદીએ આવ્યો, પણ એનું આગમન થયું ત્યારથી ખલીફતમાં જે નિષ્કલંક પારિવ્યનું

અપ્રતીમ તેજ હતુ તે સાવ ઊડી ન ગયું, તોપણ અત્યંત ક્રાંધુ' તો થયું જ. ત્યારથી જગતની ખપી જૂતી સહેનગાદતોની જેમ ખપીકાનું પદ વંશપરંપરાગત બની ગયુ, અને કડવી લડાઈઓ અને વિમરોનું મદા કેન્દ્ર થઈ પડ્યું, ઇસ્લામી પ્રગતતંત્ર જેવી ઠોઈ વસ્તુ રહી નહિ, ને ખપીકાનું પદ આયુ' મરહમી મરીને જાગિયાના બે ભાગના મામૂલી પગિદ્વામ જેવું દુન્યવી થઈ ગયુ. ને એમ ઇસ્લામનો સુવર્ણયુગ પૂરી થયો.

ઇસ્લામી સુવર્ણયુગના આ પાયે પુરુષોનાં સંક્ષિપ્ત પણ જગ વિગતવાર ચરિત્ર તરફ હવે વળાએ.

૨

હજરત મહંમદ પેગંબર

[૧]

શ્રીકૃષ્ણમુખે ગીતામાં ભગવાને ભાષ્યુ છે —

‘જ્યારે જ્યારે થતી ગયાંનિ ધર્મની સુખ ભારત’

અધર્મ ધર્મ થઈ રાખે, ત્યારે ધારું જ દેહ હું.

સાધુઓને પરિત્રાણી, દુષ્ટોને વિનાશવા

ધર્મસંસ્થાપનારો હું, જન્મ ધારું મુગે મુગે’.

આ હિંદુ માન્યતા છે પ્રાચીન મહદી, આર્ય વગેરે શેમવશીઓમાં આને મળતી પણ જરા જુદી એવી માન્યતા હતી કે, ઉપરક્રણા સન્નેગોમાં દુનિયામાં અવતરી ચૂકેલા એવા, ઠોઈ પાકદિલ આદમીને એની લાયકાત જોઈને પોતાના પેગંબર તરીકે ખુદા પસંદ કરે છે, ને પોતાના ખાસ પેગામો પહેંચાડી એનો પ્રચાર કરવા ને ધર્મની પુન સંસ્થાપના કરવાનો આદેશ આપે છે જે એના પેગંમને માને છે તેમનો’ ઉદ્ધાર થાય છે, ને નથી માનતા એમનો નાશ થાય છે.

દત્ત મદમદ (મ બ) ૧ એક આગ અવતારી મહાપુરુષ
 યાને પેગખર થઈ ગયા એમનો જન્મ અરવલ્લના યાત્રાધામ એવા
 મહા નામક પ્રસિદ્ધ નગરમાં જ સ ૫૭૦ની ૨ મી ઓગસ્ટ, અવસા
 ને મુનિએની પ્રસિદ્ધ પરંપરા પ્રમાણે ૧૨મી સ્ત્રી-ઉવ અવસ્થાને રા
 થોને મનાય છે પાળાયા થોરી કેવી રીતે જોખોળને પરિણમે આમાં
 ૧૨૫ ૫૩૫૦ છે અને તે એકે એમનો જન્મ ૧૨ને મદલે દેખી
 રખી-ઉલ્લસ વાને રા થયો મનાય છે ૨ એ મને તેમ હોય એવું
 ને ૧૦ છે ૩ એમનો જન્મ મહાના હોમ અને મદલિદ (રક્ષક) અને
 પ્રખ્યાત પ્રસિદ્ધ ધામના મુખી મની હાસિમના નામે ઓળખાતા અબ્દ
 મુનાફના કુટુંબમાં થયો હતો એમના પિતાનું નામ અમ્દુલ્લા અને માતાનું
 આમીના એમના જન્મપૂર્વે, ૨૫-૨૬ વર્ષની નાની ઉંમરે જ, પિતા
 અમ્દુલ્લા પુત્રી ગયા હતા અમ્દુલ્લા અમ્દુલમુસલિમના નાનામાં નાના
 દીકરા હતા એટલે જુવાન દીકરાના મરણના મરમા ધા પડી એ
 વૃદ્ધિલ પર પૌત્રનો જન્મ અમૃતલેપ સમાન નીવડ્યો એ કહ્યા
 ખુશ થઈ ગયા અને બાળક મદમદને લઈને મમાની પ્રદક્ષિણા મરી
 આ ધા ૧૦ આ આરમ મુખોના રિવાજ મુજબ જન્મ પડી થોડા જ
 અરસામાં મદમદ સાહેબને હાથમાં નામની એક બહુ જાનિની

૧ એક બરખી આસીવચનનો સંક્ષેપ અને અર્થ 'એમને હિંમતના
 આશીર્વાદ અને શક્તિ હો એવો ધાવ છે હરલાખી સમ્બદા રમાણે
 પેગખર સાહેબનું નામ ત્યા ત્યા આવે ત્યા ત્યા આ સંક્ષિપ્ત એમના નામની
 પાઠન મૂકે એઈએ

૨ હમામ અબ્દુલ હાદર બાવઝીર હતા હંકરત મુહમદ ૫ ૪
 ૫ મુદત્તિય પેલાના હંકરત મુહમદ અને હરલાખ મા ૫ ૨૧ ઉપર
 અમેજ વારીખ હિંત ૫૭૧ની ૨૦મી એપ્રિલ આવે છે

૩ બની અરબી રા ૮ છે એ બિન અર્ધાર મહાનુ બહુવચન છે
 અરબ બની હાસિમ બની હંકરત હાસિદ પ્રથે પોનો અપ હાસિમના
 ૨/૬ હંકરતલના ૨/૬ એવો કરવાનો છે

ભરવાણ્યને ખોળે મૂકવામાં આવ્યા. અને એનું ધાવણ ધારીને તથા એનાં ઘેગં ખડરાં ને ઊંટ વગેરે ચારીને તથા એના ગોપમાયો બેગા જ રખણ-કુટારાં ને એ પાંચ વર્ષના થયા. હિંદુઓના પૃથ્વીપુરપોત્તમ શ્રીકૃષ્ણને ગોપરાણી જસોદાએ અંતરના ઉમંગકથી લાડેડાડે ઉઠેમાં એવા જ પ્રેમથી આ મુસ્લિમ પૃથ્વીપુરુષને હવીમાએ ઉઠેમાં કહેવાય છે. મહંમદ સાહેબ હવીમાનો આ પ્યાર કટી બૂધ્યા નથી એક વાર ખીમી ખીમ જોડે લમ કયાં પડી, અને ખીજ વાગ મક્કા મર કયાં પડી, એમ બે વાર હવીમા પોતાના આ દૂધપુત્રને મળવા આવેથી બંને વાર મહંમદ સાહેબે એને કરામ એટલી નવાજેશ કરીને અને બહુ માન આપીને વિદાય આપી છે.

કહેવાય છે કે રણનિવાસ દરમિયાન જ્યારે મહંમદ સાહેબની ઉંમર ચાર વર્ષની હતી ત્યારે બે દિસ્તાઓ એકએક એમની પામે ઊતરી આવેના, ને એમનું પેટ ચીરીને એમના હૃદયમાંથી કુવાસનાઓનું જન્મસ્થાન મનાતો એક કાગો ભાગ કાપી ગયેના. એ ગમે તેમ હોય, બહુઈઓના સરળ જીવનના સડવાસના આ સમયમાં જ એમના ફિલમા નેકી અને ઈમાનદારીના ખીજ વવાયા એમની નાનપણથી જ જણાતી એકાત્રિપતા અને વિચારમંત્ર ગંભીરતા પથ આ બહુઈ રણજીવનના સરકારને આભારી હોય તો નવાઈ નહિ

પાંચેક વર્ષની ઉંમરે હલીમા એમને પુન આમીનાને ખોળે સોંપી ગઈ પથ માતાનું સુખ નસીમમાં લાજુ નહિ લખેતુ એટલે એકાદ વર્ષ પૂરું થયું ન થયું ત્યાં તો માતાએ આ દુનિયાની વિદાય લીધી આથી પ્રેમસાગરસમાં દાદ અન્દુલ મુતવિમે એમને જાભાળી લીધા પથ એ પથ મહંમદ સાહેબ આઠ નવ વર્ષના થયા એટલામાં જન્મતનશીન થઈ ગયા આથી એમનું વાલીપણ કાકા અબૂતાલિમને માથે આવી પડ્યું. થોડા જ સમયમાં મને વચ્ચે મહોમતની એવી મગજૂત ગાહ મધાર્થ ગઈ કે મહંમદ સાહેબનું ખાવું, પીવું, સૂવું, બેમતુ ને કરવું સુધ્યા એ કાકાની જોડે જ રહેતું

અમૂતાલિમની આર્થિક સ્થિતિ મંદ પડી ગઈ હતી એટલે મહાશરીફનો તથા કાબાશરીફનો વડીલ છોડી દઈને એ એક આમાન્ય ગરીબ નાગરિકની જેમ ગહેના હતા. આથી કઠિને, હલીમાનાં છોકરાં ત્યાં જોડે રજુગ્વનમાં કરતા, એમ જ જરા મોટા યનાં અમૂતાલિમનાં ઘેરા, ખરો ને જિંટ ચરાવનાનું કામ મહંમદ સાહેબના ભાગમાં આવતું અને એમના એકાંતગ્રિય, ચિંતનશીલ અને કુદરતપુરા સ્વભાવને લીધે એમને એ ગમતું પણ ખરું. એ બાર વર્ષના થયા ત્યારે અમૂતાલિમ માલ ભરેલી વડુખર લઈને સિરિયાની વેપારયાત્રાએ નીકળ્યાં. મહંમદ સાહેબ રડીને એમની કેડે થયા. ગસ્તામાં અનેક મહંદી વસાહતોમાં રોકવાનું થયું. આ અંરસામાં શુદિરા નામના એક મહંદી પાદરીએ એમના પ્રભો જોઈને વાતચીતમાં એમ બાબેતું કહેનાય છે કે આગળ જતા આ છોકરો પેગંબર થશે.

આ પ્રથમ વેપારયાત્રા દરમિયાન બાળક મહંમદને વેપારનું જ નહિ, પણ સ્વદેશનું તેની નદીઓ અને નાગાંનું, ખીણો અને પર્વતોનું, તેનાં પ્રાચીન ખંડેરોનું, તેના મહંદી, ખ્રિસ્તી વગેરે ભિન્ન-ધર્મી વિવિધ લોકોનું તથા એમના રીતરિવાજ વગેરેનું પ્રવક્તૃ જ્ઞાન થયું. એમના ચિંતનશીલ અને ભવિષ્યદર્શી સ્વભાવને આ મુસાફરીમાં જે ઓરાક મળ્યો તેમાં બીજો ઉમેરો કરનાર એ મહત્ત નજીક ઓછા નામના સ્થળે ભરાનારો વાર્ષિક મેળો છે. એ મેળામાં દેશભરના લોકો એકઠા થતા અને માલની લેવકહેવક કરતા, મહંદી, ખ્રિસ્તી વગેરે રબ્બીઓ, પાદરીઓ અને મૌલવીઓ ધર્મોપદેશ કરતા કે ધમચર્ચા કરતા તે ત્યાં તેઓ સાબિત અને ત્યાં ભરાતા મુશાયરામાં ભાગ લેતા લેતા આનંદ મગાવે રીતે વીખરાઈ જતા મહંમદ સાહેબને અહીં એ મુશાયરામાં બહુ મઝા પડતી. ત્યાં વખણાયેલી ખાસ ખાસ કવિતાઓને ઉત્તેજન અને રાષ્ટ્રમાન આપતા માટે ચક્રચકિત અક્ષરોમાં લખીને કાબામાં લટકાવવામાં આવતી ને તે 'સોનેરી' કહેવાતી. આથી ત્યાં સાયરીની જખરી હરીફાઈ જમતી. મહંમદ સાહેબની સુપ્રસિદ્ધ સુદર, વેધક અને નમૂનેદાર અરબીના

ઘડતરમાં ૩૬ પ્રયોગોની જાળમાં બહુ ઓછીનો યશસ્વી ફાળો ગણાય છે. એમ, આ મુશ્કેલીઓએ પણ એમાં યશસ્વી ફાળો આપ્યો મનાય છે.

આ મેળામાં દૈનિક વાર જુવાનોનાં અટકચાળાં કે મસ્તીતોફાનમાંથી, અથવા તો આરબ ટોળાઓની સાંકડી મનોદશા પ્રમાણે સામસામી કરાતી શેખાની મારામારીની મૌખિક કે શારીરિક મલકુસ્તીમાંથી, સત્તાવાળાઓની બંધી તકેદારી છતાં, ભારે ટંકાકિસાદ પણ જંગી જતાં. મક્કાના કુરેશો અને તાલુકા બની દવાઝિનો વચ્ચે આવા એક ઝઘડામાંથી પાડખારની એવી આંદી પડી ગઈ કે એમની વચ્ચે લગભગ દસ વર્ષ ઝઘડો ચાલ્યો. આમાંનાં છેલ્લાં ચારેક વર્ષ તો રીતસર ઝપાઝપી, દરોડા અને લડાઈમાં જ ગયાં; અને મક્કાના યાત્રાધામની પવિત્રતાની મર્યાદા પણ ન સચવાઈ. એથી કરીને આ યુદ્ધને ફિજી બાને અધર્મયુદ્ધ કહેવાય છે.

આ યુદ્ધમાં મહામદ સાહેબને પોતાના કાકાની પડખે ઊભા રહેવાનું આવેલું. પણ પ્રત્યક્ષ યુદ્ધ એમના સ્વભાવને અનુકૂળ નહીં હોવાથી, કહે છે કે, આ વખતે (અત્યેક વર્ષની ઉંમર જતાં) એમણે દુશ્મનનાં આવી પડતાં તીરો વીણી લાવીને કાકાને આપવા ઉપરાંત કશું જ નહીં કરેલું. આમ જતાં, મહામદની હિંસાજનના કામમાં એમને ભારે રસ હતો. કાકાની આ વખતની હુમલ નખગી હોવાથી ત્યાં હજી કરવા આવેલા બક્ષબક્ષા માણસો ધોળે દિવસે લૂંટાતા. આથી યાત્રાળુઓના રક્ષણ માટે 'હિલદુલફૂઝ' નામનું એક સ્વયંસેવક દળ ઊભું કરવામાં આવ્યું હતું. એની સ્થાપના માટે અપાયેલી મિજબાનીમાં અને ત્યાં લેવાયેલા મહામદનો પક્ષ કરવાના શપથમાં અને સમુદ્રમાં પાણીનું એક ટીપું પણ રહ્યું હોય ત્યાંસુધી એમના દાવાને માન અપાવવાના અથવા તો પોતાનાં સાધનો-માંથી જોડતું કરતું આપીને એમને સંતુષ્ટ કરવાના સોગંદવિધિમાં મહામદ સાહેબ સમિત્ત હતા. અને પાછલાં વર્ષોમાં પ્રસંગોપાત આને વિષે એ એમ કહેતા કે 'અરજસ્તાનના સારામાં સારાં જિંટના સાટામાં મને એમ કહેવામાં આવે કે આ સોગંદવિધિમાં હાજર રહેવાની વાનનું સ્મરણ તમે જુદી જાઓ તો હું કહું કે ના! એ નહીં બને !'

[૨]

આમ ગરીબાઈમાં પણ કાકાની માયાગુ પાખમા ત્રિવિધ અનુભવો લેના લેતા મદ મદ સાહેબ પચીમેક વર્ષની પુખ્ત ઉમ્મરે પહોંચ્યા ત્યારે ખીજા નામની ૪૦ વર્ષની એક દોલતમંદ બાઈને એનો શૌહર ગુસ્તરી જવાથી પોતા તરફથી ઈમાનદારીથી વેપાગવજુજ ખેડી રાકે એવા વિશ્વાસુ માણસની ગરૂર પડી પોતાના સગરડાવામાં હોર્ન દાડ અમૂનાત્રિએ આ કામ માટે મદ મદ સાહેબની સિદ્ધારથ કરી, ને તે મંજૂર થતા એમને વજુજાઈ લઈને સિરિયાની સફરે જવાનું થયું. આમાં એમણે જે કાએનિમત, ટોશિયારી અને ઈમાનદારી જાતી અને સારા જેવો નફો કરી આપ્યો એની બીજી ખીજા પર ધરૂં સારી અસર પડી. એમાં વધતો જતા સપકને લીધે દિનમનિદિન વધારે થતો ગયો છેવટે એક દિવસ જે ખદીજાએ અમાર પૂર્વે લખખલા દોલતમદ કુરેશીનાં માગા પાછા કાઢ્યા હતા એણે પોને જ એક દામી મારફત મદ મદ સાહેબ પોતાની જોડે શાદી કરના તેવાર થાય કે નહિ એની તપાસ કરાવી. મદમદ સાહેબની આર્થિક સ્થિતિ ખીજા બીજીને દિસાએ 'કયા રાજ બોજ અને કયા ગમો તેવી' એના જેવી હતી એમણે આ લમમા કેટલીક અડચણો હતી પણ કાકાની મદદથી એમનો મુક્તિપૂર્વક નિકાલ થઈ ગયો અને ને લમગથીથી નેડાયા.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની જેમ, મદ મદ પેગજર સાહેબ પર પણ લમ અને જીસબધની જાગનમા — મુખ્યત્વે ખિસ્તી લેખડો તરફથી, મુમમવે જોડો જોડો પણ — રગીવાપણનો આશ્રેપ કરવામાં આવેલો છે. કારણ, ૬૦ ખદીજાના મરણ પછીના જીવનના અતિમ તેર વર્ષોમાં એમણે એમના જમાનાની રસમ પ્રમાણે — એક મહાન ધર્મ-સંસ્થાપક માને પેગજર હોવા છતાં — નવેક લમ કરેલા છે, અને પ્રુદ કુરાનેશરીફમાં એકી સાથે વધુમાં વધુ ચારથી વધારે નદી કરવાની મર્યાદામાં એમને અપવાદરૂપ માનેવા છે.

આવી દીકા કરનારા પ્રથમ તો એ પુરાણા જમાનાને, એના રીતરિવાજોને, અને લગનાન ધર્મિસ્તને આદ કરતા એમની પૂર્વેના રામવંશીઓમા પેગંબરો મનાઈ ચૂકેલા મહાપુરુષોએ અનુસરેલ બહુલમ-પદ્ધતિને વીસરી જાય છે. બીજી બાજત આ લોકો ખૂબી જાય છે તે એ છે કે મદમદ સાહેબને આ લગ્નો કરતી વખતે કેવળ ધર્મપ્રચારક સંન્યાસીના ધર્મોને જ અનુસરવાનું નહોતું, પણ ખુદના પેગંબર, અથવા તો હિંદુઓના અવતારી પુરુષોની જેમ સાધુઓનું સરક્ષણ અને દુષ્ટોનું દમન કરવાનું હતું મદીનામા સ્થપાતા ને અરબસ્તાનમા ફલાના જતા એના એક અમિનર રાજદના સર્જક બાદશાહના ધર્મો પાત્ર એમને મનવવાના હતા ઉપર્યુક્ત નવે લગ્નો પૈકી પોતાના આગ્રાદ ગુનામ ઝેદની એક વારની પત્ની જૈનામ સાથે પટેના નેકા સિનાયના બીજા બધા નેકા કાતો એ જમાનાની રાજદારી જરૂરિયાતો જોઈને પદાપેના છે, કા તો નવા અપસંખ્ય મુસ્લિમસમાજ બહાર પુનર્જન ન કરવા માગતી આમરદાર રિધવાઓને આશરો આપના માટે કરાયેના છે પહેલેથી ખુદ મહામદ સાહેબના જ હાથની ઉમેદવાર એની જૈનામ જોડેના નેકાની બામન એમ છે કે ઝેદને લાગેલું ગુનામીનું કલક નિવારવા માટે, અને એની પ્રતિષ્ઠા કરના માટે, એને જેમ મહામદ સાહેમે પોતાનો 'પાળેલો પુત્ર' કહ્યો અને મુસ્લિમોનો સેનાપતિ સુધ્ધા મનાવ્યો, એમ જ જૈનામની મરજીની વિરુદ્ધ થઈને અને એને મહામદ સાહેમ જોડે પરણાનાની એના ભાઈની ઇચ્છાની અવગણના કરીને, એને (પોતાની સગી ફાઈની દાકરીને) મહામદ સાહેમે જૈ જોડે પરણાવેની પણ છેવટે એ અસમાન લગ્ન હું ખી જ નીનકાયાથી ઝેદે તનાકથી ફાક કરેલું અને મહામદ સાહેબને એ માર્કનો સ્વીકાર કરના ખુદ ઝેદે આગ્રહ કરેલો પ્રથમ તો મહામદ સાહેમે ના પાડેલી. પણ કુરાનેશરીફની એક ખાસ આયત ઉતરી, ને લગ્ન સામેના બધા લૌકિક વાધા એથી દૂર થયા, ત્યાર પછી જ એમણે એની જોડે નેકા પટેના આ બચાવ અને આ અનેકપત્નીત્વ માટે ગમે તે મતબેદ ભલે પ્રવર્તે, પરંતુ એટલું તો સ્પષ્ટ અને નિશક છે કે પચીસ

વર્ષની મોટી ઉમ્મરે હું ખદોળ નોડે એમની શાદી થઈ ત્યાર-પહેલાં એમણે કદી ઠાઈની નોડે લગ્ન કયું નથી; કે નથી એ વિલાસી જમાનામાં પણ વિલાસ કયો. ૪૦ વર્ષની આ ગુણિયલ વિધવા નોડેના લગ્નમાં પણ નારીત્વના કુદરતી આકર્ષણ કરતાં સામાજિક પ્રતિજ્ઞા ને દાવતથી મળતી ફરાગત અને સુખી લગ્નજીવન જ મુખ્ય આકર્ષણ હતું ઉમ્મરની દૃષ્ટિએ ભારે કળેકું ગણાય એવું હોવા છતાં આ લગ્ન એમનું શ્રેષ્ઠતમ અને સૌથી સુખી લગ્ન હતું. ૨૫ વર્ષ પછી બીબી ખદોળ ગુજરી ગયાં ત્યાંસુધી — એટલે કે મહંમદ સાહેબ ૫૦ વર્ષના થયા ત્યાં સુધી, એમણે સંપૂર્ણ એકપત્નીવ્રત પાળ્યું છે.

[૩]

મહંમદ સાહેબની ઉમ્મર ત્રીસેક વર્ષની થઈ ત્યારે હું ખદોળનો ઉસ્માન નામનો એક પિતરાઈ જે ખિસ્તી થઈ ગયેલો એણે ઇસ્તખ્લુલના રૂમી બાદશાહની સાથે મળીને મહાબી નળણી હકૂમતનો લાભ લઈ રોમના શિરજી નીચે મહાબી પોતાની હકૂમત સ્થાપવાનો પેતરોં ગોઠવેલો. એ સફળ થયો હોત તો મહાબી પર પરદેશી હકૂમત થઈ જત પછી મહંમદ સાહેબની સમયસરની પ્રવૃત્તિથી ઉસ્માન મહાબી ઊડીને આવ્યો ગયો અને દુશ્મનોની આ બાજુ બિંધી વળી ગઈ.

મહંમદ સાહેબ પારસીસેક વર્ષના થયા ત્યારે એક બીબે માદમાર બનાવ બન્યો. રૈસસંકટને લીધે કાળાની દીવાલોની મરામત કરવાની જરૂર બીબી થઈ ને એ વખતે કાળાના સગે અસવદ નામના એક અધમન પ્રાચીન અને પવિત્ર મનાતા પથરને યથારથને ગોઠવવાનો પ્રસંગ બીબે થતાં, મહાબી આર મોટાં મોટાં કુટુંબોના આગેવાનોમાં, એને ઉમરીને મૂકવાના હક જાગત ભારે ઝઘડો પડ્યો. અકસ્માત આ ઝડપનો નિકાવ કરવાનું કામ મહંમદ સાહેબને માથે આવી પડ્યું. એમણે ધડો નિચાર કરીને પોતાની ચાદર ત્યાં ભોંય પર પાથરી દીધી, એ પથરને પોતાને હાથે બિચકીને એમાં મૂકી દીધો, અને પછી એ

ચારે કમીનાના એક એક અમ્મણીને કપડુ કે દરેક જણ એક એક છેડા પકડો ને ચારે મળીને આ ચાદર બિચ્છી પરચરને જમા મૂખવાનો છે ત્યા સુધી લઈ લો. આ હાપણુમર્થા નિમનને લીધે, જેમા આખુ અરમસ્તાન કદાચ હોમાઈ જત એવો એક બારે શુદ્ધકલહ દૂર થયો.

પેગંબરી પ્રાપ્ત નહોતી થઈ ત્યારે પણ મહંમદ સાહેબ કેના દયાળુ અને સુધારક પુરુષ હતા એનો એક દાખનો ખીજાએ એમની ખિદમતમા આપેના ખ્રિસ્તી ગુનામ ઝેલો છે મહંમદ સાહેમે એને આજ્ઞા કર્યો અને એની સાથે એવુ માયાળુ, મમતાભર્યું વર્તન રાખ્યુ કે એનો આપ દારિસ એને ઘેર લઈ જવા આગ્યો ત્યારે પણ એણે ઘેર જવાની ના પાડી મહંમદ સાહેમે, હઝરત અનીની જેમ, એને પોતાના દીકરાને સ્થાને સ્થાપ્યો અને આપણે આગળ જોઈ ગયા એમ સર્વ રીતે એનો ઉદ્ધાર કર્યો એનો મહંમદ સાહેબ પ્રયેનો પ્રેમ ગાઠ અને રોમાચક ગણાય છે આના પુરુષ માટે શ્રીકૃષ્ણની જેમ 'પતિત-ઉદ્ધારણ મિરુદ નિદ્ધારો' મહેરાય તો એમા આશ્ચર્ય શુ ?

[૪]

હજરત ખદીજા જોડેના લમ પહેના જ પોતાની નેન્દિની, સચ્ચાઈ, અને સદાચારથી મહંમદ સાહેબ 'અન-અમીન' યાને ઈમાનવાર અથવા 'પરમ નિશ્વાસુ' પુરુષ તરીકે નામાકિત થઈ ચૂક્યા હતા આ લમથી એમને જે દુરસદ મળી એનો ઉપયોગ એમણે હવે વધુ ને વધુ ધાર્મિકતા કેળવનામા કરના માડ્યો પહેના તો એ ફક્ત રમગ્ગન મહિનો જ હીરા પર્વતની શુક્રામા ગાળતા પણ ધીરે ધીરે ખુદની ખોજમા એ એના મધ્યા ગરમ થઈ ગયા કે વરસના બારેમ મહિના એમને માટે રમગ્ગન સમા થઈ પડ્યા ઈશ્વરભજન અને ઈશ્વરચિતન ઉપનાસ અને પ્રાર્થનામા, અને ચારેકોર અસાનના અધકારમા પડેની તથા તરેહવાર કુરિવાજોમા સમડતી જનતાના ઉદ્ધારની ઈશ્વર આગળ ધા નાખવામા એમને દિવસ અને રાત સરખા થઈ પડ્યા છેવટે પરમકૃપાળુ પ્રભુ એમના પર પ્રસન્ન થયા અને એમના આયુષ્યના ચાળીસમા વર્ષની એક રાત્રે જમારે એ

દીરા પર્વતી ગુફામાં ખુદની ખોળામાં ગરકાવ હતા ત્યારે એમને એક ગેબી અવાજ સંભળાયો :

‘વાય ! વાય !’

‘હું તો અમણુ છું. શું વાયું ?’ મહામહા સાહેબે કહ્યું.

‘(સંદેશ) સરજનકાર અને સેવીના અથવા પ્રેમના એક ભુંદમાથી માનવીને બનાવનાર, એવા તારા ખુદના નામની મદદથી (વખતોવખત તારી આગળ પ્રગટ થનાર દુગ્ધન) વાયું. (કુશન) વાયું અને ખુદ પર આધાર રાખી કારણ, તારા ખુદ પરમ કવ્યાબુદ્ધા કવચવાગા છે. ક્ષમ (મારકુત) એમણે જ્ઞાનનો પ્રચાર કર્યો છે અને (વહી * માન્દુત) મનુષ્યને મેમનુ જ્ઞાન આપ્યું છે.’

આટલું બોલીને ફિરરતો નિઃશ્વાસિ અલોપ કર્યો. અને મહામહા સાહેબ ફરી એકલા પડી ગયા. પણ આ શબ્દો એમના દિલમાં મોતરફ ગયા અને આ શું બની ગયું એના વિચારમાં એ સદા રહી ગયા. ‘મેં જોયું તે માર્ગ શૂન્યસ્થિત તો નથી ?’ એવો વિચાર પણ એમને આવ્યો. અને આ નવીન અનુભવનો એમને ડર લાગ્યો. કપાલધ્રુવ એ ખદીગત પાસે ચાલ્યા ગયા. સૂષ્ણ જઈને તેમણે કહ્યું, ‘મારા પર એક ચાદર

* વહી એટલે અસ્થાને પેચામ અથવા અસ્થાની કિંદાન. એ કેવી રીતે આવે છે એના જવાબમાં ખુદ મહામહા સાહેબે કહ્યું છે - ‘એ જ રીતે આવે છે કેટલીક વાત નિઃશ્વાસિ આવે છે અને એક માણસ બીજા માણસને પહોંચાડે એવી રીતે અને એ (પેચામ) પહોંચાડે છે એ આસાન છે પણ વહી માથા પર જ્યારે ધારવના ચોરની જેમ ઊતરી આવે છે, ત્યારે માથું સુદૃઢ બીંધાઈ ભલે છે, ને માથા ભલે હલકે હલકા થઈ ભલે છે એ વખતે મને કાંઈ દર થાય છે’ એ વખતે નિરિકલ્પ સમાધિની જગાએ એ મૂર્છા ખાઈને જમીન પર પડી પડી જતા; અથવા તો ભલે નાદ નિંદ્રા ન આવી ગઈ હોય જેમ અથવા થઈને પડી રહેતા. વધારેમાં વધારે યાદના દિવસે પણ એમના કપાળ પર પરસેવાના ટીપા જાડી જતા. ને ચહેરા તર થઈ જતો. પેચામ અથવા કિરવા નામક ઘેટ પર સવાર હોય ને વહી ઊતરે તો એ ઘેટ પણ કરકેરાઈ જતું અને બારે અઢારો તથા કષ્ટ અનુભવતું.

નાખી દે, મને કંઈક થયું છે।' આ પ્રમાણે જરાતરા નિશ્ચાતિ લીધા બાદ એમણે ખદીખતને પોતાનો આખો અનુભવ કહી સભળાવ્યો અને પૂછ્યું, 'ખદીખ! આ મને શું થઈ ગયું? હું શુનમાગ ઉડાવનારો કે ગોડો તો નથી થઈ ગયો?'

હજરત ખદીખએ એમને આશ્વાસન આપ્યું ને કહ્યું 'તમે કદી જૂઠું બોલ્યા જ નથી કે ખૂરાઈનો જવાબ ખૂરાથી આપ્યો નથી તમારો કોલ તમે પાળી બતાવો છે ને સદા સદાચારી જીવન ગુમાવ્યું છે તમે ઘેલા કે શુનમાગ ઉડાવનારા શી રીતે હોઈ શકો?'

ખુદાએ પોતાના પતિને પેગંબર તરીકે પસંદ કર્યો છે એની એમને ખાતરી થઈ હતી છતાં યદ્દી અને ખ્રિસ્તી ધર્મશાસ્ત્રોના પડિત મનાતા વરમ નામના એક પોતાના પિતરાઈને એમણે આ સમઘી પૂછી જોયું એણે આખી વાત સાંભળી ખદીખની માન્યતાને ટેકો આપ્યો અને એમ મહમદ સાહેબના મનનું પણ કાંઈક સમાધાન થયું પણ ત્યાર પછી કેટલાક વખત સુધી ફરી કોઈ વાર જિજ્ઞાસાના દર્શન થયા નહિ એથી શકા, ઉદાસીનતા અને નિરાશાથી ઘેરાયેના એ અસ્વસ્થ ને અસ્વસ્થ ફર્યા કરતા એવું કહેવાય છે કે એક વખત તો પર્સિયોની ટેન્કીઓ પર રખડતા રખડતા એમણે એકાદી ટેકરી પરથી જૂસકો મારીને આપઘાત કરવાનો પણ વિચાર કર્યો પણ એટનામા જ જિજ્ઞાસાના દર્શન થયા અને એ ક્રિસ્તીએ વિશ્વાસ આપ્યો કે 'ઓ મહમદ! ખરેખર તું ખુદાનો પેગંબર છે ને હું જિજ્ઞાસી છું '

આથી એમને પોતાની પેગંબરીની ખાતરી થઈ અને એમણે પોતાનું નીન ધર્મકાર્ય શરૂ કર્યું એમના હાથે પ્રથમ મુસનમાન થવાનું થવાનું માન હજરત ખદીખને જાય છે ત્યાર પછી એમનો ભત્રીજો અને અને આઝાદ શુનમાગ જૈદ મુસનમાન થયા પણ સાયદિની, જુદિ મત્તા અને શાહપણી સાથે ધનવાન હોવાની પ્રતિજ્ઞા ધરાવનાર અબુમક નામક મક્કાના મશહુર વેપારી જ્યારે એમનું સાંભળીને મુસનમાન થયા, ત્યારે જ એમની તરફ લોકોનું ધ્યાન ખેંચાયું અને એમની પેગંબરીની

કંઈકે પ્રતિજ્ઞા પણ થઈ. આ પ્રતિજ્ઞાને લીધે ક્રમેક્રમે ઉરમાન, સાદ, ઝોખર, તથા વગેરે બીજા થોડા ઈસમો મુસલમાન થયા. આમ છતાં, પહેલાં ત્રણ વર્ષમાં સતત મહેનત છતાં, મહામદસાહેબના અનુયાયીમંડળમાં માત્ર ચાલીસ માણસ જ હતાં! હજરત ખદીજ અને અબુબકરને બાદ કરતા બાકીના આડગીમે નાના ગણના ઈસમો હતા, જે કાં તો મહામદ સાહેબનાં સગાંસાગવાંમાથી હતા કે કાં તો ઘેરની જેમ મૂલવાતા ને હંકાતા દીનહીન, ગરીબ યુનામો પૈકીના હતા!

એવા વર્ષમાં મહામદ સાહેબને જાહેર ઉપદેશ કરવાનો આદેશ મળ્યો. એટલે સફાના કુંગર પર એમણે કુરેશોની એક જાહેરસભા ભરી ને ત્યાં પ્રવર્તમાન અંધ મૂર્તિપૂજા અને બીજી બદીઓને, સખત શત્રુઓમાં વખોડી કાઢીને એકેશ્વર, શાંતિ અને સદાચારના પોતાના નવા-ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો. કોઈએ એમની વાત ન સાંભળી એટલું જ નહિ, મૂર્તિપૂજા જેવી કુરેશોનો જીવાણ ગણાય એવી વિધિઓ પર પાડેલા ઠોકને લીધે ઉપહાસ, તિરસ્કાર અને વિરોધના જગરદસ્ત વરોળનો એમને સામનો કરવો પડ્યો.

આની પછી થોડા જ વખતમાં પોતાના હાશિમવંશી સગાંસાગવાંને એક મિજબાની નિમિત્તે નોતરીને આની આ જ વાત એમણે કરી જોઈ. પણ સગાઓમાથી કોઈએ સાથ ન આપ્યો! ફક્ત બાગક અલી અડપ લઈને જોભો થયો ને બોલ્યો, ‘કાકા, હું તમારી મદદમાં જોભા રહીશ, તમારો બંધુ, તમારો વારસ, તમારો પ્રતિનિધિ થઈશ.’ મહામદ સાહેબ એની હિંમત જોઈને પ્રસન્ન થયા. પણ બીજા હસ્થા ને વીખરઈ ગયા!

આમ પોતાના ને પારકા બંધાએ એમની વાત ફેડી દીધી પણ એથી એ જરા પણ નિરાશ ન થયા. પેગંમરો જ દાખરી શકે એવી નમૂનેદાર ચીત્તથી, ખતથી, ઉપહાસ અને વિરોધની બેપરવાઈથી અને હિંમતથી, પણ હમેશાં અદ્ભુત કડુણામમ મીઠાસથી અને અર્હિસાથી, એમણે પોતાનો પ્રચાર ચાતુ રાખ્યો. એમના સાચા દિનના જોશીલા વાસ્ત્રનાહને કવિતા અને તરંગીવેશ કહી ઉતારી પાડવામા આનંદ ને નિરાશ...

એને મદુનો બોગ અનેલ મનાવાતો. રસ્તે જતાં લોક આંગળી કરીને હસતા, ‘આ મોટા પેગંબર ના જોયા હોય તો!’ પણ એ બધું એ પી જતા. ઉપદાસ એમને એમના હિસાબ — કામમાંથી પાછા પાડવા અસમર્થ છે એવું જણાતાં એમની પગપણી શરૂ થઈ. એમના રસ્તામાં કાંટા વેરવામાં આવના. એ એને વીણી આગુ પર ફેંકી દેતા. વાનરસેના અને ગુંડાઓનું ટોળું એમની પાછળ પાછળ ફરતું અને ઠેટલીક વાર કાંકરા ને પથરા પણ ફેંકતું. મક્કાથી થોડે દૂર તાયફા નામના શહેરમાં ઉપદેશ કરવા ગયા ત્યારે આવા એક ટોળાએ એમને લોહીપુડાશુ કરીને પાછા કાઢ્યા હતા. એક પ્રસંગે કાબા આગળ નમાઝ પડતાં એમની ડોકમાં લીંટનાં આંતરડાં પડેરાવવામાં આવ્યાં. પણ એમણે એને ફૂલમાળા ગણી લીધી અને નમાઝ ચાલુ રાખી; તથા પ્રભુ એ લોહીનું બધું કરો એવી બંદગી ગુમારી. ખીજા એક પ્રસંગે એ નમાઝ પઢતા હતા ત્યારે એક ગુંડાએ પગ મૂકીને એમની ગરદન એટલા જોરથી દબાવી કે આંખો નીકળી પડે એમ થઈ ગયું.

આમ છતાં આરબ સમાજની તરફથીન રચના, જેને લીધે પોતાની ટોળીનો એક માણસ મરાતા આખી ટોળી એનું વેર લેવાનો નિશ્ચય કરતી, ને પેઠી દર પેઠી આ વેર ચાલતાં સમાજમાં ભારે કલેશ જિભો થતો, એને લીધે હજી કેઈ મહંમદ સાહેબના જનન પર હાથ નાંખતું નહિ. પણ એમના પરની બધી ચીઝ કુરેશો, પોતાના હાથ નીચેના જે એમનો નવો ધર્મ કબૂલ કરે, એના પર કાઢતા. એને એ લોકો કેદ કરતા, જુએ મારતા અને ઇસ્લામનું ‘થેયુ’ છોડાવવા એના પર જતજતનો જુનમ ગુમારતા. આમાં પણ જેઓ ગુલામ હતા એમના તો ખાર જ વાગતા. એમને કેદ કરી જુખ્યા ને તરસ્યા ગામ બહાર લઈ જવાતા, ને ત્યાં, અરબસ્તાનના બગામગતા સૂર્ય નીચે, એમને સજાગતી રેતીમાં સુવાડતા. મો સૂર્ય તરફ રાખવામાં આવતું ને છતી પર એકાદો મોટો પરથર મુકાતો. આ દશામાં ગુલામો માટે છૂટવાના બે જ રસ્તા હતા: ભાડખૂંજની લાઠીમાં ચણામમરા શેકાઈ જાય એમ અરબસ્તાનની ધગધગતી

રેતીમાં શેકાઈ જઈને, તથા જૂનતરસ વેડીને, મોત વહેરી લેતુ કે કતો ઇસ્લામનો ઇનકાર કરવો! નીજો રસ્તો કેવીક વાર નીકળતો અને તે એ કે કોઈ દોનતફર મુસતમાન ત્યા આવી ચડે ને એને વેચાતો સર્વ જીવનદાન આપે! અથવા ક્ષયમર જૂઠું બોની, ઉપર ઉપરથી ઇસ્લામનો ઇન્કાર કરી,* મદ મદ સાહેબનુ ઉપર ઉપરથી બુક મોની છટકી જવું! પરંતુ એમના નવા પેગમરી સદેશની પ્રેમગ્રામીની યોગ્ય એવી હતી કે આજ્ઞાદક્ષા જુનમો સામે પણ અડીખમ ઊભા રહેનાર શહીદીની યોગ્ય નહોતી.

મિનગરૂરી અપમાનોથી નયવા અને શક્તિથી પોતાનો પ્રચાર કરવા, આ અગ્રમામા મદ મદ સાહેબ સ્થાની ટેકરી પર ચડતા આવતા અરકામના મજનમા રહેવા ગયા એ મરના અને સફા વચ્ચેના યાત્રાના રસ્તા પર આવેન હોવાથી યાત્રાગુઓ, કઈ નહિ તો કુતૂહલથી પણ ત્યા એમની પાસે જતા, અને એમના ઉપદેશ સામળી આવતા બધા સુપ્રસિદ્ધ આદમીઓ ત્યા જઈને શુસ્તિમ થયેના છે એટલે અત્યારે પણ એ મકાન દારૂનઈસ્લામ અર્થાત્ 'ઈસ્લામ વર' કહેવાય છે.

કુરેશોને જ્યારે ખાતરી થઈ કે મદ મદ સાહેબ કશાથી પાછ પડે એમ નથી ને કોઈ પણ રીતે એમને મનાની લેવામા નહિ આવે તો આપણી કીકુમિક શક્તિ કે મજામા આવતી જુતપરસ્તી એકે સનામત નથી, ત્યારે એમણે દુન્યવી દોનન અને આગેવાનીનો લોભ આપી એમનું 'ધેતુ' ઊગ્રવવા પ્રયત્ન કર્યો એમણે કહ્યું 'આ ઘેતુ મુઝી દે અમે તને મક્કાની હકૂમત આપીએ ને મનમાની દોનની નવાજેશ કરીએ અરે કોઈપણ કુરેશ પાસે ન હોય એટલી દોનન આપીએ।' પણ મદ મદ સાહેબે કુરાનેશરીફની આવતો સલામતી એક જ જવાબ આપ્યો કે,

● માન્યા પછી એ કોઈ અલ્લાનો ઇન્કાર કરે છે સિવાય કે જોમની પાસે અતરની દૃઢ આસ્તિત્વા છતાં જબરદસ્તીથી તેમ કરાવાય છે એમના પર ખુદાનો ખેડ જીતે ■ (૧૬૧૦૮)

‘મારે રાજપાટ શું કરવું છે? હું મક્કાના રહેવાસીઓ! હું તો ખુદનો પેગંબર છું! મારું કામ તમને એનો પેગામ પહોંચાડવાનું જ છે. એ માનશે તો તમારો ઉદ્ધાર થશે, ને નહિ માનો તો અગાઉ આદ, સામૂદ વગેરે લોકોની થઈ તેરી તમારી ખૂરી વલે જ થશે!’

[૫]

મહંમદ સાહેબે આમ પોતાનો ઉપદેશ ચાલુ રાખ્યો. પણ પોતાના અનુયાયીઓ પર થતા લુચમો જોઈ એમનું હૈયું દ્રવી જતું, અને હંમેશાં એમને માટે ઠેઠ રાહતનો માર્ગ તો શોધવું જ. એમણે અનેક માર્ગ શોધ્યા. એમાં આઝાદ લોકો માટે મોટામાં મોટો ને મુખ્ય માર્ગ એમણે જ શોધ્યો તે હિજરતનો તદ્દનુસાર પેગંબરીના પાયમા વખતે પદર મુસલમાનોનો એક કાફલો (જેમાં ૪ ઓરતો હતી) ધરમાર છોડીને હમ્સીનીયા હિજરત કરી ગયો. હજરત ઉસ્માન અને એમના બીજી રુકૈયા (મહંમદ સાહેબના પુત્રી) પણ એમાં સામેલ હતાં. થોડા વખત પછી એમને ત્યાં એવા સમાચાર મળ્યા, કે મહંમદ સાહેબે કુરેશો સાથે શ્રુતપરસ્તીની બામતમાં કંઈક સમાધાન કર્યું છે એટલે હવે મક્કામાં જવું સલામત છે, ત્યારે એ આખો કાફલો પાછો આવ્યો. પણ દૂક વખતમાં જ માનૂમ પડ્યું કે એ જૂલ છે, એટલે ૮૩ આદમીઓ અને ૧૮ ઓરતો, એમ એકસો ને એક જથ્થોનો મનેવો બીજો કાફલો ત્યાં હિજરત કરી ગયો. આ બીજી હિજરત કુરેશોની આખમાં કથાની જેમ ચૂંચી. એથી એમણે અમરૂલઆસ* નામના પોતાના એક હોશિયારમાં હોશિયાર એનવીને મોકલીને હમ્સીનીયાના ખ્રિસ્તી શાહ નન્ગનશાને કહેવડાવ્યું કે એમને આશરો ન આપતા, અમને સોંપી દો. એ અમારા દુશ્મનો છે’ પણ એણે તપાસ કર્યા પછી મઝનૂમ હિજરતીઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ બતાવી, કુરેશોએ મોકલેલું નગરાણું પાછું મોકલ્યું, ને એલચીને પાછો કાઢ્યો

આમ દિવ્યતીર્થોને પાછા લાવવામા ન ફાવતા દુરેશોની સાત થયેની આંખ ખુદ પેગંબર સહેજ તરફ વળી ખમ ખાસ મહુઓનું એક પ્રતિનિધિમડળ લઈને એઓ અમૂલ્યનિય પામે પહોંચ્યા અને મદમદ સાદેમ સામેની પોતાની આંખી ફરિયા ગજૂ શ્રી વૃદ્ધ અમૂલ્યનિયે તે શાનિયા મામળી પણ પ્રતિનિધિમડળે બ્યારે જોયું, કે એઓ કેવળ મીઠી જગ્યાતથી આ રહેને સમજતી મદવાનો જ પ્રયામ કરે છે, ત્યારે તેઓ ચિંતા અને એમ પ્હીને ચાલા ગયા કે, 'અમારા, દેવદેવીઓને અને અમમ મૂર્તિપૂજાને બાડનાર તમાગ ભરીખને । તો તમે જાને નશિયન કરજો કે ન તો નશિયત માટે એને અમારા હાથમા મોંપી દેજો એમાનું એકે ન શરુ હોય તો પત્રી નક્કર મા' નેપાગ થઈ જશે'

અમૂલ્યનિયે એ લોકોની આ ધમકીનો શો જવાબ ન આપ્યો, પણ એઓ ગા ત્યારપત્રી તેને મદમદસાહેબને બોલાવ્યા ને બધી વાત કરીને કહ્યું કે, 'મારાથી ન ઊંચા એવો બોલે તારે મારે માથે ન નાખવો જોઈએ' મદમદ સાહેમે આ વખતે જે ઘાટનાર જગ્યા આપ્યો એ મનાવે છે કે કેવા લોખંડી નિશ્ચય અને ગંભીરતાથી પોતે પોતાના ધર્મમાર્ગને વગમી ગયા હતા એમણે કહ્યું 'મને માગ કામમાથી પાછો પાડવા એ લોકો મારા જમણા હાથમા સુરજ લારીને મૂકે ને કાનમા ચદ, તો પણ હું પાછો પડવાનો નથી મારા માર્ગને સૌની આગળ રપજ શ્રીને ખુલ્લ કા તો પાર પાડે કે કા તો આ (એને પાર પા ના પા ના) ખપી જાય' દર પાતરામિ વાજર્થ સાધવા જેવો આ જવાબ સમજીને અમૂલ્યનિયનું હૈયુ હાલી ઊંચુ બોલ્યા 'ભને! જા! શાનિયા જા મેગ! અને તારે શરવો હોય ઉપદેશ કર પુતના અમ ખાઈને મું છુ કે હું તને નહિ તજુ - કદી નહિ તજુ'

દુરેશોના ક્રોધની અને જુનમની માત્રા જેમ જેમ વધતી ગઈ એમ એમ મજનૂમ મુશ્વિઓ તરફ એમનામાના વિચારશીન પુરુષો ધ્યાન વધુ ને વધુ ખેચાવુ ગયું, ને મદમદ સાહેબના સ્વન પ્રવાસો

ધીમી પછુ વધુ ને વધુ સફળતા વરવા માંડી એ જોઈને કુરેશો વળી વધારે ને વધારે ચિડાયા લાગ્યા એક દિવસ એવું બન્યું કે એક અબૂજહાફ નામક કુરેશો મહંમદ સાહેબનું હાથ બહાર આપમાન કર્યું, અને એમને ભાડવામા તથા એમની મળક ઊડાવવામા કથી મળ્યા ન રાખી મહંમદ સાહેબે તો બધું ચુપચાપ સહી લીધું પછુ હમઝા નામના એક મુદ્દમન કુરેશથી આ સંતુ ગયું નહિ એનો મિત્ર જાટયો, અને એણે અબુલ્લખને પેવાને ફેગથી પકડીને એવો તો હથમચાવ્યો કે ન પૂછો વાત! પછી એ મહંમદ સાહેબ પામે ગયો ને ખોર્યો, 'તમારા હુરમનને મે જે સજા કરી એથી તમે રાજી તો થમા ને!' એમણે કહ્યું, 'ખરો રાજી તો હું ત્યારે થાઉં કે જ્યારે તમે પોતે મુસલમાન બનો!' હમઝા આ અણુધાર્યા ઉદ્ગાર સાંભળી વિચારમા પડી ગયો ને છેવટે મુસલમાન બન્યો ખીજ ખીજી હજરત હિમર પોતાના ઇસ્નામી બહેનમનેની પાસે જખરદસ્તીથી ઇસ્લામ ઊડાવના જતા ફેવી રીતે જાતે જ મુસલમાન બની ગયા એની રસિક વાત એમના અરિત્રમા અન્યત્ર વિગતે આપેની છે

કુરેશોને જ્યારે ખખર પડી કે, હજરત હિમર પછુ મહંમદના મુસ્લિમ * કાફલામા ભગી ગયા, ત્યારે એમની નીરજની હાલ આવી ગઈ એમને લાગ્યું કે બાપદાદાના ધર્મ પરનો આ દરોડો અટકાવના હવે તો કડકમાં કડક પગના ભરવા જ જોઈએ આથી એકદા થઈને એમણે બધા બની હાશિમોનો, અર્થાત્ હાશિમન શીઓનો, દીવોદેવતા બધ ક્યો અને એમની સામે કડકમા કડક મહિબકાર પોકાર્યો વળી એ બહિબકારના દરાવને અથના ખતને લખી કરીને એમણે કાગામા લટકાવ્યું જેથી કરીને એની પરિત્રતા અખડ મનાય બની હાશિમો તગ આવી ગયા, અને ફોઈ અણુધાર્યા હુમવામાથી બચવા, શહેર બહાર અબૂલાલિમ જે શેમ યાને

* મુસ્લિમ એટલે શરણાગત, ખુદાનો બદો એવો જ અર્થ છે. મુસલમાન એ ખરી રીતે મુસ્લિમના ફારસી બહુવચન મુસ્લિમાન પરથી બનેલો શબ્દ છે

ખીત્રેના નગિયામાં રહેતા હતા, ત્યાં રહેવા ગયા એ જગા તો ખાત્રુએ ટેકરીઓ ને ધરોળી દારવાગી અને આગળ એક નીચા પ્રવેશદારવાગી હોવાથી સુરક્ષિત હતી ત્યાં જોતજુ વર્ષ બધાએ ભારે મુશ્કેલીમાં ગાળ્યા અનાજના અધરા ખૂંચી ગતા જાગ્રો મમમમ માટે રડવા લાગ્યા હજારના મદિના ગિલામ મેળથી શહેરમાં જવાનું નહિ, ને જવાનું ત્યારે ત્યાંથી મેળથી કાઢી લેવાનું નહિ અવારનવાર ચેરીફાણીથી કાઢી સગુસાગનું કે સદાનુભૂતિ ધરાવનાર પરિદુ ખોરાક આપી જતું પણ એ તો આમ ફાટે ત્યારે થીગમ્ દેવા જેવું જ ને ? એથી કંઈ બીડ ભાગે ?

ખીત્રુ ખાત્રુ આ મુક અદિબરને લીધે મહામદ્દમ્મહેનનું પ્રચાર કાર્ય પણ લગમગ બાંધ પડી ગયું પણ એ દિવસ ના દાર્યા એમણે ખુદા આગળ ધા નાખ્યા કરી અને છેવટે એ મદદે આગ્યા વાત એમ બની કે કાબામાં લગભવેલો પેતો અદિબરનો કરાર જીવાતથી ખવાઈ ગયો છે એવી એમને ખબર પડી એમણે જઈને અમૂનાવિમને કહ્યું. ને એ સ્થાન/યા પછી અમૂનાવિમ પોતાના કેવલક ખાસ માણસોને લઈને શહેરમાં કુરેશી આગેવાનોને મળવા ગયા ને અદિબર ઉઘાડી લેવા એમને વિનતી કરી પછી વાતાગ્ર આની. એ હરમિયાન તક જોઈ ને અમૂનાવિમે કહ્યું, 'જુઓ, અદિબરનું મગામાં લગભવેલું ખત પોતે જ જીવાતથી ખવાઈ ગયું હોય તો તો પછી અદિબર ઉઘાડી લેશો ને ?' બની દાશિમો પર આ વર્ષોમાં જે વીતી હતી તે જોઈને જેમના દિન કઠણી ઊઠ્યા હતા, અને અદરખાને એમની તરફ સદાનુભૂતિ ધરાવતા થયા હતા, એવા કેવાકે તેમનો પક્ષ પણ કર્યો, એટલે છેવટે એમ નક્કી થયું કે એ ખત ઉતારીને તપાસ કરવી ને ખરેખર જે એ જીવાતથી ખવાઈ ગયું જ હોય, તો ખુદાની ઇચ્છા એને રદ કરવાની છે એમ માની, અદિબર ઉઘાડી લેવો. તપાસમાં વાત સાચી માન્ય પડી વિરોધીઓના હાથ દીના પડ્યા ને અદિબર એમની મરજી વિરુદ્ધ કાનૂનને લીધે ઉઘાડાઈ ગયો પરિણામે એમના પક્ષકારો જાતે જઈને બની દાશિમોને શહેરમાં પાછા લઈ આવ્યા

[૬]

પેગંબરીના આ દસમા વર્ષમાં જ ઢેટલાક વખત પછી હજરત ખદીજ અને શિરહજ કાકા અપ્પુતાલિજ અને જન્નતનશીન થયા. ને કોટુંબિક દૃષ્ટિએ નિરાધાર અનેલા પેગંબરને કુરેશી પાછા બેવડા ભોરથી પગવવા મંડયા. મક્કામાં એમનું પ્રચારકાર્ય તાત્કાલિક આગળ વધે એવો ઠાઈ સંભવ ન દેખાતાં, એમણે મક્કાથી સિત્તેરેક માર્શલને છેડે આવેલા તાયફા નામના પ્રસિદ્ધ નગર તરફ ધ્યાન દોરવ્યું. ફક્ત ઐદને લઈને એ ત્યાં જીપડયા ને ત્યાંના મુખ્ય મુખ્ય માણસોને મળીને એમને પોતાની તરફ વાળવા પ્રયત્ન કર્યો. ત્યાં એ દસ દિવસ રહ્યા પછી ઠાઈએ એમનું ન માન્યું. એટલું જ નહિ, તેમને મક્કાને રસ્તે પાછા ધોકેલી કાઢવા નીકળેલું તોફાની ટોળું ઠેકડી કરતું, ને તાળીઓ પાડતું, ને પથરા ફેંકતું એમની ઢેડે પડ્યું. સાંજ પડી ગઈ ને અંધારું થવા આવ્યું ત્યારે જ તે પાછું ફર્યું. મૂઠે મોઢે અને પેગંબરી ધૈર્ય તથા ચિંતનશીલતાથી સંઘન કરેલી આ પગવણી પછી એક ઝડ તળે એ વિશ્રામ લેવા બેઠા, ત્યારે જ એમને ખબર પડી કે બંને પગ લોકીતુલાય થઈ ગયા છે, અને ઐદના માથામાં મહંમદસાહેબને બચાવવા જતાં એક ભારે ઘા થયેલો છે.

આ દુઃખદ અનુભવ પછી એક મુતિમ નામના કુરેશી આગેવાનનું રક્ષણ મેળવીને એ મક્કામાં આવ્યા ને એક ઓગળીતાના ઘરમાં એમણે મુકામ કર્યો. પણ ધર્મપ્રચારનું કામ તો મક્કામાં ને બહાર એવું અશક્ય થઈ પડ્યું કે 'હારેકો હર નામ' સિવાય એમની પાસે હવે આ કામ માટે કશું સત્ત્વ રહ્યું નહોતું. એ સતત પ્રાર્થના કરતા, સતત ચિંતન કરતા ને ખુદની બંદગીમાં, ભલાઈનાં કામોમાં તથા પોતાના અભિનવ ધર્મબંધુઓ વચ્ચેના સંબંધ ગાઢતર કરવામાં પોતાના દિવસો પસાર કરતા. પ્રચારકાર્યની માત્ર એક જ સળગ હવે બાકી રહી હતી, અને તે હજના દિવસોમાં આખા અરબસ્તાનમાંથી જિમરાતા યાત્રાળુઓનાં ટોળાં! મહંમદ સાહેબ આનો લાભ લેતા અને એવે વખતે બની શકે તે પ્રચાર કરતા.

એક વાર આવા યાત્રાગુઓ પૈઝી પોતાના ઘરના મોસાળ એવા યક્સેમ નગરના ખિસ્મ કમીવાના છ આદમીઓ લોડે એમનો ભેગ થયો. મહંમદ સાહેબે એમને ઉપદેશ આપ્યો, ને એ એમને ગો જિનરતાં એઓ મુસવમાન રહી ગયા. એમની લોડે એમણે પ્રથમ વાન કરી કે હું તમારા શહેરમાં આવું તો તમે મને રક્ષણ આપો કે કેમ? એમણે કહ્યું, અમે ત્યાં જઈને પૂછી લેઈએ, પછી વાન! એમણે આ વચન પાળ્યું. એઓ ત્યાં ગયા, થોડા નવા મુસવમાન કર્યા, ને પછી થોડા વખતમાં બાર જણાનું એક પ્રિનિનિધિમંદા મહંમદ સાહેબને આ સબંધમાં મળવા આવ્યું. અકબાની ટેકરી પર મહંમદ સાહેબ અને એમની વચ્ચે કગમે થવા કે દરેક સાચી જાનનામાં એઓ મહંમદ સાહેબને અનુસરશે. આ અકબાનો પટ્ટવો કરાર. એમની માગણીથી મહંમદ આગે મુસલમાનામનો પોતાનો પ્રિનિનિધિ એ શહેરમાં ધર્મપ્રચાર કરવા મોકલ્યો. પોતાની માની વિદુદ થઈને એ પહેલાં મુસવમાન થયો હતો. અને આથી એના દુદુખીઓએ એને એના ધરમા જ કેદ કર્યો હતો. પણ ત્યાંથી છટકીને એ હખ્ખીનિયા ઢિઝરન કરી ગયો હતો ને થોડા જ વખત પર ત્યાંથી મહંમદ સાહેબ પામે પાડે આવ્યો હતો. આ કામ સોંપાતાં એ ગણ થયો, ને એણે એ એટલી કૃષ્ણાત્મી ક્યું કે એક જ વર્ષમાં એ શહેરમાં વગરના દરેક દુનગમીવામાં કેઈ ને કેઈ તો મુસવમાન રહી જ ગયું!

પોખરીના જાગમા વર્ષમાં યક્સેમના આ મુસવમાનો પૈઝી તોતેર આદમીઓ અને બે ઓગતો મળીને પચોતેર જણાની એક ટોળી મહાના કુત્રેમાં ન જાણે એવી રીતે, મહંમદ સાહેબને મળવા આવી. અને અકબાની ટેકરી પર ગતની શાનિમા એણે મહંમદ સાહેબને યક્સેમના ગટેવા આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું, ને એઓ બે પંવારે તો ત્યાં એમનું સંપૂર્ણ ગક્ષણ કાવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. આ પ્રતિજ્ઞા અકબાના ખીજ કરારને નામે ઓળખાય છે.

કરાશે કરીને એ ટોળા મળીને માર્ગે પડી છે એવી જાણ થતા વેંત કુરેશીએ એમનો ખીજે પકડ્યો. પણ બે જણ સિવાય આ

યોગીમાંનું કાર્ધ હાથમાં આવ્યું નહિ. આ જે જાણુ જે હાથમાં આવ્યા તેમને કેશ પકડીને મક્કા દસડી લવાયા, પણ ત્યાં એમનો કાર્ધ રક્ષક પક્ષકાર જાગ્યો એટલે આરજ રિનાજને માન આપી એમને છોડી દેના પડ્યા.

મહામદ સાહેબને ખજર હતી કે મુસલમાનો મક્કા છોડીને વ્યાધ્યા જામ એ પણ કુરેશોને પાવવે એમ નથી. એટલે એમણે આ કરાર પડી એકેક જામો કરીને મક્કાના મુસ્લિમોની યક્ષમની હિજરત એની ગુપ્તતાથી મોઢી કે કુરેશોનું ખાસ ધ્યાન ન ખેંચાય. માનમિલકતની પરવા કર્યા રિના એમ એકેક જામો કરતા કરતા બેએક મહિનામાં મક્કાના કેટલાક મુસ્લિમ લતાઓ ઉજ્જડ ખખ ખની ગયા. મકાનો પગ તાળાચદ અને સાંકળચંદની ચોટી બેસી ગઈ. અને મહામદ સાહેબ, અબુમક, અને અની એ ત્રણ સિવાય કાર્ધ મુસ્લિમ મક્કામાં બેનાનો પણ ન રહ્યો એટલે કુરેશોની ચિંતા વધી પડી, ને એમને ખાતરી થઈ કે હવે આ ત્રિપુરી પણ જટકવાની. અને એમ જાન્યુ તો કોંક દિવસ આપણે એના પર જે જીયમ વરસા-યો છે એનું વેર લેવાની તૈયારી કરીને એ આપણા પર ચડી આવવાની. આથી એમણે નક્કી કર્યું કે મહામદ સાહેબને તો પૂરા જ કરવા. પ્રત્યેક કબીલાનો એક એક માણસ આ જામ કર કૃત્ય માટે તૈયાર કરનામાં આવ્યો કે જેથી આ ખૂનનો આરોપ કાર્ધ એક ખાસ કબીલા પર ન આવે ને આતરબુદ્ધ ન સગમે. પણ એઓ કાર્ધ પણ કરી શકે ત્યાર પહેલા જ મહામદ સાહેબને એની ગંધ આવી ગઈ, એટલે પોતાની પયારીમાં પોતાના ભત્રીજા અન્નીને સુવાડીને અને એના પર પોતાની લીલી પ્રસિદ્ધ ચાદર ઓઢાડીને એ છટકી ગયા. પોતાને નિનાસસ્થાનેથી છટકીને એ સીધા અબુખદને ત્યાં ગયા ને ત્યાંથી પાછલે જારણે થઈને સમીસાજના અધારામાં એ બને મક્કા છોડી ત્યાંથી દોડેક ક્યાકને રસ્તે આવેના સૌરનામક પર્વતના એક જગ્યા શિખર પર આવેની શુક્રામાં લગાઈ ગયા ત્યાં એઓ ત્રણેક રાત રહ્યા દરમિયાન કુરેશોએ ઘણી દોડદોડી કરી, અને ચારે બાજુ માણસો

પણ દોઝાખ્યાં મદમદ સહેજને પડી લાવે એને ૧૦૦ હિંટનું છામ
અપાશે એવી જાહેરાત પણ કરી પણ જ્યાં ક્યાં નીવડ્યાં! મદમદ
સહેજનું તો ખોટું પણ ન જડ્યું. આમ આ ધમાકમાં એક, બે, તે
ત્રણ દિવસો વીતી ગયા, ને દુરેગોળી તપાસ દીવી પડી, એટલે એથી
રાત્ર, અગ્નિથી કરી મૂંઝેલી ગે વણ પ્રમાણે, એ ગુફાની આડુગાડુ
ચરતાં રાખેલા બિટ પર સ્વચ્છ કરી બને મુશ્કિલ, નોકરને સાથે
રાખીને યજ્ઞેન તરફ ગયાના રૂઈ ગયા.

ગુફામ. ગુખરાસ દરમિયાન અલુમ્મનો એ ભરવાડવેરાધારી નોકર
અને એક દીખી અક્ષમા એમની ખજર લેતા, એમને ખાવાનું પહોંચાડી
જતા, અને મક્કાની જરી નવાજીવી વાકેદ કરી જતા એક દિવસ
ત્યાં દુરમનો શોધના શોધના આ ગુફાની ધડી ૪ નજીમાં આવી
ગયા, ત્યાં અલુમ્મને મદમદ સહેજને ક્યુ, ‘આપણે બે જણ અહીં
ભરાયા કોણે પણ અમાના કેઈ દુરમન આપણી ગુફાને મોઢે જ આવીને
હિમા તો?’ મદમદ સહેજે તરત જ, ‘જરા પણ ગમત નથી વગર કંઈ,
‘તો’ શું? અહીં આપણે બે જણ નથી, ત્રીજો અજાદ છે!’*

[૬]

૩૦મી જૂન ૧૯૨૨ને રોજ દિગ્ગજતનો આ મહાન મન
બંધો અને ત્યારથી દિગ્ગજી સવન તરફ ચલે અજ્ઞાત છે એક

* અત્રે જ એક બીજી જગ્યા અહીં નોંધવા જેવો છે

એક મુસાદરીયા મદમદ સહેજને અત્રે એક જાદુ તને એક
જાગમ કરતા હતા, ત્યાં એ દુરમન એમણે એમની પર છાપે માં
ને નાની લટવાર કચામીને કહ્યું ‘હલો! હવે તને કેમ જણાવવાવાળો છે?
એમણે હાથથી જગમ આપેલ, ‘અત્રે’ અને ખરે જ એલા હાથમાર્ગ
લટવાર એકજામ જ અજામ પડી જતા, વપગટથી એ જાદુી દર્દને
એમણે એને એ જ વગેરે તવાલ પૂછ્યો, ત્યાર એ દગથી નરમવેસ થઈ
થયો ને માડી જાગમ મટ્યો પેચબરે અલુમ્મને એને માડી આપેલી.

તારીખ વિષે મતભેદ જણાય છે.^૧ આપણે એની વિગતમાં નહિ
 જીતરીએ પણ બધા એકમતે કહે છે કે, સામાન્ય રીતે ૧૧ દિવસની
 મજાતી યક્ષેમની આ મુસાફરી ખાસ ઝપાગથી ૮ દિવસમા પૂરી કરીને
 યક્ષેમના પરા જેવા કેના નામક ગામડામાં પેગંબર સાહેબ આવી
 પહોંચ્યા આ સમાચાર સંભળીને યક્ષેમના લોકોના આનંદનો પાર રહ્યો
 નહિ! લોકોના ટોચેટોચા અમા જઈને એમને ત્યાંથી સરઘસાકારે વાજતે
 ગાજતે યક્ષેમમા લઈ આવ્યા! કેમથી આ સરઘસ ઊપડ્યું ત્યાર પહેલા
 જ હજરત અની પણ બધું પરવારીને મક્કાથી ત્યાં આવી પહોંચ્યા
 હતા દરેક કામ ગિરિમંદ્યાદ અર્થાત્ ખુદાનું નામ લઈને જ શરૂ
 કરવાનો મહામદ સાહેબનો રિવાજ હતો એટલે આ સરઘસ ઊપડતા
 પહેલા, કેનામા એમના થયેના બધા મુસનમાનોએ સમૂહમા ઊભા રહીને
 ઈશ્વરપ્રાર્થના કરી યાને નમાઝ પઢી અને મહામદ સાહેબે ત્યારમાદ
 ઈમામ તરીકે ખુતબો પડ્યો. એ દિવસે શુક્રવાર હતો કહેવાય છે કે
 એથી કરીને ત્યારથી દરેક શુક્રવારે એમણે કે જુમ્માને દિને મુસનમાનોમા
 સામુદાયિક જાહેર નમાઝ પડવાનો રિવાજ પડ્યો

સરઘસ યક્ષેમ પહોંચ્યું ત્યારપછી પેગંબર સાહેબનો ઉતારો
 કેને ઘેર કરવો એ મામતમા અન્સારોમા^૨ હોસાવસી જિની થઈ એક
 કહે મારે ત્યાં જિતરો અને બીજો કહે મારે ત્યાં આથી મહામદ સાહેબે
 બધાને બન્ને મીઠા બોલ કહીને માર્ગ કાઢ્યો કે, ‘મારું જીટ — અલકિરવા
 જેના ઘર આગળ જઈને ઊભુ રહે એને ત્યાં મારે ઉતારો કરવો!
 જાઓ, છે પછી કઈ તરાર?’ એ પ્રમાણે જીટ આદ્ય આદ્ય દાદા અન્દુલ-

૧ ૫ સુદરલાલ રામી સંપ્રદાયર કહે છે એમની ઘણી તારીખો
 બીજીઓ કરતાં થોડી થોડી પાછળ છે

૨ મદીનાના જે લોકો મહામદ સાહેબ અને એમના અનુયાયીઓની
 વહારે ધાયા ને એમને મદીના બોલાવી લાવ્યા, એઓ અન્સાર અર્થાત્
 મદદગાર કહેવાય છે

મુત્તવિમના મેસાગિયા બની અત્તજ્જારના અમૂ એકુમ નામના એક ગરીબ માણસના ૪૦ પાસેની ખુદી જગ્યામાં જઈને હાનુ ! એવે પેઝાજ સહેમ એના મહેમાન બન્યા અને યસેમ ત્યાંથી યસેમને બંને મીનતુ-નની અર્ધે પેઝાજ સહેમનું ચહેરે અથવા દૂકામાં મરીતા સ્તેવાવા માંડ્યું.

ત્યાં મુમમ કયાં પડી મદમદ સહેમની પટેલી ચિતા નમાઝ માટે એમ મસ્જિદ બાંસવાની રૂઠ જે ખુલ્લી જમીન પર જઈને અવશિષ્ટ એ મીનામા આવીને પ્રથમ બેઠક કરી હતી, એ જમીન બે ચતીમેની અર્ધાંજ અન્ય છે રાએની મદગમી હતી એમરે એ જશિસ આપવા હતું, પણ મદમદ સહેમે એનો ઇન્કાર કરી અમુમક પસેયી દસ દિનાર અપાયા ને એમ એ વેચાણી લેવામાં આવી પડી ત્યાં સહમુકી કરીને, ત્રણે- દુદગમ અને પાંચરથી, ને ઉપર ગારા અને ઈંટોથી ઘડીને અને ખજાનીના થક તથા તાલપથી જઈને સોએદ હાથના વિન્નાજ જેટલી જમીનમાં ત્યાં ઇસ્લામની પટેલી મસ્જિદમાં બાંધવામાં આવી મદમદ સહેમ અને એમના અતેવામીએએ પણ એ બાંધવામાં હરેક પ્રમરની જાનમહેનત અને મગદ્દી ખરી હતી આ મસ્જિદના મેઝાનનો એક જામ વરજાર વિતના મુઝિમેના વસવા માટે અલગ મદવામાં આપ્યો હતો અને બીજામાં મસ્જિદને અડીને ખુ પેઝાજ સહેમ અને એમના જનાના માટે છુગી છુગી ઝોરડીઓ બાંધવામાં આવી હતી આ વખતે મદમદ સહેમને સૌદ અને એશા નામક બે પત્નીઓ હતી સૌદ પહેલા દુઝાઈનિયા દિગરત ખરી ગયેલા સ્તાન નામક એક આદિ મુઝ્ઝમાનની વિવાહ હતી, અને અંશા અશુ અન્ની ખુદી હતી આ ઉત્તાન એક ત્રીજો ખડ મદમદ સહેમની ખાજાથી થયેલી દુઝાઈ બેગી માટે બાંધવામાં આપ્યો હતો મમવનાકે

● મોલાના મદમદ અલી નામના મદમદ સહેમના ચરિત્રકાર માને છે કે, ઈસ્લામની પહેલી મસ્જિદ આ નથી પણ ફેજામાં બધારેલી મસ્જિદ છે.

હજરતી જાને અલ્લે આ બધા મકાનોને પાકા બપરા કેમ ના કરાવ્યાં એવા સવાવતા જવામમા મહમદ સાહેમે નીચેનો પાઠગર જવામ આપ્યો હોવાય છે :

‘આ હજર તો મુઆના હજર જેવું છે. . . આદમીની ઇસ્કામન તો આના કરતાં પણ વધારે અપજવી છે’

પાછળથી મહમદ સાહેમ મદીનાના અને આખા અરબસ્તાનના બાદશાહ બન્યા ત્યારે પણ આ મૂંપડને અલ્લે કોઈ આનિશાન હમારત ઉમવાનું તો શું પણ આમા કરો મુધારો કરવાનું પણ એમણે ઉચિત માન્યું નહોતું

મસ્જિદ અને પોતાના કાયમી નિવાસસ્થાનનું આ કામ થઈ ગયા પછી એમણે પોતાનું મધ્ય ધ્યાન મદીનામા એક બધુરાપ્ટર (common wealth)ના પાયા નાખવા તરફ દોડ્યું એમનો ધર્મપ્રચાર અહીં અપાટામધે ફૂંથોફાંથો અને મદીનાના મોટા ભાગના નાગરિકો ઇસ્લામી મિરાદરીમા દાખલ થઈ ગયા આથી શહેરમા એક નવા પ્રમારની શાંતિનો જન્મ થયો બની ઓસ અને બની ખિજ એ બે કમીનાઓ વચ્ચે સો કગતા નધારે વર્ષોથી અટસ આમતો હતો, ને શહેરમા ગમે ત્યારે તેમના કોઈ પણ માણસો વચ્ચે અથડામણ થઈ જતા ભારે તોફાન થઈ જતું પણ એમાના જેઓ મુસનમાન થઈ ગયા તેઓ પેગંમર સાહેમની દોરવણી નીચે નહીં મિરાદરીની સાકળથી સકળાયા ને જૂના અટમો ભૂલી ગયા ખીન્તુ, મહાથી આવેના દિજરતીઓ, મૂળ અરબી સમદ વાપરીએ તો તો મુહાજરીનો, અને તેમના મદદનીશ મદીનાના મૂળ વતની મુસનમાનો અર્થાત્ અન્સારો વચ્ચેનો ભાઈચારો તો એટલો ગદ હતો કે અન્સારો પૈકી જધારે કોઈ મરણ પામતો ત્યારે એની વેડે ગહેનાગ મુહાજરીને પણ સગા ભાઈની જેમ એની મિનકતમા વારસા ભાગ મગતો આ ભાઈચારાનો એક જ દાખલો અહીં પૂરતો થશે અમ્દુનરહેમાન નામક એક દિજરતી જે પાછળથી ઘણો ધનદાન માણસ થઈ ગયો, તેદિજરત કરીને આગ્યો ત્યારે સાવ ગરીબ હતો મહમદ સાહેમે એની સાદ

નામના અત્માને સોપણ કરી એને ત્યાં એ ગેલ્યા ગયો ત્યારે જમતી વખતે સાહે એને કહ્યું ‘તારે કેઈ વાતે ગભરાવું નહીં મારી પામે ધણું ધન છે તું એમા તને ભાગ આપીશ ખીલુ, જો, મારે આ જો ઓરનો છે નને એમાથી વધારે કંઈ ગમે છે તે તું મને કહે તું એને તના આપીશ ને તારી જોડે પરણીશ!’

આના ગાઠ ભાઈચારાને લીધે મદીનામા એવો એક આદર્શ મધુસમાજ પ્રપાચો કે જેના અભિનવ જોશમા અરમ્ભાનની નિમિત્તે ટેળાઓ અને ધમીયાના જમાનાજૂતા વેરજો જુનાઈ ગયા કે મ તેનાશ પામ્યા એક આગેવાન, એ મિત્રા અને એક પ્રજાત્મની ભાનનાના બાળથી એ એવું સુમંગલિ બાળવાન, અભિનવ રાષ્ટ્ર ઊત્તર થયું કે જે પાઠ્યથી મહાના કુરેશો સામે કેવળ આત્મગૃહસ્થ ખાતર પશુ સુદમા ઊતરું ત્યારે તેને અચૂક નિજ્ય નર્મો

આ અરસામા થયેલી મદીનાના હાકેમની ચૂટણીમા પેગમર સાહેબને સર્વાનુમતે હાકેમ ચૂંવામા આ યા ત્યારે આ બધુસમાજની મદદથી મદીનામાં બધુરાજની સ્થાપના પ્રવચમા આવી, ને પેગમર સાહેબને માથે પેગમરના ધર્મો ઉપરાત રાજ્યકર્તાના ધર્મો પણ બજાવવાનો ધર્મ આવી પડ્યો આ ધર્મ મજાનતાં એમણે સત્તા પર આ યા પછી જે પહેલું ફરમાન બહાર પાડ્યું, એમા એમણે આર પાચ મુદ્દા સ્પષ્ટ કર્યાં છે તે અજો પણ દરેક રાષ્ટ્રને ઉપયોગી છે એમા મેમણે કહ્યું (૧) મદીનાની હાકેમના વસ્ત્રા તમામ માણસો, પછી તેઓ જે તે ધર્મના કે કમીવાના હોય એક સમુદાય મામ જ ગણુશે (૨) તો પોતેતાના ધર્મ સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાથી પાગી શકશે (૩) સર્ગારને રાજો કોઈ પણ કોઈ અપરાધીનો પક્ષ નહિ રી રકે વા અંબડામા સામે નહિ થઈ શકે (૪) અદર અદર કોઈ પણ ગરબો જોમો સાચા માપને હાથમાં લઈને એનો ઈ સાફ જાતો જ ન આપી દેતા મન્યાને નામે નવા ગંધગાઓ હાકેમ પાસે જ લઈ જવા જોઈશે (૫) હાકરના કેઈની જોડે મુનેહ થશે કે લાઈ થશે તે તે મદીનાના મવા

વતનીઓ સાથે જ થઈ ગયારો (૬) અને પોતપોતાના ધર્મવાળાના દુરમનો જોડે મદીનાની હદમતની પીક પાછળ અનગ અનગ સધિઓ કે વિગ્રહો નહિ થઈ રોકે આ દુરમાન મદીનાના જંધા લોકોએ કબૂલ કર્યું, અને જેમ જેમ મહમદ સાહેબની સત્તા વિસ્તરતી ગઈ, તે અરબસ્તાનમાં મુસ્લિમ બંધુરાણે વધુ ને વધુ વિસ્તૃત થતું ગયું, એમ એમ આ સિદ્ધાંતોનો અમલ વધુ ને વધુ મોગ પાયા પર થતો ગયો. એમના રાજ્યમાં ધર્મને કારણે અનગ પ્રજા હોવાનો ઠાઈનો દાવો આપ્યો નથી કે એ કારણે ઠાઈ જોડે બિન્ન વર્તાવ રાખવામાં આવ્યો નથી, અગત્ય તો કોઈની મજબૂમી આગ્રહી પર તરાપ મારવામાં આવી નથી.

[૮]

આમ મદીનામાં આ પે જો વર્ષ થઈ ગયા મહમદ સાહેબની ઉંમર આશરે પચાસન વર્ષની થઈ મદીનાનું બંધુરાણે એક દર રીતે નમૂનેદાર શાંતિથી ચાલતું હતું, તે વસતી આમાં થતી જતી હતી એમાં એક દિવસ ખમર આવી કે હજરેક કુરેશોનું એક દશકર — ૭૦૦ જીટ અને સોએક થોડા લઈને મદીના પર હુમલો કરવા આવે છે આની અગાઉ મુળગત દુરમનાવટને કારણે કુરેશો તરફથી તેમ જ આબુમાનુ વસતા બહુ લોકોમાંના લૂગરાઓ તરફથી દોર-ચોરી છત્તાદિ અનેક નાની નાની કનડગતો મદીનાના લોકોને વેચી પડતી હતી અને મદીનાના લોકોમાંથી પણ મહમદ સાહેબની સમતિથી આવેલા અમરનગર ચોખ્ખા જવાબ અપાતો હતો કુરેશોના સૌરિયાના વેપારમાર્ગ પર મીના આવેલું હતું એટલે એમના કાફલાઓ પર મદીનાની દુરમનાવટનો ભય ઝંખૂમતો જ મનાતો મહમદ સાહેબના માથાસોની સુસજ્જ નાની મોની ટુકડીઓ ધણીયાર આબુમાનુના પ્રદેશમાં ત્યાં વસતા કમીલાઓની મૈત્રી મેળવવા, શાંતિ સ્થાપના, કે માનની મેળવી મદીનાને ખરદર રાખવા નીમી પતી વા મોખવામાં આવી અને એ આ વચુગરો પર શિનાજીના સૈન્યના જેવી આખ

રાખતી. કુરેશોને આ ટુકડીઓની ખગર રહેલી એટલે એ લોડો પણ પૂરી સાવચેતી રાખના; ને જનના લગી આવી માર્ક ટુકડી નજીકમાં એવી ખગર પડે, ત્યારે એઓ આગ્રચરણા ફાંટા જતા અને પોતાની વચુગરો સાચવી લેતા. પણ ઈસવી સન ૧૨૩૦ના નવેમ્બર માસમાં મેક્સિયાણી મહામદ સાહેબની આવી એક ટુકડીને હાથે મહાની પૂર્વમાં તાપકને અડધે રસ્તે આવેલ નખલ નામક રથને કુરેશોની એક વચુગર લાંટવામાં આવી અને એમાં એક કુરેશ માર્યો ગયો ને બે દેહ પકડાયા. આ બનાવથી મહામાં જે ભારે હિરેરણી થઈ, એમાં એની પછીના બે-એક મદિનામાં એક બીજો ઉમેરો થયો. મહામદ સાહેબનો કટ્ટર દુશ્મન એવો અબુસુફિયાન નામનો એક કુરેશી સરદાર એક મોટી વચુગર લઈને સીરિયાથી મદીનાને રસ્તે થઈને પાછો ફરતો હતો. એને આવી એક ટુકડીને હાથે લાંટાઈ જવાનો ભો લાગ્યો. આથી એણે લશ્કરી મદદ મેળવવા એક માણસને આજ્ઞાથી મહા મોકલ્યો. આ માણસે ત્યાં જઈને વેચ કર્યો. એ સીધો પોતાની સાંતણીને કાબાના મોગાન આગળ લઈ ગયો, એનાં નાક કાન કાપી નાખ્યાં, કાંકડાને ઊંચડીને ઊંધો કરી દીધો, પોતાની કૂની આગળ પાછળથી ફાડી નાખી, અને 'ધાગે રે ધાગે ઓ કુરેશો! મહામદ આપણા કાંકડાને લૂંટે છે।' એમ કહીને બૂલો પાડવા મંડ્યો ઉપર જે હજારેક કુરેશોનું લશ્કર મીના પર ચાર્જ લઈ આવવાની વાત કરી છે, એ આના જવાબમાં નીકળી પડેલા કુરેશી લશ્કરની જ છે.

આ લશ્કર જદની ખીલમાં આવી પહોંચ્યું ત્યારે મહામદ સાહેબે તૈયાર કરેલી ૩૧૩ લડેવાની કોમ્પ પણ એનો સામનો કરવા ત્યાં આવી પહોંચી હતી. કુરેશોના સંખ્યાગણ અને સાધનગણ બંને અડિયાતા હતાં. પણ અબુસુફિયાનનો કાફલો આડેડે માર્ગે સહી-સલામત મહા પહોંચી જવાના સમાચારને લીધે લડાઈની ચોખ્ખતા પ્રાપ્ત એમનામાં મતભેદ હતો. નખલના જનાર સિવાય એમનું લોહી ગરમ કરવા માટે એના મેનાપતિ અબુઝહાલ (એ મહામદ સાહેબનો કટ્ટો

દુશ્મન પણ હતો જ) પાસે કોઈ બહાનું રહ્યું નહોતું. મહંમદ સાહેબની ફોજનું સંખ્યાબળ જેટલું નજરે હતું એટલું જ શિરતબગ, એકતાબગ, ઝંદનબગ અને ખુદ પોતાના પક્ષમાં છે ને એનો પેગંબર આપણો સેનાપતિ છે એ બાવનાનું બળ ચડિયાતું હતું. એ જમાનાની રસમ પ્રમાણે હંદુધર્મી લગ્નની શરૂઆત ધર્મ. એમાં ત્રણ કુરેશી લડેલા માર્યા ગયા. મુસ્લિમોએ હર્ષનાદ કર્યો: 'અલ્લાહુ અકબર!' અને પછી તુમુલ યુદ્ધ મચ્યું. સૂરજ કુરેશી લશ્કરની આંખ પર સામેથી જ પોતાના કિરણનીર ફેંકતો હતો, ને એમને આંધળા કરી દેતો હતો. એમાં એક જાવરદરત વાવાએડું પણ એમની તરફ જ વાવા મંડ્યું. મહંમદ સાહેબે પોકાર કર્યો, 'જુઓ જિહ્વાઈસ એનાં દૈવી હજોને લઈને આપણી મદદે ધાયા છે.' મુસ્લિમ ફોજે અવનવું જોર બતાવ્યું અને કુરેશોના સેનાપતિ અબૂજહાલ સમેન કેટલાક સુખ્ય સરદારોને કાપી નાખ્યા. આથી કુરેશો પાછા પડ્યા ને થોડા વખતમાં નાસવા મંડ્યા. અને એમ 'તારા મુસ્લિમોની — શરણાગતોની આ નાનકડી ફોજ મારી ગઈ તો મા ખુદા! પાક દિલથી ને મિમલ વિધિથી તારી ખંદગી પછી કાણ કરશે?' એ પેગંબર સાહેબની શરૂઆતની પ્રાર્થના ફળી. મુસ્લિમોનો વિજય થયો. મદીનાની ફોજના ફક્ત ચૌદ જ માણસો માર્યા ગયા, જ્યારે કુરેશોની ફોજના સિત્તેરેક માર્યા ગયા ને સિત્તેરેક કેદ પકડાયા. એમાંના બે જણ જે મક્કામાં મુસ્લિમો પર જુલમ ગુનગવા માટે નામચીત થયેલા હતા, એમનાં શિર ધડથી છુદાં કરવામાં આવ્યાં; પણ બાકીના અંધા જોડે મહંમદ સાહેબની ખાસ આજ્ઞાથી એવો સારો વર્તોવ કરવામાં આવ્યો કે એમાંના ધનુ એ પ્રેમથી જિતાર્તને જ મુસવમાન બની ગયા.

નિર્બેળ હારનું આ કલંક ઘેલોનો અને વેર લેવાનો કુરેશોએ હવે નિશ્ચય કર્યો. અને આ બદલી લગાઈ પછી વગેરે રહીને ઈ. સ. ૬૨૫ની સાલમાં અબૂમુસ્લિમાનની સરદારી નીચે બન્ને સ્થાન અને ૭૦૦

મદીના પર ચર્ચા કરી, અને ઉદ્દેશના પર્વતોની પશ્ચિમે જઈને પડત નાખ્યો. મદમદ સાહેબે પ્રથમ તો મચ્છાવમા ગહેવાનો જ વિચાર કર્યો. મગીનામા પેતાના મકાનોના ઘિનામા રહીને, અથવા કાલે ત્યારે ત્યાની સાકડી ગેંગીઓમા ઊતરી પડીને લાવ્યું સુડુ ફાવે એવી મરપના હતી. પણ અબૂસુદ્દિયાન મુઘિયમો મેદાનમા આવે એમ જ ઇચ્છતો હતો. મદમદ સાહેબના આગમનથી મગી ખિજો આગેવાન અમુદુલ્લા મિન હિખી, જે મદીનામાના મદમદ સાહેબના ગુપ્ત દુશ્મનોનો આગેવાન હતો * પણ આ રખતે પેતાના વતનના ગદાલુ માટે ખરેખર ઇનેજર હતો, એ પણ એ જ મતનો હતો. પણ મદમદ સાહેબના ઝડપી જીવાનો જેમની સખ્યા હવે રીક રીક મોગી હતી એમને આમ ભરૂઈ રહેવાનું અને બહાર અબૂસુદ્દિયાન શહેરના ઉત્તમ ઉત્તમ કુળજનો નાશ થઈ જાય ને લીધા મજા પેતરોનો કમતી પાડ બેસાયે રાખે એ મૂગે મોટે જોઈ રહેવાનું, માધવાદ લાગતું હતું એટલે અત્સા પર અમારો વિશ્વાસ છે. એ આપણને મગી જેમ વિગ્ય જ આપમેં નહિ તો બહાદુરીથી લડના ખી મચ્છા તો પણ સુ? મચ્છા તો નહિ કહેવાઈએ' એવો આગ્રહ એમણે કરતા માડ્યો આથી છેવટે મદમદ મને એ પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો ને હજારે માણસનું જે સૈન્ય એમને મગી લમણુ એ લઈને એ મેદાને પડ્યા. પણ ઉદ્દેશને રસ્તે અડધી મજન મગી ન મગી ત્યાં તો અમુદુ ના મિન હિખીએ આ યેગના મને પસદ નથી મ્હી પેતાના ૩૦૦ માણુઓ સાથે પાછી પડવી મારી મદમદ સાહેબે એને જ્યાં દીરો અને કક્ત ૭૦૦ સૈનિકો સાથે ઉદ્દેશ પહોંચ્યા પોતાની અપ સખ્યા વિચારી એમણે પોતાના મુનઘ નીંદાળેને એક ટેમ્પરી પાં ગોળી દીધા અને હુકમ આપ્યો કે ગમે નેમ લાવ, મારી આગા વિના તમારે તમારું મમ કે સ્થળ છોડવાનું નથી. પણ નીચે રહેતા સૈનિકોનો જ્યાં વિગ્ય થયો ને મજાનુ લરકા પાણુ

* મદમદ સાહેબના આગમનથી ને મદીનાનો હાલેમ ચૂકાતો રહી ગયેલો.

હતા માંડ્યું એટલે લૂંટમાં પડેલા મદીનાના લશ્કરીઓને જોઈને અમે રહી જઈશું એમ સમજી એ લોકો ટેકરી હોડી લૂંટમાં લગવા નીચે દોડ્યા. દુશ્મનો પૈકી ખાલિદ નામનો વિચક્ષણ સરદાર, જે પાછળથી મુસલમાન થતાં ઇસ્લામનો નેપોલિયન અને ખુદાની સમશેર મનાયો, એણે આ જૂથ જોઈ લીધી. તરત એણે પોતાના ઘોડેસવારોને મારી મૂક્યા. એ આડફેટા થઈને મુસ્લિમ સેનાની પાછળ ફરી વળ્યા ને એમના પર વીજળીની જેમ તૂટી પડ્યા. મુસ્લિમો પોતાની પીઠ પાછળથી આવેલો આ અણધાર્યો હુમલો જોઈને ગભરાયા, ને પાછાં હાતા મછાના લશ્કરે આ જોઈને પીછેહઠ હોડી આગળ ધસારો કર્યો. આમ તુમુલ્લ મુદ્દ મચ્યું. આગળ અને પાછળ એવી જે ગાજુની બીંસમાં પણ મુસ્લિમો બહાદુરીથી લડતા હતા. પણ દુશ્મનો મહંમદ સાહેબ સુધી પહોંચી ગયા. એમનો આગલો એક ફાંત પથ્થરના ધાથી તૂટીને હોઠ પડ્યો. હોઠ તીરથી વીંધાઈ ગયો, ટોપની જે કડીઓ ગાંધમાં ખૂંતી ગઈ. ને કપાળ પરના એક કાંચા ધાથી મોં લોહીલુદાણ થઈ ગયું. એ નીચે પડી ગયા. ને મછાના એક સૈનિકે પોકાર કર્યો, ‘પેગંબર મરાયા.’ આ સાંભળીને મુસ્લિમ સૈનિકો પહેલાં તો સડક થઈ ગયા, પણ એ વાત જોટી છે એવી ખબર પડતાં એમની વહારે માયા; અને સખત ઝપાઝપીને અતિ પેગંબર સાહેબને બચાવી લઈને ઉઠ્ઠતી ટેકરીની પાછળ સલામતી શોધી શક્યા. આ લડાઈમાં ૭૪ મુસ્લિમો માર્યા ગયા, જેમાં હમઝા અને મુસાબ જેવા જે તો પહેલી ઠોડીના પુરુષો હતા. દુશ્મન આ લડાઈમાં ફાગ્યા પણ એવા થાકી ગયા કે મજેલા વિગમને સંપૂર્ણ ન કરતાં ‘બદનું વેર તો વળી ગયું છે. આજની હાર તમને યાદ રહેશે ફરી મળીશું. — વર્ગેક પછી બદમાં ને પૂરો સ્વાદ અખાડીશું.’ એવું કંઈક કહી મછા પાછળ જતા રહ્યા. સંભવ છે કે મહંમદ સાહેબ નહિ જીવે એવું પણ એમને લાગ્યું હોય.

ઈ. સ. ૬૨૬માં દુક્કાન પડ્યો. એટલે મછાવાળાઓને પોતાનો પોકાર માંડી વળવો પડ્યો. પણ ઈ. સ. ૬૨૭માં એમણે દસહજાર

મામુસનું લશ્કર મુમલ્લુદ કરીને મદીના પર ફરી ચડાઈ કરવા ઉપાડ્યું. આ ગંગલવર લશ્કર સામે મદમદ સાહેમે આ વખતે રક્ષણાત્મક લશ્કર આપવાનો દગવ કર્યો અને તે બધાએ સ્વીકાર્યો. એમેપોટેમિયાનો એક ખ્રિસ્તી ગુનામ જે હવે મુમલ્લુદના ચર્ચ ગયો હતો, એણે ઈગિપ્તમાં પ્રચલિત પણ અરમસનાનમાં અગાધી એરી ખીજ ખોદીને લદવાની યુગ્મિ સુચવી એ પ્રમાણે ૮ દિવસના દૂકા ગાગામાં અહબુન એકતા ને જાતમહેનતથી મદીનાના અગક્ષિત તિમાગોની કરતે એક લીડી ખીજ ખોદવામાં આવી પેગનર સાહેબ પોતે અદ્દસાનુ નામ મોટેથી બોલતા બોલતા બધાની જોડે તમારા ઊચ્ચતા અને ઉસાદ આપના આ ખીજ ખોદાઈ રહી ના રહી, ત્યાં તો મદ્દાના લશ્કરે ધસારો કર્યો પણ ખીજ આગળ આવના ૪ આ ની કુક્તિ જોઈને ધમરો અટકી પડ્યો એમણે આવુ રક્ષણ ગોધવા માટે મનીનાવાગાઓને બાધના કલા અને એમની પર નિરમરનો વગસાદ વરસાવ્યો, અને બને ત્યાંથી ઘુસવા ધડા ધારી માર્યા છેવટે એક જગ્યાએ ખીજ પૂગતી પહોળા નદિ કરી યામપેલી ત્યાં થઈને ઈબ્લાક દુરમનો મદીનામાં ધૂપી પણ ગયા પણ હજરત અલી એમની પાછળ ફરી વળ્યા અને એમનો પાખ ફરવાનો માર્ગ કાપી નાખ્યો આમ એકતા પડી જતાં એમણે અલીને એક જુદા જોડે દદમાં મેમવાની કુક્તિ કરી એ જુદા તો દદમાં માર્યો ગયો, પણ એ દંભિયાન અલીના ઈનિગેને થાપ આપી દુરમનો આવ્યા હતા એ ૪ માને નાપી છુપ્યા.

બીજે દિવસે વધારે મોરો દુમયો લાવવામાં આવ્યો એમાં પામ મુમલ્લુદનો મરાધા, પણ દુમવાને મારી દાવવરામાં આવ્યો હવે મદીનાના નદી ની ચિતા એરી બધી વધી પળી ૩ એક વખત મદમદ અદ્દેને પેને મલ્લવજાઓમાં બેવી એક રોગીને મદીના ખાગતી પેઠ્ઠનો ૧/૩ જગ અલીને ફાવતી વત રચ્ચુ ૪૧ પણ આનું બધું ઉત્પન્ન અલી જઈને જીત્યું એ જીતએને મગર ખગલા ૪ લાવ્યું એમે એ વાત મળી દેવર્ષ અમ તજ્જ વજ્જ આગવિયં

સુધી મદીનાનો ઘેરો લખાયો પણ મદીનાનાગાઓએ નમતુ ના જોખ્યુ તેઓ ખડખડા જેવા અડગ રહ્યા આમ છતાં મદીનામાં, દયાતો ચપાયો ખેંચી રહેતો ને ઉપર ઉપરથી મહમદ સાહેબને ટેકા આપતો, એક દલી નાગરિકોનો વર્ગ હતો જ ખીજુ, જની ઠેરઠેર નામના મહદીઓ, જેઓ કરાર પ્રમાણે મહમદ સાહેબ સાથે ઠાઈ પણ દુસ્મન સામે મદીનાનું રક્ષણ કરવા બંધાયેના હતા એ ફૂગી ગયા હતા અને દુસ્મનો ભેગા ભગી ગયા હતા આમ પરિસ્થિતિ ગભીર હતી એટલામાં કુદરત મહમદ સાહેબની વહારે ધાઈ મક્કાવાળા લશ્કરના ઘોડા રોગથી મરવા માડ્યા, અને એમની અને એમના મિત્રોની વચ્ચે મતભેદો ઊભા થયા મહમદ સાહેબે એક કુશળ સેનાપતિ તરીકે આ મતભેદોને જનતી બંધી રીતે પોતજુ આપ્યુ અને એક એની ખાજી ગેદી કે જેથી મક્કાનાગાઓને એની ખાતરી થઈ ગઈ કે મુરિલમોની પીઠ પાછળથી હુમલો લાગના માટે એઓ જે જની ઠેરઠેર પર આધાર રાખતા હતા, એઓ જ ફૂંસા છે આમ મક્કાના મિત્રદળમાં હાટફૂટ પડી ને ઘેરો ઉઠાની લેનાનો એઓ નિચાર કરવા લાગ્યા એટલામાં વળી ખીજુ આક્રમ આવી એ એક જ હરરત વટોળિયાની હતી એ વટોળિયાને લીધે એમના તખ્તો ઊંધા વળી ગયા, વાસણ મણ વગેરે બધા સામાન ઊડી ઊડીને નાસવા લાગ્યો ! દોષ બધા ઓલવાઈ ગયા ને જ્યાં ત્યાં એવો ભમખર અધખર ચાલ્યો કે મક્કાનાજી લશ્કર એ જ રતિ એકા એક ધર ભણી ચાનતુ થયુ અને ખીજુની લડાઈમાં મહમદ સાહેબની પેગંબરી વાણી પ્રમાણે અલાએ પોતે મદદ કરીને મુરિલમોને વિજય આપ્યો !

આ લડાઈ આમ પૂરી થઈ ચૂક્યા પછી મહમદ સાહેબે ખરી વેળાએ દગો દેનાર જની ઠેરઠેર તરફ ધ્યાન ફેરવ્યુ પચીસ દિનસના ઘેરાને અતે એ લોકો શરૂ આયા મની ઓસ નામક ટોળીના લોકોએ એમની મહમદ સાહેબ આગળ વકીનાત કરી, અને એમનો

માગણી મંજૂર કરી ને સાદ મિનમુઆઝ નામના બની એસને સોની સંમતિથી એ મહદીઓનો ઇન્માફ કરવાનું સોંપાયું. એણે એમને દેશદ્રોહના આરોપસર ગુનેગાર ઠરાવ્યા; અને એમના જ ધર્મપુસ્તકમાંથી આ ગુના માટે શી શિક્ષા કહેલી છે તે વાંચી બતાવી. એ પ્રમાણે પુખ્ત હિન્મરના એકેએક પુરુષને દેહાંતદંડ દેવાની અને સ્ત્રીઓ તથા બાળકોને મુસ્લિમોને ઘેર ગુલામ થઈ ને રહેવાની ફર સળ ફરમાવવામાં આવી. એનો પૂરેપૂરો અમલ કરવામાં આવ્યો અને ત્યારથી મદીનામાં અને એની નજીકના આલુઆલુના પ્રદેશમાં એવી ધાક બેસી ગઈ કે રાજકીય કે ધાર્મિક વિરોધ માત્રની ત્યાથી જડ નીકળી ગઈ!

આની અગાઉ મહદીઓની દુશ્મનાવટ ક્યારનીય પ્રગટ થઈ ચૂકી હતી. અને છેવટે દૂધ-વેચવા ગયેલી એક મુસ્લિમ કુમારિકાની કરવામાં આવેલી મરકરીને કારણે મદીનાના મહદીઓ અને મુસ્લિમો વચ્ચે ભારે તોફાન થયું હતું. પરિણામે મદીનાના મહદીઓને મજહૂર હતો ખાલી કરી દેશવટે લેવો પડ્યો હતો. બની નગીર નામની બીજી એક મહદી ટાળાના માણસોએ ઉદ્દાની લગ્ન પછી મહંમદ સાહેબ અને એમના ઠેલકાક અનુયાયીઓને ખાણા માટે નોતરીને ઉપરથી ધંદીનું પડિયું ગળાડાવી દઈ મહંમદસાહેબના જીન લેવાનું કાવતરું રચ્યું હતું. આથી એમના પર ઘેરા ધાવી મહંમદ સાહેબે એમને શરણે આવવાની ફરજ પાડી હતી. પરંતુ નિમ્ન પછી ઉદારતા દર્શાવી એઓ સાંથી પોતાની મેળે દેશવટે આત્મા જાળ એ શરતે વધુ કડક પગલાં નહોતાં લીધાં. એમ કહેવાય છે કે બની ઠેરઠેર મહંમદ સાહેબની મુન્સફી પર એમનો ઇન્સાફ ઊડ્યો હોત, તો આટલી અધોર શિક્ષા એમને ન જ વેઠવી પડત.

[૯]

મહાત્મા હિન્દુત કર્મને અસાર મુધીમાં છ છ વર્ષનાં વૃદ્ધાણાં વાર્ધિ ગયાં હતાં. અરબસ્તાનના બીજા બંધા લોકો આરે બાબુથી દર વર્ષે મહાત્મા જાત્રાએ જતા ને આવતા હતા; ફક્ત મુસલમાનો જ નહોતા

જતા આવતા એમને આ ખૂચતુ હતુ ઠીને ન ખૂચે? એમનું તો એ વતન હતું! કેલાયના સમાનકાવા ને કેલાયના તો ઝેરીઝેરા પણ હજી ત્યા હતા એનામા એક દ્વિસ મહમદ સાહેબને સ્વપ્નું આવ્યુ કે પોતે પોતાના અનુયાયીઓ સાથે મક્કામા પ્રવેશ કર્યો, અને કામાની સાત વાર પ્રદક્ષિણા કરી હજની મધી રિધિઓ પૂરી કરી. આ રનાની વાત એમણે જ્યારે પોતાના અનુયાયીઓને કહી ત્યારે વર્ષોની દમાઈ રહેની ધ્રુવ અનેકગણા નેશથી ઊઝળા આની અને નાતાવરણમા 'હજ' હજ' થઈ રહ્યુ પૂર્ણ રિચારને અતે આથી મહમદ સાહેબે જિલમદ મહિનામા ગમેતેમ થાય પણ હાજીઓનો સઘ કાઠવાનું નક્કી કર્યું એ મહિનામા આખા અરમખાનમા યુદ્ધ કરવાની મનાઈ હતી એમણે નક્કી કર્યું કે હજ કે ઉમ્રા જે કરવું તે એની રીતે જ — પૂર્ણ પાકદિનીથી બધી દુશ્મનાવટ ભૂલી જઈને, અને લડાઈ કર્યા વગર જ ૧૪૦૦ માણસ એમના સઘમા નીકળવા તૈયાર થયુ મધ્યએ જત્રાના લીલા ઝબ્બા પહેરી લીલા આનમા નાખેની એકેક તલવાગ જે એ જમાનામા દરેક મુસાફર રાખતા એ સિનાય એ પલ્લુ હથિયાર ઠોઈએ સાથે રાખવું નહિ એવો મહમદ સાહેબે ખાસ હુકમ કર્યો આગળ ભોગ ધરાવવા માટે રાણગરીને લીધેલા સિતરેજ ઊટ, એની પાછળ સાદણી અનકિરના પર સનાર થયેલા પેગમ્બર સાહેબ અને પાછળ એમના અનુયાયી જત્રાણુઓ એમ સઘ ઊપડ્યો મક્કાના રહેવામીઓને આની ખતર પડી ત્યારે એમણે દરાબ્યુ કે, રિવાજ ગમે તે હોય, આપણા આ કદા દુશ્મનોને મક્કામા ના જ પેસવા દેવા. એમણે ફાજ તૈયાર કરી મક્કાથી કેલેક અતરે સામે જઈને આ ફાજ, હાનની લાખામા આ સત્યાગ્રહી ભડતોનો માર્ગ રોકીને ઊભી મહમદ સાહેબે માર્ગ બદલ્યો ને આડફેટે રસ્તે ઘણી તકલીફો વેળે પોતાના સઘને મક્કાની પવિત્ર મનાતી સરહદ પર આવેના હુદૈબિયા નામક એક મેદાનમા પહોચાડી ત્યા પડાવ નાખ્યો, ને શાંતિપૂર્વક મક્કામા પ્રવેશ સાધવા કુરેશો જોડે વાટાઘાટો શરૂ કરી ઘણી ઘણી ખાતરી આપવામા આવી કે

જાત્રા સિવાય મુગ્ધિભોજી બીજી કંઈ મુશ્કેલી નથી પણ મહાવામીએ મુગ્ધિભોજને કંઈ પણ દિશાએ ત્યા પેસવા દેવા તૈયાર જ નથી એમ જણાતા, મદ્યમદ સાહેબે નમતુ જોખ્યુ, ને લાખી વાગવાટોને અતે કુરેજના પ્રતિનિધિ સુદેવ જોડે નીચેના દરારો પગ સડી કરી —

(૧) દસ વર્ષ કુરેજો અને મુગ્ધિભોજ વચ્ચેની લાઈ નધ રાખવી

(૨) દરમિયાન જાને પણ પૈડી દેઈની વસ્તીમાથી જોતી જોડે જોમને મારો મરના હોય વા જોગ્યુ હોય તેમને તેમ મરવાની છૂટ રહેશે

(૩) એમ છતાં, પોતાના વારીની પગવાનગી સિવાય કુરેજોમાથી કંઈ મુગ્ધિભોજ પામે જાય તો તેને એમજો એના વારી પાસે પાઠો મોમ્લવો, પણ મુગ્ધિભોજ પૈની કંઈ કુરેજો પમે જાય, તો તેને એ પ્રમાણે પાઠો મોમ્લવાની ફરજ નહિ પડાય

(૪) આ વખતે મુગ્ધિભોજો ઉઘા (નાની જાત્રા પણ) મ્હો વિના જ પાઠ જાય ને આવતે વોર આવી જ રીતે નિશ્ચય કરીને આવવુ તથા વિસ એમને મહામા રહેવા દેવામા આવશે

આ ગરની વાની દુઝ તો મુખર્ષ નહોતી ત્યા તો એ જ સુદેવનો દી. ૧, જે મ્હાગનોય મજબમાન થઈ ગયો હતો પણ જાપના પગમાથી પટકી ઘમ્તો નયોતો, એ આ યે ને મદ્યમ સુદેવને પમે પડી વીનવવા લાગ્યો ‘મને આપની જોડે લઈ જાઓ!’ પણ એમજો એને આશ્વાસન આપી આપની જોડે જ જવા ફરમાન્યુ ને પેતે કેવી ‘ગીતે મારોનું પાનન મરવા છઠ્ઠે કે એની પ્રત્યક્ષ ખાતરી આપી નહિ મોમા આ મારો સામે બારે મરવા ને પણ એમજો એમને સમજાવી લીધ, અને આખો સમ જાત્રા ક્યાં વિના જ પાઠો આપ્યો.

આ દેખીની પીઠેદમાથી મદ્યમદ સાહેબે જાજો વિજય વિભો મોં આજુબાજુની વસ્તી જોડે પરસ્પર મદના મારો મ્હો અને આજોર પ્રચારક દુકડીઓ મોકલી પેનના અનુચારીઓની સખ્યા એમજો ખેરડી અથવા તો, એનાથી પણ જગ વધારે મોગી કરી દીધી અને બીજો વોર મજેલી છૂટ પ્રમાણે ૨૦૦૦ મુગ્ધિભોજો મારો.

લઈ એમણે છૂટથી જાત્રા કરી અય્યમણ ટાળવા કુરેશો એ દિનસો દરમિયાન મક્કા ખાતી કરી શહેર બહાર તબૂઆમા રહેવા ગયા. મુસ્લિમો કેરી રીતે હજ અને ઉત્રા કરે છે એ જોના કુરેશોના ટોળે ટોળા પર્વતોની ટેકરીઓ પર જમા થયા મૂર્તિઓના કટ્ટર વિરોધી હોના છતા મુસ્લિમોએ એક પણ મૂર્તિનું અપમાન ન કર્યું, અને સપૂર્ણ શિસ્ત તથા શાંતિથી મધી વિધિઓ પૂરી કરી જે આદર્શ ભક્તિ અને પરિત્ર બુદ્ધિથી એમણે હજ કરી અને નમાઝ પઢી એની પ્રેક્ષકો પર ભારે અસર થઈ ખાનિદ (ધરનામનો નેપોલિયન), અમરુલ આસ (ધરનામનો ચાલુક્ય) અને ઉરમાન મિન તદ્દા (કામાનો મુહાકિઝ) એ ત્રણ પ્રસિદ્ધ કુરેશો આ સમયે મુસનમાન થયા, અને મક્કાના કુરેશોમા એતુ ગામકુ પડયુ કે જેથી એ વર્ષ પછી, જ્યારે મહમદ સાહેમે કુરેશોને નામે ચઢેના કરારબગોને કારણે દશહજરની ફોજ લઈને મક્કા પર વીજળીક છ.પો. માર્યો, અને સરદાર અમુસુફિયાન, કેદ પકડયા પછી મુસનમાન થયો અને 'ખારણા બંધ કરી દો' મહમદ આવે છે. ખારણા બંધ કરીને જે બેસી જશે, મારે ચરણે આવશે કે કામામા ભરાઈ જશે, એ સનામત છે।' એવો પોમર કરતો મક્કામા પાછો આવ્યો, ને પછી મહમદ સાહેમ પોતાના લશ્કર સાથે વિજય પ્રવેશ કરી મક્કાના સ્વામી થયા ત્યારે કુરેશોના આખા કબીલાના કબીલા રાજપુત્રીથી મુસનમાન થઈ ગયા. મહમદ સાહેમનો, ખુદાના આખરી પેગમ્બરનો અને અરબસ્તાનના રાષ્ટ્રપિતાનો લોહીનું લગભગ એક પણ ટીપુ રેડ્યા વિના, આ એવો વિજય થયો કે જેની ઇતિહાસમા જોડી નથી! 'લોહીનું લગભગ એક પણ ટીપુ રેડ્યા વિના' એમ કહ્યું છે, કારણ કે જુગી જુદી બાજુથી મુસ્લિમ લશ્કરનો મક્કાનો આ વિજયપ્રવેશ જોતરવામા આવ્યો હતો એમા જે બાજુ મુસ્લિમોના કટ્ટર દુશ્મનો રહેતા હતા તે બાજુના લશ્કરની સરદારી ધરનામના નેપોલિયન સમા ખાનિદના હાથમા હતી, ને એના લશ્કરી પ્રવેશ સામે જ્યારે કેના કટ્ટર દુશ્મનોએ તીર છોડ્યા ત્યારે, મહમદ સાહેમની સખત મનાને

વિસારી ઈર્ષને, ખાસિદે બચાવમાં તલવાર ચલાવીને ફેટલાકને કાપી નાખ્યા હતા. પણ એટલામાં મહંમદ સાહેબ ત્યાં પહોંચી ગયા હતા ને કતલ બંધ કરી વાતાવરણ શાંત કરી દીધું હતું.

મહાનો કબજે લીધા પછી પેગંબર સાહેબે સામાન્ય રીતે, બધા જ દુરેશો અને મહાવાસીઓને જ નહિ, પણ મુસ્લિમોના કંટરમાં કંટર શત્રુઓને પણ માફી આપી હતી; અને મહાવાસીઓ પર એવી પ્રેમ-વર્ષા કરી હતી કે ત્યાંના મોટા ભાગના લોકો આગેઆપ મુસલમાન થઈ ગયા. જે ન થયા એઓ મુસ્લિમોના મિત્ર તો બની જ ગયા. કાબામાં આવેલી ત્રણસો સાઠ મૂર્તિઓને અધારધુમના આરંભોએ દેવીપદે બેસાડી હતી તે બંધીને પેગંબર સાહેબે જાતે જઈને ગમગાવી પાડી તેમ જ ગમગાવી પડ્યી; અને ઇસ્તામના આદર્શ પ્રમાણે કાબાની મસ્જિદને નિરંજન નિરાકાર અશ્લાની બંદગીનું પાક મુસ્લિમ બંદગી-પર બનાવી દીધું.

[૧૦]

હવે સવાસ થયો કે પેગંબર સાહેબે મદીનામાં જ રહેવું, કે મહાને પોતાનું પામતખ્ત બનાવી મહામાં જ રહેવું ? પેગંબર સાહેબ મદીના-વાસીઓને આપેલા ઠાણને જ વગગી રહ્યા, અને મહાની દિશાજાત માટે પોતાનો નવો હાકેમ નીમીને થોડા દિવસ રહી ઈ. સ. ૬૩૦માં પોતાના સોબનીઓ સાથે મદીના આત્મ્યા ગયા.

ત્યાર પછી બે વર્ષ સુધી મહંમદ સાહેબે મહામાં પત્ર મૂક્યો નથી. ઈ. સ. ૬૩૧માં ત્યારે મહાની વાર્ષિક જત્રાનો વખત થયો ત્યારે ૮૭ ત્યાં મિનમુસ્લિમ યાત્રાળુઓ તરફથી જે અશુદ્ધ વિધિઓ — જેવી કે, કાબાની નખ પ્રદક્ષણા વગેરે ચાલતી હતી, તેને લીધે એમણે ત્યાં જવાની ના પાડી હતી. આથી અશુદ્ધની સરદારી નીચે શક્ત ત્રણમો એક મુસ્લમાનો જ એ વર્ષે જત્રાએ ગયા હતા. આ અરસામાં જે આવતો ધીનરી તેનું ત્યાં જઈને જાહેર વાચન કરવા અને ઉપધુકન અશુદ્ધિઓ બંધ કરવાનો સંદેશો આપવા દગરત બનીને

ખાસ ફરમાનથી સાથે મોકલનામાં આવ્યા હતા. ત્યારથી મિનમુલિમો માટે કામાની જગ્યાનો પ્રતિબંધ ફરમાવવામાં આવ્યો, અને કુરાને શરીફમાં મંજૂર કરેલી શુદ્ધ ધર્મમાં વિધિઓ સિવાય બંધી જૂની વિધિઓ બંધ થઈ ગઈ. આથી બીજે વર્ષે જ્યારે વખત થયો ત્યારે, અર્થાત્ હિજરી ૬૯માં સાતમાં મહંમદ સાહેબની પોતાની સરદારી નીચે મદીનાથી યાત્રાગુઓની એક ગંગવડ સંખ્યા* મસ્જીની જગ્યાએ ગઈ. આ એમની છેલ્લી જગ્યા યાને 'હજ્રતુનનિદા' કહેવાય, કારણ ત્યાંથી પાંચ ફર્માં પડી થોડો વખત રહીને એમની તનિયન ખગડી.

મદીનાની ઉત્તરે સોએક માર્મલ પર આવેલ ખેમર યહદીઓનો મોટો મઠ હતો. શરૂઆતની ટૂંક સારાસારી પડી યહદીઓ મુસ્લિમોના મિત્ર રહ્યા નહોતા એ આગળ ખત્રાવાયુ છે. હુદૈમિયાના કરાર પ્રમાણે મુસ્લિમો મસ્જીથી પાંચ ફર્માં ત્યારે તેઓ છર્માં છે, ને નખજા પડ્યા છે એમ માની, મદીનાથી દેશનિકાલ થયેલા યહદીઓએ ત્યાંના રહીશોને ઉશ્કેરીને મુસ્લિમો સામે યગવા લેવાની પેરવી કરવા માડી હતી. એ ખમર મળતાં ૧૪૦૦ પ્યાદા અને ૨૦૦ થોડેસ્વારનું લશ્કર લઈને મહંમદ સાહેમે એમના પર તરત જ ચડાઈ કરેલી અને એમને હાર આપેની તે વખતે જૈનજ નામની એક યહદીએ મહંમદ સાહેબને ઝેર આપેલું પડેલું જ ક્રોધિયે એની ખમર પડી જવાથી મહંમદ સાહેબ ત્યારે તો મચી ગયેલા, પણ એ ઝેરની માડી અસરો એમને છેક સુધી નડ્યા જ કરતી હતી એમા તાવ લાગુ પડ્યો અને ૧૨મી રખીઉનઅવ્વ હિજરી ૧૧ અર્થાત્ ૬ સ. ૬૩૨ની ૧૦મી જૂનને રોજ એમણે દેહ છોડી પોતાના સરજનદાર પાસે પાંચ જવાને રાજમાર્ગ મહાલુ કર્યો. -

* આ સંખ્યાના ૪૦,૦૦૦થી માડીને ૧,૭૦,૦૦૦ સુધીના જુદા જુદા અંદાજ જુદા જુદા લેખકો આપે છે

અબુબક્ર અસ્મિદિક

‘જેવરા લોહા ધારે છે કે પપ્પા જર ગુજરી ગયા છે દુ ખુતના કમમથી મૃદુ છુ કે એ ગુજરી ગયા નથી પરંતુ ઈસિની જેમ એ સ્વર્ગની સારે ગયા છે ને થોડા ૪ વખતમાં પાલ આવશે એ ગુજરી ગયા છે એમ મહેનારના હાથપગ દુ પી નાખીશ’ મારી હાજરીમા ને એવો દગ્ગ ૨/૨ એનુ માથુ દુ પ થી લુદ્ગ શીશ’—ઉધારી તનવારે ઊમેદા હજરત ઉમર બો મા

માગજી વીધી ગાળે એવા આ સમાચાર મળતા અબુબક્ર પેગંબર સાહેબની મગજ પધારી આગળ આવી પહોંચ્યા ને પથારીમા હવે મડકુ જ પડ્યુ વધુ છે એની ખાતરી થતા, એમણે પેતાના શુરુવતના એ મૃતદેહને સુબન કર્યું ને બો-યા ‘હવનમા ને મરણમા તમારી સફરતા તો એ ને એ જ છે’

પગી ખડ ખજાર આવીને ઉમરને એમણે બેમી જવા ને શાત થતા કહ્યુ પણ એ ન મેળ લોહોનું રોડુ ઉમરને ડેરી અબુબક્રને ફરી વધુ અબુબક્ર બો મા

‘જેઓ મદમદને બગે છે તેમને દુ મૃદુ છુ કે મદમદ ગુજરી ગયા છે પણ જેઓ ખુતને બગે છે તેમને દુ મૃદુ છુ કે ખુત હવે છે અને અમર છે અને મદમદ દોણુ હતા? ખુદાના પેગંબર સિવાય વધુ કશુ જ નહિ! એમની પૂર્વે જીજ પેગંબરો આ-યા છે ને ગયા છે મદમદ મરણના કુદરતી માર્ગે સિંધાવે એથી શુ તમે પાલ પથર પૂગતા થઈ જશો? કાર્ જો એમ ૨૨શે તો માદ રાખજો કે ખુતને એ ગળા પણ ઈજ પહોંચાડી સમ્પનો નથી’

આ શબ્દોની ભારે અસર થઈ ને લોકો શાંત પડ્યા. આટલું કહીને સ્વપ્નવાન અણુબક (અસ્તિદિકનો) અર્થ સમવાન જ છે) મદીના ગયા, ત્યાંના મૂળ વતનીઓ મહમદની જગ્યાએ ઠાને રાજસભા પર નીમવો એની ભાંજગડમાં પડ્યા હતા. મદીનાના લોકોને થયું હતું કે, 'મહંમદ સાહેબ અને એમના હિજરતીઓને તો આપણે રક્ષણ આપેયું. આપણા શહેરમાં હવે હિજરતીઓ શેના રાજ્ય કરે? મહંમદ સાહેબની વાત ભુલી હતી.' પણ એ લોકોમાં પક્ષ હતા એટલે અંદર અંદર સત્તા માટે તકરાર થઈ, ને એ વખતે દાખલેલા વાણી ને બુદ્ધિના ઈશસ્વરને પરિણામે અણુબકને જ ખધી સત્તા આપી ખસીક ચૂંટવામાં આવ્યા.

એમનો જન્મ ઈ. સ. ૫૮૩માં મક્કામાં થયેલો જાતે એ કુરેશ ખાનદાનના હતા. સગર્ભની દૃષ્ટિએ તે મહમદ સાહેબના સસરા હતા. પેગંબર સાહેબના જીવન દરમિયાન એમના મોંમાંથી જે વાત નીકળતી તેની સત્યતા પુરવાર કરનારાઓ ને સ્વીકારનારાઓમાં તે સૌથી મોખરે હતા મુમનમાન થયા પહેલાં પણ એ દારૂને અડતા નહિ ને મૂર્તિપૂજન કરતા નહિ વાત એમ બનેલી કે, એક દિવસ એમના પિતા એમને મૂર્તિ આગળ લઈ ગયા ને દંડવત કરવા કહ્યું. એમણે દંડવત ક્યાં, પણ પિતાની પૂર થઈ એટલે એમણે મૂર્તિને કહ્યું, 'હું ભૂખ્યો છું, મને ખાવાનું આપ.' પણ ઝઘ ઝવાખ ન મળ્યો પછી એમણે કહ્યું, 'હું નાગો છું, મને પહેરવાનું આપ' પણ એનો પણ ઝાંઘઝવાખ ન મળ્યો. આથી એ ચિડાયા ને મૂર્તિ પર પથ્થર ફેંકી ચાલતા થયા

ધધે એ મોટા વેપારી હતા દેશભરમાં — મમનથી સીરિયા સુધી — એમનો વેપાર ચાલતો હતો ને આવક પણ એટલી જ સારી હતી. એ મુસવમાન થયા ત્યારે એમની પામે ૪૦,૦૦૦ ફિરદમ હતા, એટલે લગભગ ૮,૦૦૦ રૂપિયાના તે માલિક હતા ઇસ્લામની સેવામાં એમણે એટલા ઉદાર હાથે ખર્ચ કર્યું હતું કે હિજરત વખતે એમની પામે એમાંના ધ્રુત હજારેક રૂપિયા જ માફી હતા

એક વખતે પેગંજર સુદેએ દરવાખીએને પીંચાર પર ચડા કરવા માટે અનુવાદીઓ પાને નાચાં માચાં, ત્યારે દરગઢ ઉમરે પેનની અધીં દેસન આપી દીધી, ને પાણી કે આળે દુ અણુમક કગનાં ચડી જઈલ. પણ પડી એમને ખમર પડી કે, અણુમક તો પોતનું મરંસ આપી ચૂક્યા હતા!

મીનાના એક પરામાં ગદેની એક ગરીબ આંચી ડોરની મેવા કરવા દરગઢ ઉમર ગેમ ગતે ત્યાં જતા એક દિવસ એમને જણાયુ કે, આજ તો મારા પહેલાં ડોર્લ આદીને એની મેવાઆકરી કરી ગયુ છે ને લોર્લિનું જાયુ અખન પહેાંચાદી ગયુ છે ! આ નવો ને માગથી પણ પહેલો પહેલો જનાર એવક વગી ડોણુ છે એ જાણવા બંને દિવમે એ બદુ વહેલા આદીને તપાસ ગખવા ન આ થોડી જ વારમા જોયું ને એ ખીજતુ ડોર્લ નદિ પણ ખરીક અણુમક પોને હતા !

ધર્મબદ્યો કગના પા એ જમાનકમા આગે લુલ્યમે મુગગના તેમા શુકામે ધર્મ બદ્યે તો તો પડી પૂજુ જ શુ ? એમને તો જીવતું જ બારે પડી તત્ત અણુમક આવા શુકામેને ખરીદી લેતા ને જીનમમથી ઊગવતા

એક દિવસ પેગંજર સાદેએ સવાગની નમાગ પડી એકત્ર થયેમા સ્થાથીએને મરાય કર્યા, 'આળે ડોળે જુઆને અન્ન આપ્યુ છે ને નાગને વત્ર આપ્યાં છે ? આળે ડોળે માદાની જરદસ કરી છે ?' આખા મદગમા આ ત્રણે સવાગના જવાગમાં દા કહી શકનાર માત્ર અણુમક જ હતા !

ખનીક યથા પડી પણ દીનદુ ખિખાલી ઘઝ જાનનાર આ પુરુષના જીનમા કે વાંનમા કાર્ક ફરક પડ્યો દેલ તો તે એ જ કે, પેનાના હેંદાના અખિમાનમા પોતે કોર્કને અન્નાવ ન કરી એમે, બંને એક પણ ખિનજરૂરી કોર શબ્દથી કોર્કનું દિલ ન દૂખવે, એ માટે એ વિશેષ દગજ રાખતા ચર્ચાના વેમમા એક દિવસ એક જણને એમણે એકદ વધારે પડતુ વેણુ કહી દીધેતુ તે બદલ એમણે તરત એની માફી માગી

લીધી એટલું જ નહિ, એને જવાબમાં જે સમા વેણ મારવાં હોય તે મારવા દીધેના

એમની માદગીનો પાર નહોતો ખરીફ હોવા છતાં એ એક સામાન્ય માણસ તરીકે જ રહેતા આડોચપાડોચમાં મકરીઓ દોહતી છોડીએને દોહવામાં પણ એ મદદ કરતા એ સાદો પોશાક પહેરતા, સાદો ખોરાક ખાતા ને સાદા ઘરમાં જ રહેતા બારણે એક ચેહીદાર ગખના સરખો મત્તાનો દેખાર પણ એ રાખતા નહિ મીરિયા પર ચર્ચા કરવા લશ્કર લઈને જતા એક સેનાપતિને વિનય આપના ગયા ત્યારે સેનાપતિ ઘોડા પર સનાર થયેલો હતો, પણ તે પોતે એની જોડે પગપાળા જ જતા હતા. સેનાપતિએ કા તો ઘોડા પર સારી કરવા, કા તો પોતાને ઘોડા પરથી જતરી જઈ પગપાળા આવના દેવા બહુ બહુ વિનતી કરી, પણ એમણે એક પણ ન સાંભળી બિનકુ એ બોલ્યા, 'હું અધ્યાના ગદમાં જ ચાલુ છું'

તે બધું વિદ્વાન હતા આણુ કુરાન એમને મોટે હલુ નિમાજ વખતે ઇમામનું કામ પેગમર સાહેબ એમને આપના વખતવની શક્તિ એમની બારે હતી એમના પ્રચનો શ્રોતાએને મત્રમુગ્ધ રી દેતા. અરમસ્તાનની જુદા જુદા ટોળાઓ ને વશોના પૂર્વઝાનીન ઇનિહાસનું પણ એ બારે જ્ઞાન ધરાવના ને ધણી વાર ન્યામ તોમવામાં એમને એ બહુ ઉપયોગી નીસડનું સ્વપ્નોનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવાની પણ એ ખાસ કુશળતા ધરાવતા

એક નામુ એ ફૂનના જેવા કેમળ હૃદયવાળા દમાગુ પુરુષ હતા, તેના જ ફરજ મજતવામાં વળ્યી પણ કોર, દહ ને બહાદુર હતા ઇસ્લામની પહેલી લગ્નમાં પેગમર સાહેબ પર ફુરમને જ્યારે હુમલો કરેલો, ત્યારે એમણે બારે મહાદુરીથી ને કુશળતાથી એમના અગક્ષક તરીકે કામ કરેલું

પેગમર સાહેબના અસ્માન પડી સમસ્તાની લગામ એમણે જ્યારે હાલમાં લીવી, ત્યારે એજાસ બડ ફની નીકળ્યા હતા 'જાવો નાચો એલો

બોદની નાગી', એ ન્યાયે કેટલાય દોષિયાઝ માણુમોએ પોતે પેગંબર પણાના દોંગ આદર્શ હતા, ને નવા નવા એના નડવા માંડ્યા હતા. અશુભકે ખર્મ અને ગમત મામેનાં આ બેવડાં જડ ભારે દ્વિમતથી દાખી દીધાં. એક લેખકે આનો ઉલ્લેખ કરનાં કહ્યું છે કે, અશુભકે જે દહના ને શાણપણ આ જડો ખેસાડી દેવામાં લખ્યાં, એ ન લખ્યાં હોત તો ઇસ્લામ પોતાના અચપણમાં જ નામરોય ચર્ચ જાત.

અઠી વર્ષની ટૂંકી પણ ઉજ્જવળ કાગિદી પછી એક સાધારણ માદગીમાં જ એમણે દેહત્યાગ કર્યો.

૪

હજરત ઉમર

ઇસ્લામના બીજા ખતીફ હજરત ઉમર.ઈ. સ. ૫૮૨માં જન્મ્યા હતા. અને પર વર્ષની ઉંમરે એટલે ઈ. સ. ૬૩૪ની સાલમાં અશુભકે પછી તે ગાદીએ આવ્યા. મુસલમાન થયા પહેલાં એ ઇસ્લામના કદા શત્રુ હતા જે કોઈ મુસલમાન થાય એના પર, ઇસ્લામનો ત્યાગ કરાવવા, એ ભારે જુલમ કરતા, પણ જુલમથી તો ઇસ્લામીઓ ઇસ્લામને બિયડા બેવડા જોરથી વળગી રહેતા. આથી એક વખત એમને એવો વિચાર આવ્યો કે, 'આમ ઇસ્લામ સ્વીકારનારાઓ પર જુલમ સુમરવાથી ક્યારે પાર આવશે? ખુદ પેગંબરને જ પૂરા કરવા દે ને.' મૂળ પર ધા કરીશ એટલે ગળપાદડા એની મેળે મરી જશે '

એટલે એક દડાડો હજરત મદમદનું ખૂન કરવાનો નિશ્ચય કરીને એ એમની ગોધમાં નીકળી પડ્યા. ત્યાં રસ્તામાં એક જણ મળ્યો તેણે કહ્યું, 'ભલ્લા માણસ, તારા ઘરમાં જ હોળી સગમી છે તે આવ ને.' તારા જાહેનખનેવી મુસલમાન થયાં છે તેમને તો તારાથી કંઈ થતું નથી !'

આથી એ તરત બહેનના ઘર તરફ વળ્યા. ત્યાં પહોંચ્યા ત્યારે બહેન કુરાને શરીફનો પાઠ કરતી હતી ત્યાં પહોંચતાં વેત એમણે બહેન બનેલી બહેને ઇસ્લામ સ્વીકારવા માટે કંઈ કંઈ કહી નાખ્યું, ને એથી સંતોષ ન થયો એટલે બહેની ઉપર એ તૂટી પડ્યા. બહેન તેમાં વચ્ચે પડી, એથી એને વાગ્યું ને એ લોહીતુલાય થઈ ગઈ. એની, તથા બહેને જે જુસ્સાથી ઇસ્લામ વિષેની પોતાની શ્રદ્ધા પોકારીને ગમે તે ભોગે એને વળગી રહેવાનો નિશ્ચય બતાવ્યો તેની એમના પર ભારે અસર થઈ એ બોલ્યા, 'શીક, તું શું વાચતી હતી? વાચ જોઉં'

ત્યાંથી અવૂરો મૂક્યો હતો ત્યાંથી બહેને પાઠ આગળ શરૂ કર્યો એના શબ્દોએ એમના મનમાં સોસરા પડ્યા એ ત્યાંથી ચાલ્યા ને સીવા પેગમર સાહેબ પાસે જઈને મુસલમાન થયા. આમ પેગમર સાહેબની વર્ણોની પ્રાર્થના ફળી

ઇસ્લામમાં એમના આગમન પછી મુસલમાનોમાં નવું જોર ને નવી હિમત આયા અત્યાર સુધી ખાનગીમાં પદાતી નમાઝ હવેથી ઘામાં જઈને મુસલમાનો જાહેરમાં પદ્યા લાગ્યા

હજરત ઉમરના ખલીફ તરીકેના શાસનમાં ઇસ્લામનો અને આરબ સામ્રાજ્યનો ખૂબ વિસ્તાર થયો. રામનોને હરાવીને પાંચ પાડવામાં આવ્યા, તે ઈરાન, પેલેસ્ટાઈન, મીરિયા, અને મિસર જતી સર્જને ત્યાં સર્જન ઇસ્લામનો ઝંડો ફરકાવવામાં આવ્યો

અમુગકની જેમ એમની રહેણીકરણીમાં માછીનો પાર નહોતો એ નાના દત્તા ને મકકાની યોગરદમ દસ દસ માર્ગલિ સુધી જિટ ચારતા ફરતા દત્તા, તે વખતની ને એઓ ખનીફ થયા તે વખતની રહેણી કરણીમાં બાગ્યે જ કાઈ પણ ફરમ હતો એ સાદો ખોરાક ખાતા ને યીગડવાળા કપડા પહેરના એક દ્વાડો, પહેરવાના વસ્ત્ર ધોવાતા ટોવાથી કપાકો સુધી એ કાઈને મુત્તામત પણ આપી શક્યા નહોતા.

ખીંક થયા છતાં તેઓ વડે એક હજાર રૂપિયા જેટલો, અર્થાત્ ઇસ્લામની પહેલી કિવા મઠની લગ્નમા ભાગ લેનાર સૌને મળતો એમલો. પગાર લેતા છતાં, વધતા જતા સાંપ્રાપ્ત્યમા રાજ્યના જવામદાર નોકરોને ઊંચો પગાર નહિ આપાય તો દગાકર્તા ને લાયકુશવત વધી જશે એવું માનના હોઈને, તેઓ માટે પાંચ પાંચ હજાર રૂપિયા મુઘીનો મોટો પગાર મળૂં કડવા જેટલી દૂઝદિ તેમણે મતાવી હતી.

એમનો ન્યાય શુદ્ધ અને કડક હતો મગાસાગર્વીને મનના વગી રાજ્યની નોખરીઓમાથી એ નાકાત જ રાખતા એમ છતાં, જ્યાં ઠોઈ ન રાખના ત્યાં તેમની તરફ તરમાત્ર ડોમગના દાખવતા નહિ ઊલટું ખીંજાઓને મુકામને જરા કોરતા જ મતાવતા અમુલ્લા નામના પોતાના પુત્ર કરતા ઉસમા મિન ઝે નામક સેનાપતિને જ્યારે વંધારે પગાર આપવામા આવ્યો ત્યારે પુત્રે ત્રાધો ઉવળ્યો કે, 'હું ઠોઈ પણ રહ્યોજે ૫૦ મ્પારેય ઉસમા કરતા પાંચે પડ્યો છું ? શા માટે મને ઓઠે પગાર ?' જવાબમા એમણે એવું જ કહ્યું કે, 'ઉસમાના વાદ ન કરીશ' એ તો પા પેગમરને પણ વધુ પ્રિય હતો !' ખીંજે એ પ્રસંગ છે મહીનામા લગ્નપ્રતી લૂટનું ધન આવી પહોંચ્યું ને એમની પુત્રી હજીજ હકસાએ મ્યુ, 'મને ભાગ આપે', ત્યારે એમણે એને એમ ખીંજે પાડી મટેની કે, 'તમે ભાગ મારી અમન મિનખનમા હોય, લગ્નપ્રતી ૧૮મા નહિ.'

એક વાર એમના પત્ની ઉમ્મ કુસ્સુમે રાજ્યના નોકર મારશત રોમની મદારાશીને કેવીક અતરની શીશીઓ ભેગ મોખેની જવાબમા મદારાશીએ તેમાં અવેશન લરી મોકત્યા આ જાનની ખગર ૫૩૮, એમણે (હજરત ઉમરે) એ અમન બેટો પણ રાજ્યની નિજોરીમાં આપી દેવાની એમને ફરજ પાડેલી.

અશુ શાદમા નામના પોતાના પુત્રને, દરમધીનો ભગ કરી ઘર પીવાના ગુના માટે, ત્રહેમા ૮૦ ફૂમની સજા એમણે પોતે કરેલી ને એ પુત્ર પરિણામે મરણ પામેલો.

નાનો મોટો કોઈ પણ અમલદાર એમના કડક ન્યાયશાસનમાથી ઇચ્છી શકતો નહિ નાનો સરખો પણ અસાધ્ય કોઈ એટલે શિક્ષા અત્યંત ધર્મ સમજે ખાનિદ નામે રાજ્યના એક મોટામા મોટા, ને ધ્રિંગન નમેન અનેક દેશો પણ ભારે ભારે કૃતેએ મેળવનાર મેનાપતિ વિષે એના ૧૧ આવી કે, ગન્ધની નોકરીમાં એણે ધનવૈભવતા એવા મજા કર્યા છે કે એક કવિને પ્રગણનું કવિન કહેતા મદન દસ હજાર દિરહમનું તો એણે ધનામ આપ્યું છે ' વળી એણે પાણીમા દાડ મિનાવીને સ્નાન કર્યું એવા પણ આરોગ થયો પકડ હુન્મ નીડગના તરત ગાધીરૂધીને એને એમની હાજૂમા રમૂ કરવામા આપ્યો બિનદત્તપાસમા ખાનિદે ફરીથી દાડનાળા પાણીમા નહિ નાડવાનું વચન આપ્યું પણ એકમ કરેન ધનદોનત માટે એ કોઈ સતોષધરક જવામ ન આપી શક્યો આથી એની મિલખનો દિસામ કરારી તેમાથી વીમ હજાર દિરહમ રાજ્યની તિજેરીમા ભરી દેતા તેમણે હુકમ આપ્યો એટલું જ નહિ, એને લોહા પરથી ઉડી ચૂકી હોરો વિગતો કે, ' લોહ મડા વિગતોનો જશ પુત્રને મ લે ખાનિદને આપે છે તેથી હું તેને પદભષ્ટ કરુ છુ ' આગલી બની મડખાઈ છતાં એમનામા રડીની કુશળતા ને રુઆમ એટલા બધા હતા કે કોઈથી એ કે ચૂ થઈ શકતું નહિ

હજરત ફુરમનો પ્રત્યે તેમ જ ગનેમારો પ્રત્યે કંપેર હતા એવા જ ગરીમશુરમા અને નિર્દોષ પ્રવચનો પ્રત્યે રહેમદિત ને ગતે ધસાઈને મદદ કરનારા હતા એક રાત્રે નગરચર્ચા કરતા એમણે અનેક રાતા આગકોથી નીટગાયેલી એક માર્કને જોઈ તપાસ કરતા જણાયું કે આગનો દિવસો થયા જુમ્યા છે તરત હજરત મહીને પાછા ફર્યા ને હજૂરિયાના આગહને નકાગીને પોનાની પીક પર બિચકી લઈ જવાય એવું ખાવાનું લઈ ગયા, ને એ ડોકરાને પાચ્યા કરારી માર્કને નિશ્ચિત કરી મીઠા એક વાર એક તબૂમા એક માર્કને સુત્રાવડના દુબે કથસતી સાબળી એઓ તરત ઘેર ગયા ને પોતાની પત્નીને એની સેવચાકરી કરવા લઈ આન્યા!

ઈ. સ. ૬૩૬માં ત્યારે ધીરિયા ને ઈરાનમાં ભારે દુકાળ પડ્યો ત્યારે એમણે દૂધ અને માખણને વજ્રનાં દાંત, ને જનતી બધી રીતે દુકાળિયા પ્રદેશમાં ખોરાક પહોંચાડ્યો હતો. આ દુકાળ ઇરમિયાન એમનો એક દીકરો કાકડી ખાતો હતો ત્યારે એ એને ધૂમ વઢેલા કે, ‘એપામ ત્યારે માનવી ખોરાક વિના તરફડે છે ત્યારે તને આ શોખ કરવાનું સૂઝે છે ?’

રાજ્યના કાઝીઓની નિષ્પક્ષતાની ખાતરી કરવા કેટલીક વાર તેઓ જાને ફરિયાદી થતા. એક વખત એવું બન્યું કે એમની પામે સાર્કી તરીકે મોગન સેવરાવવાના આવ્યા ત્યારે કાઝીએ કહ્યું કે બધીક પામે સોગન સેવરાવવાની જરૂર નથી ! આ પક્ષપાતથી એ એટલા બધા નાગ-૮ થયા કે એ કાઝીની નોકરી મર્દ.

એમના ગત્યમાં અનેક દેશ જિતાયા; પણ એ જમાનાની રીત પ્રમાણે જિતાયેલા દેશોને લૂંટીને ઘસડી લવાતી અદળક દોષતમાં ગત્યની પડતીનું મૂળ ગટ્ટેનું છે એ એમને જ પ્રથમ સૂઝેલું આ વિષયમાં એમની લાગણીઓ એટલી તીવ્ર થઈ ગઈ હતી કે, ઈરાન જિતાયા પછી, રાજભાગ પાડવા માટે, લૂંટાયેલી દોષતના મંજના મજ ત્યારે મદીનામાં આવી પકયા ત્યારે એ રડી પડેલા. કોકે પૂછ્યું કે, ‘આ પ્રસંગે હવેને બદલે આંસુ કેમ ?’ ત્યારે એ બોલેલા કે, ‘આ અદળક દોષત બિવિધમાં ઇસ્લામની પડતી કરશે.’

આરબ સામ્રાજ્યની નિનમુસવમાન પ્રજા પ્રત્યેનું એમનું વર્તન ખુસધાન એવે એવું છે. જાગૃત્વતીથી મુસવમાન કરવા કગવવાના આરબ ગ્રંથ પર એમણે અંકુશ મૂક્યા હતા. પ્રજાના લોકો પોતપોતના ધર્મ પાળી ગયા, ને ગત્ય-એમનાં ધર્મમંદિરો, પવિત્ર સ્થળો ને ધર્મોદા મિલકતોની પવિત્રતા મંજૂર ગણી. નિનમુસવમાન પ્રજાજનોની જાનીને મુસવમાનોથી ન ખરીતી સર્વ સમય એવો પણ એમણે દુઃખ કષોં હતો.

નનાર્ની વાત તો એ છે કે, આના ન્યાયપરાયણ દવાગુ ને પાંખીકનુ, એમ ગુનામને હાથે જ ને તે પણ નમાઝ પઢવા જતા જ, ઈ સ ૬૪૪મા ખૂન થયુ ખૂનીનુ મહેલુ એમ હતુ કે, મારા શેઠ મારી પાસે ગળ ઉપરના કામ મરાવે છે એની મારી ફગિયાદ મળત ખરીદે ખરામર ન્યાય નહોતો આપ્યો

૫

હજરત ઉસમાન

હજરત ઉસમાનનો જન્મ ઈ સ ૫૭૫મા થયો હતો એ કુરેશોના ખની ઉમૈયા નામના પ્રસિદ્ધ ને આગળ પ તા ખ નદાનના હતા ઇસ્લામ મ્ખૂનવામા એ ખાનદાન જેટલુ પદાત હતુ એના જ હજરત ઉસમાન હજરત અબુમકના ઉપદેશથી એમા આગળ પડતા હતા એમના કામએ આથી એમને પગે બેડીઓ પહેરાવી ને જાનજાતની ધમકીઓ આપી પણ એ એકના બે ન થયા તણ આઠ દહાડે ચાકીહારીને એમણે બેડીઓ મ્દાવી લીવી

નવધર્મી મુસ્લિમો પર ગુજરતા ત્રાસમાથી બચવા પેશબર તાહેમની સૂચનાથી ઇસ્લામના ઇતિહાસમા જે પ્રથમ દેશ યાગ યાને હિ ભગ થર્ન એમા મિસર આ યા જનાર મુસ્લિમોમા હજરત ઉસમાન આગેવાન હતા

જીવનની શરૂઆત એમણે દોલીચણિયા તરીકે કરેલી, ને માપડના વેપારમા એ લાખો કમાયેના આખુ કુરાન એમને મોઢે હતુ એટલુ જ નહિ, કુરાન મોઢે કરનાર એ પહેના પુરુષ કહેવાય છે એમને બરણથી જીવનમરમા ફેઈ મિશ્રુક ખારી હાથે પાઠે ગયો નથી દર શુક્રવ રે એક ગુનામનો છુટકાગે મરવો એવો એમને નિયમ હતો લખપતિ છતા, ને અમાવે જરા આરામપ્રિય હોવા છતા એ પૂર્વમાનીન મુસ્લિમોના જેવો સાદો ખોરામ ને સાદો પોશાક સાચવી રહ્યા હતા

અમુકના રાજ્યમાં દુકાન પડ્યો ત્યારે એ દબર માપ દાણ એમણે ખરીદ્યા હતા જે વેપારીઓ એમની પાસે એ દાણ ગરીબો માટે ખરીદવા આવેલા એમણે કહ્યું કે, 'અમે આપને પચાસ ટકા નફો આપીએ, અમને આપો !' ત્યારે દબરત ઉસમાને ડોલ્યું કે, 'હું તો દબર ટકા નહીં આપે એને જ એ આપવો.' વેપારીઓ પાછા ગયા પછી એમણે એ ધનુ અનાજ ગરીબોમાં વહેંચી દીધું ને કહ્યું કે, 'ખુદા મને દબર ટકા લાભ આપને.' પેગબર મહેમ્મે નફો કરેલા એક સરકારી ફંડમાં એમણે સોથી મોટી રકમ — ૩૦૦ જીંટ, સુગન્ધામાં સાથે — બેટ કરેલી. મહા પગલ્યારે પેગબર સાહેબ હાલો હાલ ગયેલા ત્યારે કુરેશી જોડે સમાધાનના મદદિયા ચલાવવા એમને જ મોકલવામાં આવેલ.

દબરત ઉમરે મરણપથારી પરથી નવા ખવીંદની ચૂંટણી માટે એક સમિતિ નીમેલી એમાં ઘણા મતબેદો પડ્યા. ઉંચડે સમિતિએ પોતામાંથી એક અમુરુદ્દિમાન, જેમણે ખવીંદ થવા દબરત ઉમર સમક્ષ જ ના પાડી હતી, તેમને ચૂંટણીની કૃષ્ણ સત્તા આપી એમની સમક્ષ બે ઉમેદવારો સૌથી તરી આવે એવા હતા. એક દબરત અલી ને બીજા દબરત ઉસમાન. દબરત અલી પેગબર સાહેબના જમણ ને સગા માકાના દીકરા હતા અઘાપિ મદમદ સાહેબના બની દાદિમના ખાનદાનનો હાઈ ખવીંદ થયો નહોતો, એટલે યજ્ઞાની ઇમ્મદ હતી કે એ ખવીંદ ચૂંટાય દબરત ઉસમાનને પેગબર સાહેબે એક પછી એક એમ પોતાની બે પુત્રીઓ પરણાવી હતી, ને બની ઉમેદવારો ખાનદાનની બહોળી સાગર ને અગવાન ઇમ્મદ એઓ ખવીંદ ચૂંટાય એવી હતી બ ને ઉમેદવારોને ખવીંદપદ માટે પુછાતાં જ ને એન્બીમને એ પદ માટે લાયક નવડો કરતા હતા છેવડે વચાદે એક પછી એક બનેને બેલાવ્યા ને પૂછ્યું, 'મદમ સાહેબના અદેશ ને એમના ખવીંદની પરપરાઓ પ્રમાણે તમે ગમ્ય કરશો ?' દબરત અલીએ કહ્યું, 'યથાશક્તિમતિ,' ત્યારે દબરત ઉસમાને કહ્યું, 'નફર.' આથી છેવડી પચાંચી

હજરત ઉસમાન પર ઊતરી ને ઈ ૬૪૫ના નવેમ્બર મદિનામા એ ખનીફ થયા

પણ કાગમળને લીધે ખનીફ નિંખેની પરિવ્રતાની ભાવના ધમ્મતી જતી હતી, અને દિનપ્રતિદિન દેવાના જતા ને અતિ વિરત્વત મની ચૂકેલા સાત્રજ્મને કારણે, ખનીફની જવામદારીઓ વધી પડી હતી. રુનેગારને અચક શિક્ષા કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈને હારમાનરે સાગ્રો અનાવના હજરત ઉમરના કડક શાસન પછી તરત જ આવતા આ છુટ્ટા, બના, નરમ, ને અદલનિશ્ચયી તેમ જ મિન-નરકરી ખનીફને માટે એ હોદ્દો હળવો ગણેા વધારે રિક્ટ મળેા

હજરત અલીએ ચૂટણીનું પરિણામ જાહેર થતા સૌની જેમ વશામરીના સોગદ લીધા, પણ એમના પક્ષધરોમા અસતોષ ગયો જ. હજરત ઉમમાને લગભગ માર વર્ષ રાજ્ય કર્યું. એમના રાજ્યમા દરમિયાન એગિપ્ત અને આફ્રિકા મને ખામા ઇસ્લામી સાત્રાજ્મની આગે દૂર ચાલુ રહી અઘાપિ ખુરફી વરકરોથી જ મુરિલમો વિગ્મ મેળવતા હવે એમજો દરિયા / લરકરો પણ તૈયાર કર્યા ને એ દ્વારા પણ ફતેહના કકા વગાડ્યા ઇતિહાસની પરપરા પ્રમાણે હજરત ઉસમાનની કારખિદાના પહેલા ૮ નાં એમને જેમ આપે એવા ને એમની લોકપ્રિયતાના નીવ યા, પણ પાછલા ૨ વર્ષ ખિનાફતમા લખ કર સડો દાખલ કરનારા ને ઇસ્લામમા ખતરનાક કુસખ ઊભો કરનારા નીવડ્યા જોકે પાછના વધોની ખરામીના બીજ તો પહેલા ૭ વર્ષમા જ નવાઈ ચૂક્યા હતા

મદીનાની મશહર જુઝમામસીદ, જે અઘાપિ પીઢેરી ને કામચલાઉ માત્ર જ હતી ને જે સમરાવવાની વાત આવતા હજરત ઉમરે મ્હેલુ કે, 'રાજ્મની હોત સૈનિકો ને ગરીમો માટે છે, ઇટચૂના માટે નથી,' એ મસીદ હજરત ઉસમાને સમરાની, ને ઇ, ચૂના ને પથ્થરથી પાકી, સુદર ને લખ મનાની આ કામમા એમણે પદરના જ વીસથી પચીમ હજર દિરહમ ખર્ચ્યા પણ નસીમની મલિહારી છે કે, એમા જ ઇમામત

કરવા જતાં એમના પર પથ્થર પડ્યા ને ત્યાં આખરી નમાઝ પડવાની પણ એમને છેવટે રજા ન મળી !

રૂમા નામનો મદીનાનો પ્રખ્યાત ને પવિત્ર કૂવો ભારે મૂંઝવે એમણે એક મદદી પામેથી સાર્વજનિક ઉપયોગ માટે ખરીદી આપ્યો, ને સામાન્ય ગરીબ આરમ્બ જનતાનું પાણીનું દુઃખ દૂર કર્યું. કૂવા ખોદાવવાના ધર્મ-કામનો એમને શેખ જ હતો. આરિસ નામનો એક બીએ કૂવો ખોદાવતાં ખસીકની વીંટી, જે મદમદ સહેજના વખતનું એક પવિત્ર સંભારણું ને મહોરજપનું સૂચક સત્તાચિહ્ન હતું, તે એમાં પડી ગઈ; ને ગમે એટલી મહેનત કરવા છતાં પાછી ન મળી તે ન જ મળી. લોકોમાં આથી એવો અપશુકનિયાળ વહેમ ફેલાયો કે હવે આવી બ-સુ ! આ મશહૂર કૂવા ખોદાવનારને, પોતે જ ખરીદી આપેલા રૂમા નામક કૂવામાંથી પણ, મરણ વખતે પાણી મેળવનાના વાખ્યા પડ્યા !

પાક કુરાનના અનેક પાઠ પ્રચલિત થયા હતા. એથી ધરલામની એકતાના દુકડા થતા અટકાવવા હજારો ઉસમાને બધા પાંચ એકત્ર કરાવી એક ચત્તાચાર પાંચ નૈવાર કરાવ્યો ને એની અનેક નકલ કરાવી સામ્રાજ્યમાં ફેલાવી અને આડીના પાક બાળી નાખ્યા ‘ખુદાના દરક બી આ હોળી બંદખોરોના હાથમાં ઉશ્કેરણીનું એક અગ્નિ સંધન થઈ પડી.

અદ્વિષ્ટ લશ્કરી ફોર્સે અને જંગી સામ્રાજ્યને કારણે બધી દુનિયાની દોલત ધસઘર્ષ ધસઘર્ષ ને આરમ્બ સરહારો અને સૂખાઓના તથા કુશોળના હાથમાં આવતી જતી હતી. જે આરમ્બ ધરોમાં પહેલાં ઠાંટના માસનું બાફણું ને રોટલા ચવાનાં ત્યાં હવે જત્રીસ રમોઈઓ થવા માંડી હતી ધરલામના કમલ પ્રમાણે રીતસરની ચાર ચોરસ ઉપરાંત વિવિધ દોળની સંખ્યાનંધ ગુનામ સુદ્ધિઓથી જનાનખાનાં ઇલકાવા માંડ્યાં હતાં. પીંદેરી ધરોને સ્થાને ધરની કરીગરોની શુદ્ધિએ ઊભી કરી આપેલી ભવ્ય ઇમારતો ને રાજસાહી હાથમાંથી ધરાક, મેસોપોટેમિયા ઇત્યાદિ નવા પ્રાંતો લગ્નની રેલડેલ ઇમારતો હતા. મદમદ સહેજે ઉપદેશેથી સર્વ મુસ્લિમોની મૂળભૂત ને ભવ્ય સમાનતા ને એકતામાં

કુરેશી ખાનદાનની, અને કુરેશોમાં હવે બધી સત્તાની જગાઓ હાથ કરતા ઉમૈયા ખાનદાનની, અવૌપરિતાનું વિષ વ્યાપતું જતું હતું.

કામિની-કાચનની વિષવલ્લરીઓને જુગારની બદીનાં ફૂલ ખેસવા માડયાં હતાં અઘાપિ જે બદીઓ હજરત ઉમરની સખતાર્થથી દુર્ગાઈ રહેલી હતી, તે હવે ખુદ મદીનામાં દેખા દેવા માંડી. ફરિયાદ થતાં હજરત ઉસમાને જુગારની બદી દાખી દેવા સખત પગલાં લીધાં. પણ અફસોસ ! હજરત ઉમરની સખતાર્થ જ્યાં સંતોષ, શાંતિ ને વધાઈ પ્રેરતી, ત્યાં ઉસમાનની સખતાર્થ હવે અસંતોષ, ક્રોધ ને રાજદ્રોહની લાગણી જ ફેલાવી શકી.

અબુજર્ર જિફારી નામનો એક ઘણો પવિત્ર પુરુષ, જે પેગમ્બર માહેબનો અંતેવાસી હતો, ને જેણે પેગમ્બર સાહેબને મળેલા મળ્યા પ્રકાશની આગાહી કરેલી કહેવાય છે, એનાથી આ નાખુનાની રેલછેડ ને ગરીમતવગરનો ભેદ સહન નહોતો થતો. આથી દોસતમ દો વિરુદ્ધ એણે કડી દીકાઓ કરીને મગખાનનાં બાખ્યાનો આપ્યા ‘શરિફા છુલન માટે જોઈતું રાખીને આક્રી બધું ગરીબોમા વહેંચી નાખો, નહિ તો તમારું આ ત્યાદીસોનું એક દિવસ જલ્દનમના તાજાડતા આતશથી તપાનીને લાલચોળ ટરવામા આવશે, અને હે લહેરી લાસાઓ ! તમારા કપાળ પર, તમારા પડખામા, તમારા બરડાઓ ઉપર સર્વ એના પડે ડામ દેવામા આવશે.’ એ એના ઉપદેશનો મર્મ હતો આમળો ને ગરીબોનાં ટોળેટોળા એને ઘેરી વળતા ને ગરીમ ને તવગર તમને માત્રાજ્યને ન પાવવે જો. બેચિની ને ઈર્ષ્યા ફેલાતી આથી ફગિયાદ મતાં, ખલીફ એને ખચી ગાંધી આવી રજુનગમના એક જોતાડા તાગતા વસવાટ કરાવી આપ્યો, અને તેને ત્યા જ ગહેવાની ફરજ પાડી મરબ પર્વત એ એસિયો ત્યા જ ગલો, પણ લોહની માગિંક લાગણીઓ આ ‘સંતજનના દેશનકથી’ દુખાર્થ ને બંડખોરોને હિરેરખી કરવાનું વળી એક ઉત્તમ સાધન મળ્યા ગયું.

સામાન્ય આરતી રોગીઓને ક્યારનું લાગવા માગુ હતું કે, સામાન્ય તો આપણા જો મેળવાય છે ને હોદ્દા તો ફરેશો ભોગવે છે આમ ઈર્ષી અને હરીફાઈની, તથા કુળાકુળની ને ઊંચનીચની ડોળામા ફેફાના ઉમેવા ખાનદાનના સ્વભાવની તુમાખીએ ઘી દોઢ્યુ

ઇગર, મેમોપોરેમિયા ને મિસર એ ત્રણે પ્રાતોમા મડ દવાતુ જતુ હતું હજરત ઉસમાન ઉમેવા ખાનદાનના સગાસગવા સિવાય કોઈ ને મિત્ર મળી કે ખનાવી શક્યા નહોતા હજરત અબુમકન્ના પુત્ર મદમદ, અને પુત્રની જેમ પાળીપોળીને મોટા કરેલા અમદુલ્લા જેવા એમના પોતાના માણસો પણ નહતા કાઠણસર વિરુદ્ધ પડી મિસરમાં મડખોરોના આગેવાન થઈ પડ્યા હતા કાખાની હજની પેગંજર સાહેબે જ આતુ કરવી વિધિમા પોતાની જ સત્તાથી સુચારુ કરવાથી અમદુરગહેમાન જેવા પેગંજર સાહેબના નિષ્પક્ષ સોમતીઓને પણ ખતીફ વિષે અણગમો ઊપજ્યો હતો એવે અદરખાને ઘડેની યોજના પ્રમાણે ત્રણની બનેલા ખડખોરોએ મહીનામાં, એની અજરફાએની ધડીપગ જેઈને, પ્રવેશ કર્યો, નમાઝ પાઠને તોડીને કર્યો, ને ખતીફને પથ્થર મારી એમાન વ્યા આ એમાન અવસ્થામાં ખતીફને એમના મહેસમા લઈ જવામાં આવ્યા આવડિના સુન્ની મડખોરોએ એમના મહેનને ઘેરો પાડ્યો મદમદ સાહેબના મુખ્ય મુખ્ય અતેવાસીઓ ને પુલ્હરીશોએ ઘેરાતા પહેલા જ દિવસથી પોતાના પુત્રોને ખતીફના નક્ષત્ર માટે મોકલ્યા, પણ એ સિવાય વધુ એમણે કશું જ કયું નહિ ખતીફ અને એમનું મુકુબ તગસદી પીઠાતુ હતું ત્યારે પેગંજર સાહેબના એક પત્ની એમને પાણી પહોંચાડતા ગયા ત્યારે મડખોરો એમને પણ અપમાનિત કરી પાળ દાકરી મવાની દરે ગયા

દરમિયાન પ્રાતોમા આ ઘેરની ખમર પહેલવી ગઈ ને દૂર દૂર વિજય માટે લડતા લોકરોમાથી ઉમેવા ખાનદાનના સગાઓએ યરમરી મદદ રવાના કરી પણ એની અસર હજરતને માથે લામતા કળાની ઝડપ રધાગવાની જ થઈ ખડખોરો ગળાતા લાગ્યા, એથી મદદ આવી

પહેલે ત્યાર પહેલાં જ એમાના બે ત્રણ જણ મહેવ ફાડી છપી રીતે અંદર ઘૂસી જઈ, કુરાનનો પાઠ કરતા ખતીફનું બહુ જ કરપીણ રીતે ખૂન કર્યું. તે ઇસ્લામમાં એક એવી ખાનાગંગી અર્થાત્ અંદર અંદરની લડાઈ જિંબી કરી, કે ન પૂછે વાત!

૬

હજરત અલી .

પેગમર સાહેબ હજરત મહમદના કાકા અબુ તાલિમના પત્નીએ ઈ. સ પદ્મહમાં કામાની મરિયદમાં જ એક બાળકને જન્મ આપ્યો હતો ઇસ્લામના ચોથા ખતીફ હજરત અલી તે એ જ નાનપણથી એ બહાદુરી માટે અને પેગમર સાહેબ પ્રત્યેની લકિત માટે પ્રખ્યાત હતા હિજરતને દિવસે મક્કામાં જ્યારે પેગમર સાહેબનો જાન લેવાનું કાવતરું રચાયું હતું ત્યારે, ખૂન કરવા આગાહીઓને થાપ આપતા પેગમર સાહેબની પથારીમાં પેગમર સાહેબનો ઝબ્બો ઓઢીને એ ગાતે સૂઈ ગયા હતા, તે અકસ્માત જ ખૂની ખજાનો ભોગ થતા એ મરી ગયા હતા.

પેગમર સાહેબના જીવન દરમ્યાન થયેલી લડાઈઓમાં એમણે જે અસાધારણ બહાદુરી બતાવી હતી તેને લીધે એ હૈદર અર્થાત્ મિહ કહેવાતા ઇસ્લામી આચારનિયારોનું એ એટલું સુસ્ત પાવન કરતા કે ઇસ્લામના એક ઓલિયા તરીકે પણ એમની ભારે ખ્યાતિ છે એમનું જીવન અત્યંત સાદગીમય હતું એમ કહેવાય છે કે, એક દિવસ ભૂખના દુખને જીતવા ને મન વશ કરવા માટે, ભૂખથી પડેલા પેટના ખાડા પર પરચર બાંધીને એ સૂઈ ગયા હતા હિજરત પછી પહેલવહેલા જ્યારે એ મરીનામાં રહેના આવ્યા ત્યારે એ મહેનતમગૂરી કરીને રોટલો રળતા એક વખત મગૂરીની શોધમાં રખડતા રખડતા એમને એક માર્ગ મળી એ માર્ગને પાછી ખેંચનાર જોઈતો હતો એક ડોલ

ખેંચી લાવવા માટે એક પેદા ખજૂર. આપને એવી શરતે એ મોગ ડોલ ખેંચી આપીને મોગ પેદા ખજૂર કમાયા. ને એ ખજૂર પડી એમણે પેગંબર સાહેબની સાથે બેઠીને ખાધું !

ઇસ્લામમાં બે મોટા તથા અથવા પંચ છે : સુન્ની ને શિયા. એમાંના શિયા ૯૯૯૯૯ અબીને જ પેગંબર સાહેબના સાચા ને પહેલા ખવીફ માને છે. સુન્નીઓથી વિરુદ્ધ તેઓ માને છે કે, એમની અગાઉ ઈર્ફ ગણેલા ત્રણે ખવીફોને પેગંબર સાહેબની ગદી પર બેસવાનો હક જ નહોતો. આ મતબેદનું એક મુખ્ય કાગલુ એ છે કે, પોતાની પેગંબરીના ત્રીજા કે ચોથા વર્ષમાં જ્યારે મદ્દમદ સાહેબને ઇસ્લામનો જાહેર પ્રચાર કરવાનો પેગામ મળ્યો, ત્યારે એમણે પોતાનાં મગાવડાયાં પૈકી ખાસ ખાસ એવાં ચાલીસ જણને એક મિજબાની આપી હતી. એ મિજબાની દરમિયાન એમણે પોતાને મળેલા આદેશની વાત કહીને પૂછ્યું, કે, ‘આ કામમાં મને ઠાણુ અથ આપરો ? ને મારો બધુ, ધમીધકારી ને પ્રતિનિધિ ઠાણુ થશે ?’ ઈર્ફએ ઈર્ફ જવાબ આપ્યો નહિ. એટલે હાજર વ્યક્તિઓમાં મોટી નાના હોવા છતાં અત્રી બેઠ્યા ને જોયા, ‘દુ થઈશ !’ બધા હમ્યા, પણ પેગંબર સાહેબે એનો ખબો યાજડ્યો ને ‘શાનામ !’ કહીને કહ્યું કે, ‘મારો બધુ, ધમીધકારી ને પ્રતિનિધિ તું જ છે !’

ખીજી પણ એક વાત છે. હીજરી માલ નવમીમાં જ્યારે તાલુક પર પેગંબર સાહેબે ચકાઈ કરી, ત્યારે હજરત અબીને પોતાના કુટુંબ મંડળની દેખરેખ ગાખવા ઘેર મૂડ્યા હતા. આથી કેટલાકે દોષી લેકે. એ એમને ટાણુ માર્યા કે, ‘પેગંબર સાહેબ તમાગામાં કંઈ દેવત જુએ ત્યાં તમને અથે લઈ જાવને ? નાહકનો લાર શુ કામ વેઠે ?’ આથી ચિચાઈને દરિયાગ કારણ કરી એ એમની પાસે ગયા અને બધી વાત કરી, ત્યારે પેગંબર સાહેબે એવાં જુદા મહેલાથી કરી ન જતાં મોપેડ કામ કરવાનું જ કહ્યું ને જોયા કે, ‘તું તો મારો હારન છે, ફરક એટલો જ કે મૂસા પડી હારન પણ પેગંબર થયેલા, પણ હું આખરી પેગંબર હોવાથી તું પેગંબર નહિ જાને’

આ ઉપરાંત પેગમર સાહેબના કુળમાં રાજગાદીની દૃષ્ટિએ એમના સીરા વારસ ગણાય એના પૃથુ એ જ હતા કારણ પેગમર સાહેબને પુત્ર નહોતા, પુત્રીઓ જ હતી હજરત ખદીજથી થયેલી નાનામા નાની અને ત્રિપતમ પુત્રી મદમદ સાહેબે, ઇસ્લામી આચાર પ્રમાણે આ પિયાર્ષ ભાર્ષ વેરે પરણાવીને, તેમ જ નાનપણથી પુત્રની જેમ પોતાની સાથે રાખીને આ સમયને વધુ દૃઢ મનાવ્યો હતો.

પેગમર સાહેબના પ્રથમ પત્ની હજરત ખદીજને બાદ કરીએ તો ઇસ્લામનો ઉપદેશ મહત્ત્વ કરનાર પ્રથમ આરમ હજરત અની જ હતા, એટલે પણ એમને વિશે લોકોમાં ભારે આદર હતો.

આ મધ્ય પરથી ખનીફ તરીકે પોતાની જ પસંદગી થતી જોઈતી હતી તે, એ પોતે પણ માનતા હતા ને એ કારણથી જ એમણે હજરત અબુબક્રની ચૂંટણી પછી વફાદારીના સોગંદ લેતા ૭ મહિના જેટલી વાર કરી હતી.

હજરત ઉસ્માનના પક્ષકારો માનતા કે, એમના ખૂનમાં નહિ તો એમની સામેના બળનામાં તો હજરત અલીનો પૂરો હાથ હતો એ માન્યતાને સાચી દરાવવા માટે જોઈતા પુરાવા નથી એ આખા ઝવડામાં એમણે તટસ્થતા જ જાળવી હતી ને તટસ્થ તો મદમદ સાહેબના બધા અતેવાસીઓ રહ્યા હતા એમ છતાં, એ સાચુ છે કે, હજરત ઉસ્માન પછી એમની ખનીફ તરીકેની વરણીમાં મદીનાનો કમળે કરી બેઠેલા બડખોરોનો ભારે હાથ હતો હજરત અની ખનીફ થનારની સામે આનંદારી મુશ્કેલીઓ ને આગમોના મતભેદો જાણતા હતા એટલે પાંચ દિવસ સુધી એમણે તો ખનીફ થવાની ના જ પાડી હતી, ને અનેક સમજાવના પછી એમણે એ જવાબદારી લેવાની જા પાડી ત્યારે પણ, મદીનામાંના મદમદ સાહેબના સોગંદીએની સમતિની અને મદની લડાઈમાં ભાગ લેનારા મુદ્દવીરોની સમતિની એમણે જરૂર જણાવી હતી બડખોરોએ એવી સજા બોલાવી હતી ને છેવટે ખનીફ તરીકે એમની ચૂંટણી થઈ હતી શુભ અને તા હા નામના બે મોટા માણસો, બે

ભારે સાગવગ ધરાવના હતા, ને જેઓ ખલીફના પદના ઉમેદવાર હોવાનું
પણ જાણતું હતું, ને જેમણે પાછળથી હજરત અલીની સામે બંડ પકડ્યું
કયું હતું, તેમને તે પદ સ્વીકારવા કહેવામાં આવ્યું હતું; પણ
તેમણે જણાવ્યું હતું કે હજરત અલી જેવા પુરુષ હયાત છે ત્યાં સુધી
તે જ સાપક છે. એમ છતાં, એમણે ઉક્ત ચૂંટણીની સત્તામાં આવવાની
આનાકાની કરી હતી, ને બંડખોરોએ એમને તેમાં હાજર રહેવાની ફરજ
પાડી હતી.

વશાધરીના સોગંદ લેવાનો વખત આવ્યો ત્યારે મુઝર ને તાહ્મીએ
તો તે લીધા. પણ હજરત ઉસ્માનના પક્ષધરો પેટી કેટલાક આગળ-
પડના માથાઓએ જુદા જુદા મદાના હેઠળ તે તાહ્મીક લેવાની ના
પાડી હતી. બંડખોરોએ આથી એમનો વિરોધ કરવાની પ્રવૃત્તિ જણાવી
હતી. પણ હજરત અલીએ વિરુદ્ધ મન આપ્યાથી એઓ બચી ગયા
હતા. પણ દુરમનો તે દુરમનો જ હતા; ને દુરમનો જ રહેવાના હતા.
એમનો એક જણ તો હજરત ઉસ્માનનું સોહીથી ખરપચેકું કુટું ને
એમની બીમીની કપાઈ ગયેલી આગળીઓના અવશેષો સર્પને મીરિયા
પહોચી ગયો હતો. સીરિયાનો ઉમૈયા ખાનઘનનો સૂચો મુઆવિમા
ત્યાંના સગમમ સર્વસ્રતાધીશ જેવો હતો. હજરત ઉસ્માનના
સામ્રાજ્યમાં સીરિયા એ જ એક એવો પ્રાંત હતો જ્યાં પ્રગ સર્વ
રીતે સંવૃષ્ટ હતી ને રાત્રિ અપૂર્વ કુનેદથી ચલાવાતું હતું ! ઉમૈયા
ખાનઘનની સાગવગ પણ ત્યાં પુષ્કળ હતી આથી ખૂતનું વેર લેવાની
લાગણી ત્યાં સૌથી પ્રમળ હતી. ઉક્ત કુટનાએ ને આગળીઓના
અવશેષોએ આ ખાનઘનમાં લી હોમવાનું કામ કયું. એ અવશેષો મસીદ
જેવા જાહેર સ્થળ પર લટકાવવામાં આવ્યા; ને રોજબરોજ ત્યાં
મુઆવિયાએ ને મદીનાથી ભાગી આવેલા ઉમૈયાઓએ પ્રવચનો કરીને
પ્રજાને ઉત્તેરી મૂકી.

હજરત અલી ખલીફ થવા કે તરત એમની સમક્ષ એ મુશ્કેલ
પ્રશ્નો આવી પડ્યા પ્રથમ તો એ કે જે મુશ્કેલો સામેના ખોરોથી

હજરત ઉસ્માન સામે સામ્રાજ્યમાં જાંડ જાગ્યું એમનું શું કરવું, ને બીજો એ કે જે જાંડખોરોએ માઝ મુકાને ખઢીકનું ખૂન ક્યું એમનું શું કરવું ? નવા ખઢીકની સ્થિતિ સડી વચ્ચેની સોપરી જેવી હતી. ને જૂના સુખાઓને રજા આપે તો એ લોકો જાંડ કરે; ને અલ્યાચારીઓને દેહાંતદંડ કરે તો જે જાંડખોરોએ એમને ખઢીક ક્યાં એ વળી વીકરે ! હજરત માનના કે જાંડખોરોને જાંડ કરવા પૂરતાં કારણો હતાં, ને એમણે કરેલ ખૂન જાંડની ગરમીમાં ઘયેલ લાનખૂણાપડું હતું. એમને શિક્ષા તો કરવી જ જોઈએ; પણ દેહાંતદંડની નહિ. બીજું એ એમ માનતા કે એમને જે કાંઈ શિક્ષા કરવી ઘટે તે કરવાનો સમય હજી નથી પાક્યો; ને સૌથી પહેલું કામ તો પોતાની સત્તા કાયમ કરવાનું તે સામ્રાજ્યમાં શાંતિ સ્થાપવાનું જ છે !

પરિણામે, એમણે લાંબી વાદબાદ પછી જૂના સુખાઓને પાછા ખોલાવી લેવાનો ને નવા નીમવાનો ઠરાવ કર્યો. બીજા પ્રતિમાં સુખાઓ સામે પ્રજામાં અસંતોષ હતો, પણ સીરિયામાં એનાથી ઊંચડી સ્થિતિ હતી. ને ત્યાંનો સુખો મુઆવિયા જળરો માથુસ હતો. નવા ખઢીક પ્રત્યેનું એનું વલણ જળવાખોર હતું. ઘણા ગણા સલાહકારોનું કહેવું હતું કે એને હમણાં છંછેડવા જેવો નથી. પણ જે સૌથી મુશ્કેલ કામ હતું તેને જ પહેલું પતાવી લેવાનું હજરત ઐલીએ ઠરાવ્યું. એમણે મદીનામાં લશ્કર એકઠું કરવા માંડ્યું, ને મુઆવિયાએ સીરિયામાં તેમ કરવા માંડ્યું. પણ આ જગ શરૂ થાય ત્યાર પહેલાં જ સમાચાર આંખા કે પેગંબર સાહેબનાં પરમગિય બીગી સાહેબા ઐશાએ જાંડ પોકાયું છે, અને ઝુમેર અને તાહ્કા એ જાંડમાં સામેલ થયા છે ! હજરત ઐશાની સરદારી નીચેના તરફે અસર લીધું ને ખઢીક નીમેલા નવા સુખાને હાજી કાઢ્યો ! હજરત ઐશાને એક ખાનગી બનાવના કારણે હજરત અલી માટે પહેલેથી જ અચ્ચમો હતો. ને ઝુમેર ને તાહ્કાને ખઢીક થવું હતું. હજરત ઉસ્માનના ખૂનના સમાચાર સાંભળતાં જ હજરત ઐશા છેડાઈ પડ્યાં હતાં, ને ઝુમેર વગેરેની મદદથી હજરત ઉસ્માનના ખૂન માટે જે જે જવાબદાર છે

એમને સળ કરવાનો ઉદ્દેશ જાહેર કરી તેમણે કૂચ કરી હતી ! અત્યાર-પૂર્વેના ખનીશના રિવાજથી વિરુદ્ધ હજારત અવી જાને જ એક નાનકડું સરકર સર્જને માર્ગ રોકવા ઊભાયા. પણ અમુક જગ્યાએ પટ્ટોચનાં ખમર મળી કે હજારત ઐશાનુ સરકર તો કષારનુમ પંસાર દર્શ ગયું ! આથી વધુ સરકર જમા કરવા એ થોડુંક ઓની ગયા. ને બસરાની ઉપયુક્ત ખમર આવનાં ૨૦,૦૦નું સરકર સર્જને બસરા પહોચ્યા. પત્રી જે સહર્ષ થઈ એમાં તાલ્લા ને જુમેરનો કુટુબ અંત આવ્યો. બહાદુરીથી સડનાં છતાં ઐશાનુ ઈંટ પડનાં તે પણ ઘેરાઈ ગયાં જાને પણ સરખી ખુવારી થઈ. લગભગ દસ હજાર માણસ આર્થાં રવા. પણ વિગ્ય હજારત અવીતો થયો.

વિગ્યને હજારત અવીએ બહુ સારી રીતે જરૂર્યો હજારત ઐશ પ્રત્યે બહુ ખાનદાનીમયું વર્તન ચલાવીને સારા સ્થામાં એમને મહા મોકલવામાં આવ્યા, ને એમના હારેલા સરકરની પૂઠ નદિ પકડવાના દુકમો આપ્યા. પણ આ સુદમાં હજારત ઉસ્માન સામે બંડ કરનારા ને એમના રક્ષાથી ખરડાયેલા ગુનેગાર ઈન્દિએએ જીવ પગ આવીને કુદ કયું ને એમ વિગ્યમાં લાગ પડ્યાઓ, એથી હજારત અવી વિષે ઉસ્માનના પક્ષકારોને વધુ ઉરોરણીનું રક્ષ સાધન મળ્યું.

આ વિગ્યની દાખલ્લી કરીને મુઆવિયા જોડે, ઉપર દાથ ગહે એવું, કોર્ સમાચાર કાઢવા હજારત અવીએ પ્રયત્ન કર્યો, પણ એમાં એમને સંપૂર્ણ નિષ્ફળતા મળી મુઆવિયાએ આ ગદગદા પેત ને પક્ષ વધારે મજબૂત કરી લીધો હતો મિસરનો વિગ્યતા અમરલઆસ, જે એ જમાનાનો ધરુવામનો વ્યક્ત્ય હતો, તેને પણ એણે મેગરી લીધો હતો. એક જમરી ફોગ સાથે એ નવા ખનીશને ઉધલાવવા ખડે પગે રહી રહ્યો હતો હજારત અવીએ દરમ્યાન પેનાનો પક્ષ મજબૂત કરવાને ઇચ્છા ગજગદી મટીનાથી, હજારત ઉસ્માનના વિગેધીઓના કેન્દ્રમાં ક્રામા અ ગી હતી હજારત અવી હારે તો સીરિયાવાગા અને જીન્દ હજારત ઉસ્માનના પક્ષમતે તરસી બારે બપ

રાખવાનું એમને કારણ હતું. પણ નરી ચૂંટણીથી પોતાની સત્તા કંઈ ખાસ વધી નથી, બધે જ કુરેશો રાજ્ય કરે છે, આરબ આમ પ્રગ્ન તો એમની સેવા જ કરી શકે છે, ઇસ્લામી સમાજવાદ તો દૂર જ રહે છે, એ અધું પણ એમને સાલતું જ હતું.

પણ છેવટે મુઆવિયાના હાકર સાથે મુકાબલો થયો. એમાં હજરત અલીનું હાકર જમારે રિજયની અણી પર આવી ગયું, ત્યારે અમરૂતઆસે એક સુકિત કરી એણે મુઆવિયાના હાકરની બધી આગલી હરોલોના ભાવા પર અણેક કુરાનની નક્કલ ટંગાવી દેવડાવી. એનો અર્થ એવો થયો કે આપણી વચ્ચેના ઝગડાનો ન્યાય કુરાન પ્રમાણે કરવો. હજરત અલીએ આ જાણમાં ન હસતા ધણી ફક્તીસો કરી, પણ એમના ધર્માધ પક્ષકારો એમની જ સામે બળવો કરવા બિહા. છેવટે નાહૂટકે ન્યાય કરવાનું કામ બને પક્ષના એક એક માણસના હાથમા મૂકવામા આવ્યું. બને હાકરો આમ ઝડપે લગાદોના હાથમા મૂકી વીખરાઈ ગયાં.

લવાદના કામમાં આશ્ચર્ય અમરૂતે હજરત અલી તરફના લવાદને થાપ આપી ખાનગીમાં બનેએ દરાબુ કે હજરત અલી તથા મુઆવિયા બને ખતીફ થવાને નાવામક છે માટે બંનેને પહોંચ કરવા ને પછી લોકોએ નરી ચૂંટણી કરવી. પણ આની જાહેરાત કરવાનું માન અલી-પક્ષે નિમાયેના લવાદ અણુ મૂસાને આપ્યું ને જેવો એણે એ દરાવ જાહેર કર્યો કે તરત અમરૂતઆસે બિમા થઈને જણાવ્યું કે, “અણુ મૂસાનો નિર્ણય તમે સાબળો છો એઓ જ કહે છે કે ‘મારા આગેવાન હજરત અલીને ખરતરફ કરવા’ ને હું એમા એમની જોડે સહમત છું. પણ મારા આગેવાન મુઆવિયાને હું ખતીફપદ માટે યોગ્ય જાહેર કરું છું.”

આથી ઝડપે તો રહ્યો પણ જનતામાં બુદ્ધિબેદ થયો. પોતાને વિધિપૂર્વક ખતીફ જાહેર કરવાનું મુઆવિયાને બહાનું મળ્યું આ બનાવ પછી હજરત અલી ને મુઆવિયા બંનેએ રાજ્યની સામુદાયિક નમાજોમા એક ખીજ પર અલ્લાના શાપ ઉતારવાની ને પોતાના શાપ વરસાવવાની, ને

એમ પ્રજાને ઉશ્કેરવાની હજીયાત કરી, સીરિયામાં મુઅવિયાની પ્રજા એક વિચારની ને વફાદાર હતી, તે એક વિચારની ને વફાદાર નહીં. પણ હજીયાત અવીની પ્રજામાં ખરાબિજને નામક જે ધર્મોપદેશ દોષ તેણે ખુલ્લેખુલ્લા એમ કહેવા માંડ્યું કે, 'અમારે કોઈ ખલીફ જ ન જોઈએ; અમ્લનું જ શાંત્ય જોઈએ.' આ સોહનું ક્ષત્ર એટલી દહે પડેલું કે અલફરાથી દુઃ એક સંજોગવાન પર એક સંગઠિત હાજરના રૂપમાં એમો એકા દયા ને મદીના પર અર્પણ લઈ ગયા. એમનો વિચાર ત્યાં એક પ્રતિનિધિસભા સ્થાપીને સમાજવાદી સિદ્ધિ પ્રમાણે એક નવું ધર્મશાસ્ત્ર સ્થાપવાનો હતો. પણ મદીનાનો સૂણે વખતસર એની જગ્યાએ એમનું કોઈ આશુ નહિ. પણ તેઓ આગેકુચ કરતાં કરતાં નક્કરો નામક સ્થળે પહોંચ્યા. રસ્તે એમણે બહુ અધ્યાયારો પણ ક્યાં, એમણે જમરદસ્તીયા પોતાના સિદ્ધિના સોહા પામે સ્વીકારાવવાનું બીકું ઝાડ્યું હોવાથી, જેમણે એમની વાત ન માની એમના જન જ લીધે રાખ્યા. એક સમયે બાઈનું તો એ યુના માટે તલવારથી પેટ ચીકું !

હજીયાત અવીએ ઇસ્મિયાન લગભગ ૬૫,૦૦૦ માણસોનું હાજર મુઅવિયા સાથે લડવા માટે મદામુલેલીથી તૈયાર ક્યું હતું. રસ્તે જ્યારે એમને ખરાબિજનેના અધ્યાયારોના હાલાકાતલયાં ખજર મર્યા ત્યારે હાજરની માગ્યીયા એમણે આ ધરના દુરમનેઓ નિહાલ કરવાનો નિશ્ચય કયો. ખરાબિજને જ્યારે ધાર્મિક ક્ષત્રથી લડ્યા. પણ સમજાવડના ભારે પ્રયત્ન પછી જે અગરમો ધર્મોધો મક્કમ રજા દળા તે એકેકે ઉમુલ મુક કરના કરના કામ આન્યા !

ત્યાર પછી હજીયાત અવીના હાજરને સીરિયા પર અર્પણ લઈ જતાં પહેલાં સાસ ખરાબિજ ને નહીં શસ્ત્રચળક કરી લેવાની જરૂર જણાઈ. ને એમ કહેવા જતાં મદામહેનતે એકત્ર કરેલી અધી ફાજ એકેકે વીખરાઈ ગઈ તે ફરી એકી જ ન થઈ ! ઇસ્મિયાન મુઅવિયા પક્ષે અમરૂદઆમે આંતરિક અસાંતિનો લાલ લઈ મિસર ફરી એક વાર ફેલેડ કરી લીધું, ને હજીયાત અવીએ નીમેવા સૂચાને — હજીયાત ઉસ્માન

સામેના જળવાના એક આગેવાન મદમદ મિન અશુમને—મારી નાખી ગયેલા સામગ્રામાં સીસીને જાળી મૂક્યો. એની મદદે મોકલેના અતમરતર નામના ખીલ એક 'જળવાખોર'ને મુઆવિયાએ મિસરની સરહદ સુધી પહોંચના જ વિયપ્રયોગથી મગની નખાવ્યો ને હજરત અલી ખીજી સરકરી મંત્રે મેડે ત્યાર પહેલાં જ મિસરનો મામલો મુઆવિયાના લાભમાં પતી ગયો. ત્યારપછી જાને 'ખવીફો' એકમીત્તના દેશો પર અવારનવાર ધોડો લઈ જવાની અને પ્રાંતની હેરાનગતિ કરાવી હરીફાઈમાં જ પડ્યા. પરિણામે પ્રાંત તંગ આવી ગઈ ને અધાધૂંધીનો પાર રહ્યો નહિ. છેવટે જાને 'ખવીફો'એ એક ઉપચોટિયા સમાધાનથી પ્રાંતને કાંઈ રાહત આપી, પણ અંદરખાને વૈભવી હોળી ને તેને સમાધાનની શ્રમ પેળીઓ ચાલુ જ રહી.

પણ આ કહેવાના સમાધાનની એક ખીજી અસર થઈ અને તે નવું સમાજવાદી ધર્મરાજ્ય સ્થાપનાના સ્વપ્નો સેવતા ખવારિજો પર. એઓ અધીરા થઈ ગયા, ને વિચારના લાગ્યા કે જ્યાં સુધી અમરૂલઆસ, મુઆવિયા ને અલીની ત્રિપુની હવાત છે ત્યાં સુધી દેશમાં ધર્મરાજ્ય સ્થાપવાની ઠાઈ વાનનો નિજ્યારો આવવાનો નથી. આથી ત્રણ ખવારિજોએ એ ત્રણના માથા વહેચી લીધા. એક જ દિવસે ને એક જ સમયે જુદે જુદે સ્થળે નમતા આ ત્રણેને પૂરા કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાઈ. પણ બન્ધુ એમ કે અમરૂલ છટકી ગયો, મુઆવિયા ધાયવ થયો પણ જીતી ગયો, ને હમામત કરતા જતા મમીન્મા જ હજરત ઉમરની જેમ ઈ સ ૬૬૧ થાને હિજરી સન ૪૦માં હજરત અલી — અરબી લાવાના પહેલા વૈયાકરણી, પેગંબર સાહેબના એકના એક કાયદેસરના વારસ, અને પુરુષોમા સિદ્ધ જેવા ધર્મનીર પણ હતામાગી ખવીફો ઝેર પાચેના ખૂની ખજરના બોત ધર્મ પડ્યા.

પરિશિષ્ટ

ઈસ્લામ

મૂળમત - શાતિ

ઈસ્લામ એન્ને ધર્મને સમીક્ષા શાખવેલો ધર્મ. તેરસો મોટા વધારે વર્ષો પર મહમ્મદ પેગમરે તે શાખવેલો. ઈસ્લામ નામ આ ધર્મને પેગમરે પોતે કુરાનમાં જ આપેલું છે એનો અર્થ 'શાતિ કરવી' એવો થાય છે. આથી કુરાન પ્રમાણે 'મુરિનમ' એટલે ખુદા અને આદમી સાથે જેજી શાતિ સાધી છે તે ખુદા સાથે શાતિ સાધવી એટલે એના બદલ ચર્ચને રહેવું, અને આદમી સાથે શાતિ સાધવી એટલે મનુષ્યમાત્રનું જીવન - મ્માણ કરવું કુરાનમાં (૨ ૧૧૨) કહ્યું છે કે, 'જે અત્યાનો બદલ ચર્ચને રહે છે, અને ખીજાઓનું જીવન કરે છે, તેને ખુદા તેનો બદલો આપે છે, ૩૨ અને દુ ખથી તે પર દર્દી જાય છે.' શાતિ એ ઈસ્લામનો મૂળમત છે એકખીતતને મળે ત્યારે મુસ્લિમો 'શાતિ' શબ્દનો જ ઉદ્ગાર કરે છે. અલ્લામ અલ્લમ' ('તમને શાતિ મળે') અને સામે માણસ પણ જવાબમાં કહે છે, અલ્લમ - હમ - મલામ' ('તમને પણ શાતિ મળે'). ઈસ્લામના બહેરા (સ્વર્ગમાં) પણ એ જ નિર્વાળ ગણવામાં આયો છે બ કે ત્યાં તો 'શાતિ' સિવાય કોઈ બીજો શબ્દ જ કાને પડતો નથી ખુદાને કુરાનમાં એન્ને જગ્યાએ (૨૯ ૫૩) 'શાતિમાં' એવું ઉપનામ આપેલું છે. ઈસ્લામનું ધ્યેય મનુષ્યને 'શાતિધામ'માં પહોંચાડવાનું છે 'અત્યાનુ આમ નહુ (સૌને) શાતિધામમાં પહોંચવા માટે છે' (૧૦ ૨૫) આમ શાતિ એ ઈસ્લામનો મૂળમત છે.

બે ખાસિયત

મોનવી મહા મદદગારી ધરનામની બે ખાસિયતોનો ખાસ ઉલેખ કરે છે

પોતાની જોમ પોતાની પૂર્વેના સર્વ ધર્મોને ધરવામ પેગબરો દ્વારા પ્રકાશિત થયેના અર્થાત્ ઈશ્વરપ્રેરિત માને છે બે કે ધરલામનો દાવો છેનામા છેલ્લો અને પૂર્ણધર્મ હોનાનો છે આગળના સર્વધર્મોના મૂળ તત્ત્વો પરિશુદ્ધ કર્મને ધરવામે અપનાવી લીધા છે અને નવા ઉમેર્યા છે સમયના પ્રવાહને લીધે પૂર્વેના ધર્મોમાં પેસી ગયેલી મંત્રો કાઢનાનો, અત્યાસત્યનો રિવેઝ કરનાનો, જૂના સમાજોની વિગિષ્ટ પરિસ્થિતિને નીધે અથવા પ્રાર્થામિક દશાને લીધે નહીં ઉપદેશાયેલા સદ્યો ઉપદેશનાનો, અને સર્વ ધર્મોમાં સમાયેલા સત્યોને એક જ આધાર જૂઠા કિતામમાં એકત્રિત કરનાનો ધરનામનો આશય છે આ એની પહેલી ખાસિયત

બીજી ખાસિયત એ કે, ધરનામ ઐતિહાસિક ધર્મ છે, અને અને એનો સ્થાપક પૂરુષોએ ઐતિહાસિક પુરુષ છે

મૂળતત્ત્વો

ધરવામના મૂળતત્ત્વો ડરાનના પહેલા અધ્યાય (સુરતુનમ્મરહ)ની શરૂઆતની આપાતોમાં જ આની જાણ છે — ‘પાપમાથી બચવા ઇન્જનારાઓ માટે, અદદ્દમા માનનારાઓ માટે, પ્રાર્થનાનુ પરિસેવન કરનારાઓ માટે, અને અમે (ખુદાએ) જે આપ્યું છે તેનો મગનમય — ધ્યાનુકારી ઉપયોગ કરનારાઓ માટે આ કિતામ નિશ્ચય ભોમિયા રૂપ છે આ લોક પછીના લોક વિષે એઓ નિશક રહે’ આમાં ધરનામના પાંચ મૂળતત્ત્વોનો સમાવેશ થયેલો જણાશે ત્રણ શ્રદ્ધાતત્ત્વો, અને બે આચારતત્ત્વો શ્રદ્ધાતત્ત્વો આ પ્રમાણે (૧) અદદ્દ મહેના ઈશ્વર વિષે (૨) કુરાન વિષે (૩) અને પરલોક વિષે શ્રદ્ધા આચારતત્ત્વો આ પ્રમાણે (૧) ઈશ્વરપ્રાર્થના યા નમાઝ, અને (૨) પ્રાર્થનામય — સેવામય — કે વાલુમય જનન આ પાંચે તત્ત્વો

સર્વ ધર્મમાં સમાન છે અને સર્વધર્મોના પાયારૂપ છે, એ નોંધવા જેવું છે.

ધસ્લામનો ઈશ્વર

ધસ્લામનો ઈશ્વર, નાનાં નાનાં માનવકુળોનાં, જ્ઞાતિજાતિનાં કે રાષ્ટ્રનાં તમામ દેવતાઓથી પર છે. ખુદા તો ‘આ લોક અને પર-લોક સર્વ લોકોનો ઈશ’ છે, અને તે એક જ છે. અનેકેશ્વરવાદ કે અવતારવાદ ધસ્લામને માન્ય નથી. ખુદાને અરેદ્ધમાન અને અરંધીમ અર્થાત્ મંગલમય અને દયામય કહ્યો છે. કુરાનમાં ખુદાએ કહ્યું છે કે, ‘મારી દયા ખૂબમાન પર — સકળ સૃષ્ટિ પર નિસ્તરેલી છે.’ એ સર્વશક્તિમાન અને સર્વજ્ઞ છે.

જે પૂર્ણ પુરુષ જન્મને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે તે ઈશ્વરનો અવતાર અર્થાત્ મનુષ્યરૂપે ઈશ્વર નથી, પણ મનુષ્ય જ છે. ફરક માત્ર એ છે કે, ઈશ્વરત્રયમાં મમ રહેવાથી એનામાં દૈવી શુભો દેખાય છે. જે એવા ઈશ્વરાનુરાગ ઠેળવે તેનામાં એવા શુભો દેખાય.

મરણ પછી

“દરેક માણસનાં કર્મો એની રોકમાં વળગેલાં રહેશે, અને ક્યા-મનને દિવસે અમે એની આગળ એનાં કર્મોનો ચોપડો ખુલ્લો મૂકીશું.” (૧૭ : ૧૩) “આ લોકમાં જે (આધ્યાત્મિક રીતે) આંધળા હશે, (તેઓ) પછી (પરલોકમાં પણ) આંધળા રહેશે. (૧૭ : ૧૨) “શાંતિ પામેલા હો આત્મા ! તારા માલિક પામે પાછો જ — એનાથી સુપ્રસન્ન થઈને અને સુપ્રસન્ન કરતો.” (૮૯ : ૨૭ - ૩૦)

મરણ પછીનું જીવન એ માત્ર આ લોકમાંના જીવનનું સાત્ત્વ્ય ચાલુ રાખે છે. જે આ લોકમાં સ્પષ્ટ નહોતું દેખાતું તે પછી સ્પષ્ટ દેખાય છે; ગુણદોષ અને પાપપુણ્યની નિશિધ વસ્તિઓ પૂર્ણ પ્રકાશમાં આવે છે. એટલે મરણ પછીની સ્થિતિ ફક્ત આ જીવનમાંની આધ્યાત્મિક સ્થિતિની પ્રતિકૃતિ જ છે. નરકની શિક્ષા કાયમી નથી, આત્મશુદ્ધિ

અર્થે છે. મરણ પછીના જીવનમાં અનંત વિકાસને અવકાશ છે. સ્વર્ગ આ લોકમાં કરેલાં પુણ્યોનું ફળ બોધાવા પૂરતું જ નથી — અર્થાત્ એ બોગભૂમિ નથી, પણ મનુષ્યની ઉચ્ચતર શક્તિઓના વિકાસનું મંડાણ કરવાની ભૂમિ છે. સર્ગસદનમાં વસનારાંઓએ આગમું જીવન ગુજારવાનું નથી; પણ ઉચ્ચતર કક્ષાઓને પહોંચવા માટે સતત તપશ્ચર્યા કરવાની છે. આથી જ સ્વર્ગમાં જે પ્રાર્થના કરવાનું શીખવાયું છે તે આ છે :
 “ઓ અમારા માલેક, અમારો પ્રકાશ અમારે માટે પરિપૂર્ણ કર.”
 (૧૬ : ૮)

દેવદૂતોની માન્યતા

અદૃષ્ટ ઈશ્વરની જેમ ઇસ્લામ દેવદૂતમાં પણ માને છે મનુષ્ય પોતાની સદૃષ્ટિઓને અનુસરે એવું આકર્ષણ કરનાર તે દેવદૂત; અને દુષ્ટ વૃત્તિઓને અનુસરે એવું આકર્ષણ કરનાર તે સેતાન કુરાનમાં દેવદૂતોને માનવાનો વારંવાર બોધ આપવામાં આવ્યો છે, ત્યારે સેતાનને ન માનવાનો હુકમ અપાયો છે ઉદા. “એથી કરીને જે સેતાન અને એના દૂતોને (તાબૂને) નહિ માનનાં અસ્લાહને માને છે, તેણે ખરેખર સૌથી મજબૂત હાથ હાથ કર્યા છે.” (૨:૨૫૬) આના પરથી એ પણ જણાશે કે અમુકમા માનવાનો અર્થ કેવળ એના અસ્તિત્વને સ્વીકારવાનો નથી, પરંતુ એને અનુસરવાનો — માન્યતા પ્રમાણે આચરણ કરવાનો છે.

આચારના સિદ્ધાંતો

આચારના સિદ્ધાંતો શરૂઆતમાં જણાવ્યા પ્રમાણે મૂળે બે છે : પ્રાર્થના અને કંયાણુકાય. ખુદાએ જે આપ્યું હોય તેનો કદમાણુમય — મ ગવમય ઉપયોગ કરવાના વિષયમાં ‘કઝાન’ અર્થાત્ દાન માટે ધર્માદા રકમ કાઢવાનો સ્પષ્ટ આદેશ છે. આ બે આજ્ઞાઓમાં બીજી બે — રમઝનના રોઝ અને હજ એ ઉમેરીએ, એટલે ઇસ્લામી આચારના ચાર સ્તંભ પૂરા થયા.

(૧) નમાઝ

પ્રથમ પ્રાર્થના અર્થાત્ નમાઝ લઈએ મરદ યા ઓરત દરે- પુખ્ત ઉમરના મુસ્લિમ માટે નમાઝ ફરજિયાત છે એ પાચ ત્રણ પદવાની હોય છે

૧ સનાતુરુજ અર્થાત્ સવારની નમાઝ પો ફાટયા પડી અને મૂર્પોદય થતા પહેલાં પાંચની હોય છે

૨ સનાતુરુજુદ અર્થાત્ મધ્યોરની નમાઝ માથેથી ભાણુ ઊતરવા માટે ત્યારે શરૂ પાડવાની હોય છે નમના પહોંતી નમાઝ સુધી એનો સમય વિસ્તરે છે

૩ સનાતુરુજ અર્થાત્ નમના પહોંતી નમાઝ મૂર્ત એના નમન માર્ગની નમન મધ્યમા પહોંચે ત્યારે પદવાની હોય છે ભાણુ પધાર્થ ફૂટે ત્યાંસુની એનો સમય પહોંચે છે

૪ સનાતુરુજ અર્થાત્ સૂર્યાસ્ત સમયની નમાઝ આજ ફૂટ્યા પડી તબ્દ જ પદવાની હોય છે

૫ સનાતુરુજ અર્થાત્ પહેલી રાતની નમાઝનો સમય પશ્ચિમમાં ગુનાશ અદશ્ય થાય ત્યારથી શરૂ થઈ મધ્યાત સુધી પહોંચે છે પણ મૂત પહેલાં એ પડી જાય એટલે

માણસ મદિ હોય મુઆફરી એનો હોય, અથવા વરસાદને લીધે મગીદમા જઈને અમુક પ્રાર્થનામાં જગાય એમ ન હોય, તો બીજી અને ત્રીજી, તથા ચોથી અને પાંચમી નમાઝ એમનીમાં બેગવી દર્દી શમશે એમ યાવ ત્યારે ગુનાનો (નમ જનો ૪ ને પડી લેવાનો) ભાગ હોડી દર્દી ગમય

આ પાંચ ફરજિયાત નમાઝો ઉપરાંત બે મસ્જિદિયાત નમાઝ છે

(૧) સનાતુરુજ અર્થાત્ મોટી રાતની નમાઝ એને તદ્દલજુદ પણ કહે છે એનો સમય મધ્યાત પડી શરૂ થાય છે, અને પો ફાટ્યા સુધી પહેલે છે કુનામ આ નમાઝની ખાસ બવામલુ કુવામા આવી છે (૨) સનાતુરુજુદ એ બીજી મસ્જિદિયાત નમાઝ છે એ

લગભગ નાસ્તાને સમયે પઢવાની હોય છે એ ઇત્તી નમાઝો આ સમયે જ પઢાય છે

નનાઝની ત્યારી — દરે નમાઝ પહેલા સામાન્ય રીતે ઉઘાડા રહેતા શરીરના ભાગો ધોવા જરૂરી છે એને વુજુ અથવા વજુ કહે છે એ આ પ્રમાણે —

(૧) મોઢા સુધી હાથ ધોઈને સ્વચ્છ કરના

(૨) હાથ સાફ કરના અને મોઢા અદરથી ધોઈને સાફ કરના

(૩) નાક સાફ કરવું પાણી વડે નસકોરા અદરથી સાફ કરના

(૪) આખું મોઢા અદરથી ધોઈને સાફ કરવું

(૫) પગી જમણો હાથ અને ત્યાર પછી ડાબો હાથ ડાણી

સુધી ધોવા

(૬) ત્યાર માદ ટચની આગળી અને અગ્રહા સિવાયની ત્રણે આગળીઓને એકી ખરીને બને બીના હાથથી માથું લૂછી નાખવું

દીર્ઘશકા કે લઘુશકા પગી ફરી વજુ કરવું જોઈએ સભોગ ક્યોં હોય તો પૂર્ણ સ્નાન કરવું જોઈએ, અથવા તો આખા શરીરને ધોઈ લેવું જોઈએ

નમાઝ પઢનાર બીમાર હોય, અથવા પાણી ન મળી શકે એમ હોય, તો શુદ્ધ માગીને બને હાથ અડકાદી એના વડે કરના એક વાર મોઢા અને હાથનો પાછલો ભાગ લૂછી નખાય એ પૂરતું છે આ આપદ ધર્મની ક્રિયાને તથ્યમુમ રહે છે

નમાઝની ત્રિયા — નમાઝની ક્રિયાના સામાન્ય રીતે બે ભાગ છે કુર્બા અને સુન્નત કુર્બા સમૂહ સાથે પઢનાનો ભાગ છે એ મસ્જિદમાં હમામના પ્રમુખપણા નીચે પઢાય તો વધારે સ્પષ્ટ બંને ભાગ સુન્નત એ જાને એમલાએ પઢનાનો ભાગ છે પોતાના ઘરમાં જ એ પગી લેવાય એ સૌથી વધારે પમત કરના યોગ્ય છે પરંતુ સધ પ્રાર્થનામાં ન બળી શકાય એમ હોય ત્યારે સુન્નતની જગે કુર્બા પણ એકાતમાં પગી સમાય

અચારની નમાઝમાં બે ગઠાન (મુન્નન) અને એકલાએ પડવાની હોય છે, અને બે ગઠાન (ફરની) સમૂદમાં પડવાની હોય છે.

અપોરની નમાઝ લાંબી છે. એમાં પ્રથમ ચાગ અથવા બે રકાત (મુન્નન) એકાંતમાં પડવાની હોય છે અને ત્યારબાદ બે રકાત (ફરની) સમૂદમાં પડવાની હોય છે. અને વળી પાછી બે ગઠાતો (મુન્નન) એકલા પડવાની હોય છે.

અપોરે ઠગાયેલી જુઝ્માની નમાઝમાં સમૂદમાં પડાતી ચાર ગઠાતો (ફર) ઘટાડીને બે ઠગવામાં આવે છે. પણ આ ગઠાતો પૂર્વે 'ખુતમા' થાય છે, જેમાં મુસ્લિમોને ભવાઈ ઠગવાના અને નૈનિક ઉન્નનિના પુરવપથે પગવાની પ્રેરણા કરવામાં આવે છે. રાષ્ટ્રીય અને ઠામી ઉન્નનિ વિશે પણ ઉપદેશ આપવામાં આવે છે.

નમના પહોરની નમાઝમાં ચાર રકાતો (ફર) સમૂદમાં પડવાની હોય છે.

સૂર્યાસ્ત-સમયની નમાઝમાં ત્રણ રકાતો (ફર) સમૂદમાં પડવા પડી બે ગઠાતો (મુન્નન) એકાંતમાં પડવાની હોય છે.

પહેલી રાતની નમાઝમાં ચાર રકાતો (ફર) સમૂદમાં, પછી બે રકાતો (મુન્નન) એકલા, અને વળી પાછી ત્રણ ગઠાતો (નિર) એકલા એમ કુલ ત્રણ રકાતો પડવાની હોય છે અમાંની છેલ્લી ગઠાતમાં કુદત નામની હુઝ્મિદ પ્રાર્થના આવે છે

મોડી રાતની મરજિયાન નમાઝ (તદજજુદ) બખબેના જોડામાં પડાતી આઠ ગઠાતોની બનેલી હોય છે. જુદા અર્થાત્ અપોર પહેલાં પડવાની મરજિયાન નમાઝ બે અથવા ચાર રકાતોની બનેલી હોય છે

ઈની નમાઝમાં બે ગઠાન (મુન્નન) પડવા પડી ખુતમા થાય છે. આ ખુતમાનો હેતુ જુઝ્માની નમાઝ જેવો જ હોય છે.

મુસાફરી વખતે સવાર મિયાયની બીજી બધી નમાઝોમાં મુન્નન છોડી દેવાય છે અને જુદા, અસ અને ઈરા નામની (બીજી, ત્રીજી, પાંચમી) નમાઝોમાં પડાતી ચાગ ચાગ ગઠાને બખબે કરી દેવાય છે.

પરંતુ માણસને ત્યારે ખમર હોય કે અમુક સ્થળે ચાર અથવા વધારે દિવસો મુકામ રાનાો કે, ત્યારે ત્યા પૂરી નમાઝ પઢવી જોઈએ

જે અથવા બેથી વધારે મુસ્લિમો સાથે હોય, ત્યારે તેઓ પોનાનામાના એકને ઇમામ બનાવીને સામુદાયિક પ્રાર્થના કરી શકે છે એકલો માણસ મુન્તનની જેમ કૂધ પછુ એકનો પઠી શકે

સામુદાયિક મુસ્લિમ પ્રાર્થનાની બે મુખ્ય વિશિષ્ટતાઓ છે (૧) કોઈ પણ માણસ તેમા ઇમામ થઈ શકે છે શરત માત્ર એટલી જ કે એને બીજાઓ કરતા કુશળ રીતે સારી રીતે આનજુ હોવું જોઈએ અને એ રીતે સદ્ગુણી હોઈ, પ્રભુ અને પ્રભુના પ્રાણીઓ પ્રત્યેની ફરજને અદા કરનામા ચલિયાતો હોવો જોઈએ (૨) નમાઝ પઢનારા સમૂહમા ન્યાતગત, પદ કે ધનનો કોઈ પણ ભેદ રખાતો નથી રાગ પણ પોતાના છેક નીચેની કોળીના પ્રભજન સાથે ખભે ખભો અડાડીને નમાઝ પઢે છે

દરેક સામુદાયિક નમાઝની પૂર્વે અઝાન અર્થાત્ નમાઝની હામલ ખુન્ના મોટા અનાજથી ધરાવી જોઈએ નમાઝ શરૂ થતા પહેલા મધ્યએ બચસ્થિત રીતે હારમધ જિભા રહેવું જોઈએ

જનાન અર્થાત્ નમાઝની હાલન (માગ) નીચેના વાક્યોની મનેની હોય છે મિસ્લા તરફ મો રીને બને હાથ મન સુધી ઊંચા રીને મોટા અનાજથી બાગ પોકારનામા આવે છે

૧ અલ્લાહુ અકબર—અ નાહ—ઈધિગ સૌથી મોટો છે

૨ અ—હદુ અલ—લા—ઈ—ઈલ્—અલ્લાહ—૯ સાક્ષી પૂર છું કે અ નાહ સિવાય કોઈને પૂજવો ઘટતો નથી (આ વાક્ય બે વાર પોકારાય છે)

૩ અ—હદુ અન મુહમ્મદર—ગૂલ્—ટાહ—૬ સાક્ષી પૂર છું કે મુહમ્મદ અ નાહનો પયગંબર છે (આ વાક્ય પણ બે વાર પોકારાય છે)

૪. હમ્મ મલન્-મલાહ — નમાઝ પઢવા પધારે (આ વાક્ય મો જમશી માઝુ મીને બે વાર પોકારવામા આવે છે.)

૫ હમ્મ વર્-વલાહ — રિઝવી થના પધારે. (મો કાબી ખાલુ રાખીને આ બે વાર પોકારાય છે.)

૬ અલ્લાહુ અક્બર — અલ્લાહ સૌથી મોટો છે. (બે વાર)

૭ લા હલાહ હન્મ્-અલ્લાહ — અલ્લાહ સિવાય બીજો કશું દેવ નથી

સતારની નમાઝની બાગમા નીચેનું વાક્ય ક્રમાક પાંચ પછી ઉમેરાય છે —

અલ્-સલાતુ સૈરુન મિન-ઝન-જોમ અર્થાત્ નિદ્રા કરતા નમાઝ બહેન છે આ વાક્ય પણ બે વાર પોકારાય છે

ઇકામતઃ અઝાન પછી ઇકામત આવે છે એમાં અઝાનના ઉપયુક્ત મત્રો માત્ર એક એક વાર બોલાય છે અને ‘ નિદ્રા કરતા નમાઝ બહેન છે ’ એ મત્રની જગ્યાએ બે વાર ‘ કહ્ મમતિરસ્લાહ ’ અર્થાત્ ‘ નમાઝ ખરેખર શરૂ થઈ છે ’ એ મત્ર બોલાય છે ઇકામત દરમિયાન નમાઝ પઢનારાઓએ એક યા અનેક હારોમા વ્યવસ્થિત બિમા રહી જનાનું હોય છે

ઈતી નમાઝોમા અઝાન અને ઇકામત બંને છેડી દેવાય છે એને બદલે પહેલી રકતમા ‘ અલ્લાહુ અક્બર ’ એ મત્ર સાત વાર અને મીજમા ‘ તકમિરે-નહિમહ્* ’ પછી પાંચ પાંચ વાર બોલાય છે જુમ્માની નમાઝમા સામાન્યતઃ બે માત્ર પોકારાય છે બીજી બાગ ઇમામ ખુતબાની શરૂઆત પે તે પહેલા પોકારવામા આવે છે

* ઇકમત — એક જગ્યાએ રહેતુ-કાયમ થવું નમાઝ પઢવા એકઠા થયેલા લોકોને ઇમામની વિધિ એ બધી રીતે નમાઝ માટે વ્યવસ્થા કરવાની રીત છે

નમાઝ—અકિનગત કે સામુદાયિક—મસ્જિદમાં જ થાય એવું કાંઈ નથી; જરૂર હોય તો એ ગમે ત્યાં પઢી શકાય. મુહમ્મદ પયગંબર સાહેબે કહ્યું કહેવાય છે કે સાચા નમાઝી માટે સારી આલમ મસ્જિદરૂપ છે.

રકાતનું વર્ણન : રકાતનું બધાન નીચે મુજબ છે:—

૧. પ્રથમ કિબ્લા સામે મોં કરીને ઊભા રહ્યાં પછી બંને હાથ કાન સુધી ઊંચા કરવામાં આવે છે અને અલ્લાહુ અકબર 'એ, મંત્ર ઉચ્ચારાય છે. આને 'તક્વિરે તહિમત્' કહે છે.

૨. પછી જમણા હાથ પર ડાબો આવે એમ બંને હાથ છાતી પર મૂકી ઊભે ઊભે નીચેની પ્રાર્થના વા એનો એક ભાગ બોલાય છે.

મૂલ. इني वज्रहंतु वज्र-हिय लिल्ली फतर-अस्समावाते बल-अर्धं हनिकन व मा अन मिन-अल-मुश्चीकोन। इन्न मलाती व नुसुकी व महपाय व ममाती लिल्लाहे रव्विलआलमीन, ला शरीक लहु बिमालिक उम्रितु व अन मिन अल-मुस्लिमीन। अल्लाहुम्म अन्त-अल-मलिकु ला इलाह इल्ला अत, अत रब्बी व अन अब्दुक झलम्तु नफसी वा '—तरफतु बिमन्वी फयफिली झनूबी जमियन इन्नहु ला यय्फिर-उस-झनूव इल्ला अन वइदिनी लि-अइमन-इल् असलाकी ला यहदी लि-अहसनिहा इल्ला अत, बलिक'अन्नी सय्यि'अहा-ला यतिफु 'अन्नी सय्यि'अहा इल्ला अत ।

અર્થાત્:— નેક આદમી તરીકે મેં ખચીત મારી જાતને આકાશ અને પૃથ્વીના સર્જનદાર તરફ વાળી છે. હું અનેકેશ્વર-વાદીઓમાંનો નથી. ખચીત મારી પ્રાર્થના, મારું બલિદાન, મારું મારું જીવન તથા મારું મરણ સૌ આલમોના ખુદા એવા અલ્લાહને અર્પે છે. એનો કોઈ ભાગીદાર નથી. એણે મને આ હુકમ કર્યો છે. અને હું એને વશ વર્તનારાઓમાંનો છું, ઓ અલ્લાહ ! તું રાખ છે. તારા સિવાય બીજો કોઈ ઈશ્વર નથી. તું મારો માલિક છે અને હું તારો બંદો છું. મારી જાત પ્રત્યે હું અન્યાયી થયો છું અને મારા

અપરાધ દુઃ કબૂલ કરું છું. તેથી મારા સર્વ અપરાધો સામે મને રક્ષણ આપ, અને ઉત્તમ નીતિ તરફ મને દોર. તારા વિના અપરાધોમાથી બચાવનાર કોઈ નથી. અને તારા વિના ઉત્તમ નીતિ તરફ દોરી જતાર (પણ) કોઈ નથી. મારામાંથી અનીતિ દૂર કર કરનાર કોઈ નથી. મારામાંથી અનીતિ દૂર કરનાર કોઈ નથી.

આ પ્રાર્થનાને બદલે સામાન્ય રીતે નીચેની ટૂંકી પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે:—

મૂઝ — સુબહાન—વ બરુલાહુમ્મ વ વિ—હમ્દ—દ—ક વ તવારવ
—અસ્મ—ઉ—વ વ તા'અલા જહ—ઉ—ક વ લા इलाહુ ઘૈર—ઉ—ક
ઝોમુ બિસ્લાહિ મિન્—અન્—શૈતાન—દર્—રહીમ

સુઝ/શ હો તારા ઓ અબ્બાહ ! તું સ્તુત્ય છે તારા નામ પવિત્ર
■ અને તારી ભવ્યતા ઉન્નત છે. તારા સિવાય બીજાને કોઈ સેવ્ય નથી
શાપિત થયનારથી બચવા માટે ઓ અલ્લાહ ! હું તારે સરજો આનું ■

આને કિયામ કહે છે

પછી એની એ સ્થિતિમાં બેસા રહીને નીચે પ્રમાણે પાઠિત્વ
પડવામાં આવે છે

બિસ્મિલ્લાહ—દર્—રહમાન—દર્—રહીમ । અલ્હમ્દુ ડ લિલ્લાહ
इ रबِّعِલْ مالِکِ ۝ اَلدُّرْ-رَہْمَانِ-دَرْ-رَہْمِ ۝ مَالِکِ-د-مِ-د-
દીન । इय्याक न'बुदु व इय्याक न'स्त ईन । इहदि-नत्-तिरात-अ-
मुस्तकीम । मिरात-अल्लजीन् अन्' अस्तअल'हिम गैर-ईल् मगदुब
इ अल'हिम-व लहावाल्लीन ।

અર્થાત્ — કલ્યાણકર્તા (રહમાન) દયાળુ (રહીમ) પરમેશ્વરને
નામે આપમેળા પ્રુદા, રહેમાન અને રહીમ એવા અલ્લાહને
—ક્યામતના દિનના માલિકને સ્તુતિ માત્ર ઘટે છે અને (ઓ અલ્લાહ)
તારી સેવામાં છીએ અને મદદ માટે તને યાચીએ છીએ અમને
સાચા રસ્તે — જેમના પર તારી મહેરબાની જતરેથી ■ એઓના રસ્તે

—દોર; જેમના પર તારો ઢોપ બિર્યો છે અથવા જેઓ આડે મારે દોરાર્ધ ગયા હિ એમના રસ્તે નહિ.

ઉપરની પ્રાર્થના પૂરી થયા પછી ‘આમીન’ અર્થાત્ તથાસ્તુ એવો મંત્રોચ્ચાર કરવામાં આવે છે; અને પછી કુરાનેશરીફનો ઠાઈ પથ ભાગ જે નમાઝ પડનારને મોઢે હોય તેનો પાઃ કરવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે કુરાનેશરીફને અંતે આવતા એકાદા નાના અધ્યાયનો પાઃ કરવામાં આવે છે. જેમને પાઃ કુરાનનો પરિચય નથી એમને અલ-હવ્લાસ નામના અધ્યાયની ભલામણ કરવામાં આવે છે :—

એ નીચે પ્રમાણે :—

કુલ હુય-અલ્લાહુ અહદ । અલ્લાહ-ઉમ્-મમદ । લમ્ યલિદ વ લમ્ યુલ્લદ । વ લમ્ યકુલ્લહુ કુફુવન્ અહદ । અર્થાત્ બોલ એ — અલ્લાહ એક છે. અલ્લાહ એ છે કે જેનાથી ઠાઈ સ્વતંત્ર નથી; એ ઠાઈ જન્મ આપતો નથી. એ અજન્મ છે; એના સમાન ઠાઈ નથી.)

૩. પછી ‘અલ્લાહુ અકબર’ એવો મંત્રોચ્ચાર કરીને નમાઝી હથેળીઓ ઢીંચણે અડે એવી રીતે મસ્તક નમાવે છે. આ સ્થિતિમાં (એને ડુકું કહે છે) ઈશ્વરની સુકીર્તિ અને ભવ્યતાનો બોધ કરતા નીચેના મંત્રનું ત્રણ વાર ઉચ્ચારણ કરવામાં આવે છે :—

સુબ-હાન્-અ રબ્બ-દ્દી-અલ-‘જક્કીમ । અર્થાત્ મારા મહાન માલિકના સુગંધ હો.

આને બદલે અથવા આમાં ઉમેરીને નીચેનો મંત્ર પથ બોલી શકાય.

સુબ્-હાન્-અલ્લાહુમ્મ રબ્બના વ વિહમદિક અલ્લાહુમ્-મઘફિર લી । અર્થાત્ ઓ અલ્લાહ ! અમારા માલિક ! તારી સુકીર્તિ હો. તારી જ સ્તુતિ હો; ઓ અલ્લાહ ! મારું રક્ષણ કર.

૪. આની પછી નીચેના મંત્રો બોલતાં પ્રાર્થી બોલે થાય છે :—

સમિ’-અલ્લાહુ લિમન હમિદહ, રબ્બના વ-રુક-અલ-હમ્દ । અર્થાત્ જે અલ્લાહની સ્તુતિ કરે છે તેનો એ સ્વીકાર કરે છે. ઓ અમારા માલિક ! તારી જ સ્તુતિ હો.

૫. ૫ઠી પ્રાર્થી^૧ ધૂંત્તે પઠી વંદન કરે છે. આમાં બંને પક્ષનાં આંગણાનો અમ્રભાગ, બંને હાથ, બંને હાથ અને કપાળ જમીનને અડે છે. આ સ્થિતિમાં નીચે પ્રમાણે ઓઘમાં ઓઘ તથા વાર મંત્રોચ્ચાર કરવામાં આવે છે.

મુચ્-હાન્-અ રઘ્વિવલ-આ'લા । અર્થાત્ મારા સર્વોચ્ચ માસિકનો મુગ્ધશ હો.

નીચેનો મંત્ર આમાં ઉમેરી શકાય અથવા તો આને બદલે બોલી શકાય. મુબ્હન-ક અલ્લાહુમ્મ રદ્વ-ના વ વિ-હમ્દિક અલ્લાહુમ્-મવફિર લી [અર્થ માટે જુઓ (૩)]

આ પહેલી સજ્વહ ધર્મ.

૬. ૫ઠી નમાઝ પદનાર જત્સહ નામનું પૂત્તમણુદ્દિદશ^૨ આસન કરીને બેસે છે.

૭. આની ૫ઠી પ્રાર્થના કરનાર ફરી ક્રમાંક ૫ માં જણાવ્યા પ્રમાણે બેસીને સજ્વહ કરે છે.

૮. આમ પહેલી રકાત પૂરી થાય છે. ૫ઠી નમાઝી બોલે થાય છે અને પહેલી રકાતનું પુનરાવર્તન કરે છે આ જ બીજી રકાત પરંતુ બીજી રકાત ૫ઠી બોલે થવાને બદલે ક્રમાંક પાંચમાં સમજાવેલું વદનાસન (ક'દલ) કરી નમાઝ પદનાર નીચો પડે છે અને ધ્વિર-સ્તુતિ સાથે પાક પયગબર માટે, અને પોતાને માટે, સહિય્યહ નામની પ્રાર્થનાઓ કરે છે. એ નીચે પ્રમાણે :--

અન્ સહિય્યાત્ ડ સલિલાહ્, ફ વસ-મલ્યાત્ ડ વત્-સમ્યિવાત ડ । અમ્સલામ ડ અલૈક અમ્મુહન-નવીય્ ડ વ રહમત-ઉલ્લાહ્ ફ વ વરકાતુહ્ । અમ્સલામ ડ 'અલૈ'ના વ 'અલા 'ઈબાદ-ઇલ્લા-ઇસ સલિહીન । વ અન્-હુઝી'લ્-લા ઇલાહ્ જ ઇલ્લ-અલ્લાહ્ વ અશહુઢ અન્ મુહમ્મદન 'અવ્ડુ હ્ વ રસૂલુહ્ ।

અર્થાત્—વાયા, કાયા અને પૈસા દ્વારા કરવામાં આવેલી સર્વ પુનપ્રાર્થના અવ્વાહને ઘટે છે. ઓ પયગબર ! આપને શાંતિ મળે.

આપના પર અસ્લાહની રહેમ અને અસ્લાહના આશીર્વાદ ઊતરો. અમારા પર અને અસ્લાહના પાક બંદાઓ પર શાંતિ ઊતરો : હું સાક્ષી પૂરું છું કે અસ્લાહ સિવાય કોઈની ખિદમત કરવી ઘટતી નથી. મુહમ્મદ એનો સેવક અને પયગંબર છે.

હ. બે કરનાં વધારે રક્ત પડવી હોય તો પ્રાર્થી ઊભો થાય છે; નહિ તો નીચેની જે હમેશાં ઉવટની સલામ પહેલાં કરવામાં આવે છે તે કરે છે—

અલ્લાહુમ્મ સલ્લિ 'અલા મુહમ્મદિન વ 'અલા આલિ મુહમ્મદિન કમા મલ્લૈત 'અલા इब्राहीમ્ વ 'અલા આલિ इब्राहीમ્ इन्नક હમીદ—ઉમ—મજીદ । અલ્લાહુમ્મ વારિક 'અલા મુહમ્મદિન વ 'અલા આલિ મુહમ્મદિન કમા વારક્ત 'અલા इब्राहीમ્ વ 'અલા આલિ इब्राहीમ્ इन्नક હમીદ—ઉમ—મજીદ ।

અર્થાત્—ઓ અસ્લાહ ! મુહમ્મદ અને અનુયાયીઓને હતેહમંદ કર—તેં ઇબ્રાહીમ (અબ્રેહામ) અને એના અનુયાયીઓને હતેહમંદ કર્યા હતા તેમ. કારણ ખ્યાતિ તું હમીદ અને મજીદ—શુતિ પામેશે અને મહિમા પામેશે છે. ઓ અસ્લાહ ! મુહમ્મદ અને એના અનુયાયીઓને આશીર્વાદ આપ—તેં ઇબ્રાહીમ અને એના અનુયાયીઓને આશીર્વાદ આપ્યા હતા તેમ. કારણ ખ્યાતિ તું શુતિ પામેશે અને મહિમા પામેશે છે.

નીચેની પ્રાર્થના પણ ઉમેરવી જોઈએ—

અલ્લાહુમ્મ इन्ની झलض्नु नकषी झुत्मन कमीरन् व ला मघफिर-उझ-झुनुव इल्ला अत, फघफिर ली मघफिरतन मिन ' इन्दिक् वहંમ્ની इन्नक अत-अल-गफूर-उद्-रहीम ।

અર્થાત્—ઓ અસ્લાહ ! હું મારી જાત પ્રત્યે મહા અન્યાયી થયેશે છું અને તારા સિવાય કોઈ અચાવનાર નથી; માટે તારું રક્ષણ આપી મારી રક્ષા કર અને મારા પર દયા કર. ખ્યાતિ તું ક્ષમા અને દયાવાળો છે.

ફક્ત છે ની ત્રણ રકાન (ચિત્ર)માં—પ્રાર્થા જોમો હોય ત્યારે કરવામાં આવે છે સૌથી વધારે બાણીની કુશલ નીચે પ્રમાણે —

અ-લાહુમ-મહદિની ફો મન હદૈન વ 'આફિનો ફો મન 'આ ફૈત વ તવન્સની ફો મન તવલ્લૈત વ વારિવ લિ ફો મા અ'તૈત વ ફિની તર મા વદૈત ફ-ફ-ફ તવડો વ લા યુવડા અલૈવ ફન્ન ફુ વ ચમિલ્લુ મન વા લૈત સવારવત રવ્વના વ ત આલૈત

અર્થાત્ — ઓ અ નાહ ! જેમને તે સન્માર્ગે દોષ્યા છે તેમનામાં મને દોરી બા, જેમને તે રક્ષ્યા છે તેમનામાં મને રાખ, જેમનો તુ મિત્ર બન્યો છે તેમનામાં મને સધરી મારો મિત્ર બન, અને તે જેને મૂડુ-પાપ ગણ્યુ હોય તેનાથી મને બચાવ, કારણ ખચીત, ન્યાય કરનારો તુ છે અને તારી વિરુદ્ધ કોઈ ન્યાય કરી શકે એમ નથી, ખચીત, તુ જેનો મિત્ર મને છે તેને પાડનાર કોઈ નથી

કેવળ આને બદલે નીચેની પ્રાર્થના કરે છે — અલ્લાહુમ્મ હતા નસ્તા હનુક વ નમ્તધુ-ફિરુક વ નુમિનુ વિવ વ નતવવન્સલુ અલૈવ વ નુસ્તી અલૈવ-અલક્ષર-અ વ નફુરુ-ક વ લા નફુરુક વ નલ્લો વ નત્રુક મન વ ફજુરુક । અલ્લાહુમ્મ ફર્યાક નાબુદુ વ લક નુસલ્લી વ નસ્જુદુ વ અલ્ક નસ આ વ નહફિદુ વ નર્જુ રહમતક વ નરુગા અક્ષાવક-ફન્ન અક્ષાવક વિલ-ફુફ-ફાર્-ફ-મુલહિકા

અર્થાત્ — ઓ અ-લાહ ! તુ અમને મદદ કર, તુ અમાડુ રક્ષણ કર, એવી અમારી પ્રાર્થના છે અમે સારામાં સારી રીતે તારી સ્તુતિ કરીએ છીએ અને તારો આભાર માનીએ છીએ અમે નિમક હરામ નથી જે તારો હુકમ નથી માનતો તેને અમે દૂર કાઢીએ છીએ — તેનો અમે ત્યાગ કરીએ છીએ ઓ અ-લાહ ! અમે તને મેરીએ છીએ, તને પ્રાર્થાએ છીએ અને તને નમીએ છીએ અમે દોડીને તારી પામે આવીએ છીએ અમે ઉતાવળા છીએ, અમે તારી દયાની આરામ રાખીએ છીએ અને તારી શિક્ષાથી ડરીએ છીએ કારણ, ખચીત તારી શિક્ષા કદિશને (નાસ્તિકોને) પમ્ડી પાડે છે

(૨) ઠંકાત અથવા પુણ્યદાન

પુણ્યદાન ગ્વાની આજ્ઞા એ ધરત્યામની એક સૌથી મહત્વની આજ્ઞા છે એનું મહત્વ નમાઅથી જ નિરર્થક છે એની સુખવસ્થા માટે સ્પષ્ટ આજ્ઞાઓ છે પચાન અને એથી વધારે રૂચિયાની આવધ્યાના માણુમે અમત આપી જ નોઈએ અવેરાત, ધરેલાગામ, સ્વસ્થમાન, વાલ્યુકુલ, હથિપારો અને ધરગથુ ઉપયોગ માટે રાખેના મરઘા, બનીશ ગાય, બેસ મરઘા, ઘેગ, ઘોડે, બગલ ઇલાદિ પ્રાણીઓ પર અમત માફ છે આ સિવાય બી સધરેની દેવન કે જે માનિશ્ના અનન્ય એક વર્તુલની ગદી હોય તેના પર ચાગીસ ટકા અમત છે એ અમતના નાણા ' મૈત્રુનમાત્ર અર્થાત્ જલેડ નિર્ગેરી વા ફડમા ગખ્તરા ત્યાપર મિત્ર તમાથી થતી આવક પર જ ન લેવાય છે

અમતના આ નાણાનો અમલ ગુને રાગીકમા સ્થાવિવા (૮ ૧૦) નીચેના આ પ્રકારે કરાતો છે —

- ૧ ગરીબગણાનું પોતલુ મરઘામા
 - ૨ બી મા આવી પડેવાની બીડ ભાજવામા
 - ૩ દેવાજાને દેવામાથી હોતવામા
 - ૪ ઢેદીઓને ઝોતવામા
 - ૫ મસાફરોની મેવામા
 - ૬ અમત ઉધરાવવા અને ખર્ચવા માટે નિમાયેના અમતોરોનું ખર્ચ મરઘામા
 - ૭ જોમના હાથે સ્વયં નગફ વગે એવા લેય તેમની પાખા
 - ૮ ખુર્શી રાહમા
- ઉપરાંત જે પ્રમતોનો અર્થ ધરત્યામના પ્રયાગથે એવો થાય છે
- (૩) ચોળ

રોજ આમશુદ્ધિ અર્થે છે ' તમને રોજન કરવાનું શ્યુ છે જેથી તમે પાપ સામે તમા ગમલુ મરે (૨ ૧૮૩) બીજા અધ્યાયના તેરીસમા જાગમા આને વિષે લખ્યું છે રમજાન

મહિનાના દિવસો પ્રમાણે ૨૯ યા ૩૦ દિવસના રોજી રાખવાના હોય છે પો કાંટે ત્યારથી માડી લાણુ કૂમે ત્યા સુધી પાણી અને ખોરાકનો એમા ત્યાગ કરવાનો હોય છે સભોગની પણ રોજી દરમિયાન મનાઈ છે ધસ્લામી મહિનો ચાદ્ર હોવાથી જુદા જુદા વર્ષમા રમજાન મહિનો જુદે જુદે વખતે આવે છે, એથી કેટલીક નાગ રોજી કેટલાક દેશોમા અનિશય લામા થઈ પડે છે બીમારો અને મુસાફરોને બીજા કોઈ મહિનામા રોજી રાખવાનો ઉપદેશ છે એના ઉપરથી આપણે એના નિર્ણય તરફ દોરાઈએ જીએ કે આના અપનાદરૂપ દાખનાઓમા રોજી બીજા ટૂંક દિવસો દરમિયાન ગખી શકાય

વાર નાગ માદા પડનારા અથવા ભૂખ-તરસનુ કષ્ટ વેદનાને અતિ અશક્ત હોય એના સ્ત્રીપુત્રોને અને સગર્સા તેમ જ ધાવણા બાળકનાળા બીઓને રોજી નહિ રાખવાની છૂટ છે, પરંતુ તેમણે પોતાના ગળ ઉપરવટ ન હોય તો રોજી એકે ગરીમને જમાડવો જોઈએ વા એકે ગરીમ જામે એનુ દાન કરવુ જોઈએ

(૪) હજ અથવા જાત્રા

જિ દગીમા એક વખત હજ અર્થાત્ મક્કાની જાત્રા દરેક મુસ્લિમ માટે ફરજિયાત છે સિવાય કે એની પામે હજ કરનાજોગ સાધન ન હોય, અથવા પોતાના પર આધાર રાખનાગ સગાવહાના વગેરેના પોષણની પાછળ વ્યવસ્થા કરી શકાય એમ ન હોય, અથવા જિ દગી જોખમમા આવી પડે એમ હોય

હજ મુનહજ મહિનામા કરવાની હોય છે આથી પાત્રીએ એ મહિનાની સ્થતમી તારીખ પહેલા મક્કા પહોચવુ જોઈએ હજ દ્વાંમયાન પાગવાની નિધિઓ મુઆતિમ કિવા મુદુ પાસેથી સમજ લેવાની હોય છે એને લગના મુખ્ય મુદ્દા નીચે પ્રમાણે —

૧ ઈદરામની રિયનિમા પ્રવેશ કરવો અર્થાત્ સામાન્ય પદરવેશ વિનારી દેવો અને જગા નાજુઓએ અર્થાત્ યાત્રાગુઓએ

સોમદેરા જોતા પર ન વપરાયા હોય એવા, જે આદરના, એ જ
જ્ઞાનના વજ્ર ગ્રહણ કરવા અને માયુ ઉધાકુ રાખવું

૨ તત્ત્વા મંગાલી સન વાર પ્ર દિશ્યા મરવી

૩ સંખ્ય સદ્ અને મર્વ નામના જે નાના પદાર્થો વચ્ચે સ્થાન
વાર દોડવું

૪ અગ્નિતના મે નામા રહેવું

ગાય અને રૂં સૌ એ જ જ્ઞાનના સદા પોષાકમા આ પ્રમાણે
હવે મરે છે એ દેખવે જાય છે, અને ધરુવામીઓની એકતાને
મનમૂલ ગના છે *

શ્રી. રેવાભાઈ પટેલ સ્મારકમાળા

૧. શ્રી યોગવાસિષ્ઠ : સપાઠ ગોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલ કિ. ૪-૦-૦

અદ્વૈત-વેદાંતના સુપ્રસિદ્ધ લોકમંથનો હાયાનુવાદ; મૂળના લગભગ પાંચમા ભાગ જેટલા કદમાં. અથના વસ્તુનું મૂલ્યાંકન કરતા શ્રી મગનભાઈ પ્ર૦ દેસાઈના આશુખ સાથે.

૨. કળા એટલે શું ? : [ટોલ્સ્ટોય કૃત 'What is Art?']

ભાષાંતરકાર : શ્રી. મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ કિ. ૩-૮-૦

કળા ઉપરનો ટોલ્સ્ટોયનો આ નિબંધ તેમના થોડાક આર્ષ ગણાતા અયોમાનો એક છે. પુસ્તકની દલીલ સમજાવતો ઉપોદ્ગાત, અથમાં આવતાં નામોની પરિચયસૂચિ, તથા વિસ્તૃત વિષયસૂચિ સાથે.

૩. ગૌતમબુદ્ધ : અનુઠ ગોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલ કિ. ૧-૮-૦

ત્રિપિટક એકેડેમીની 'માસ્ટર માર્ક-૬' (મહા-પ્રજ્ઞ) વ્યાખ્યાનમાળામાં સર રાધાકૃષ્ણને આપેલા વ્યાખ્યાનનો અનુવાદ. આ 'વ્યાખ્યાનને 'એક મહા-પ્રજ્ઞે બીજા એક મહા-પ્રજ્ઞ વિશે આપેલું વ્યાખ્યાન' કહીને વર્ણવવામાં આવ્યું છે. સર રાધાકૃષ્ણનના દ્વંક જીવનપરિચય, તથા ઉપયોગી ટિપ્પણો સાથે.

૪. મુંડકોપનિષદ : સપાઠ શ્રી. મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ કિ. ૨-૦-૦

ઉપનિષદોમાં 'સર્વાંગસુદર અને પરિપૂર્ણ' ગણાતા આ ઉપનિષદમાં આર્યોના જ્ઞાનની અને સાધનાની આખી વિચારણા એક વ્યાપક અને ભારે કાવ્યમયતાથી રજૂ થાય છે. મૂળ શ્લોક સાથે તેનો પદાર્થ, તેનો અન્વય, તેનું ભાષાંતર દલીલની સજગસૂત્રતા પ્રગટ કરતું વિસ્તૃત વિવેચન, પદસૂચિ એવા ઉપયોગી અંગો સાથેનો તેનો આ અનુવાદ ઉપનિષદ-સાહિત્યનો પ્રસાદ પામવા ઇચ્છનારને અતિ ઉપયોગી છે.

૫. શ્રીમદ્ ભાગવત : (ગુરુચી જ્ઞાનુવાદ)

સ્થાન ૦ ગોપાલદાસ જ્ઞાનાર્થ પટેલ

દિ. ૩-૮-૦૦

મૂળના પાંચમા ભાગ જેવડા કદમાં મૂળ ગ્રંથનો સારાનુવાદ
‘શ્રીમદ્ભાગવત અને ભાગવતધર્મ’ વિષેના વિખૂત ઉપોદ્ગત,
પરિશિષ્ટો તથા વિશેષનામોની સૂચિ સાથે.

૬. પ્રાચીન સાહિત્ય : [શ્રી. સ્વીન્દ્રનાથ કાકુરકુત]

દિ. ૧-૨-૦૦

પ્રાચીન સરૂત સાહિત્યનો મોરોડો વારનો શ્રી. સ્વીન્દ્રનાથ
આ નિબંધોમાં પોતાની અનેઓ હજે નિરૂપે છે. મૂળ
અંગ્રાજી ઉપગ્રંથી સ્વઃ મદદારેવ નાઈ અને શ્રી. નરદગિર્જાઈ પરીધે
કહેતા અનુવાદની નવી આવૃત્તિ

૭. મુખમની : [શ્રીમગુરુ અનુનદેવત]

અનુઃ મમનજાર્થ પ્રમુદાસ દેસાઈ

દિ. ૨-૦-૦૦

સાધુ વાસવાણી કહે છે કે “અનવદનીતા અને મુખમની
એ એ જેવા પુત્રકો છે કે જેમને દરેક દિ હી નવધુવાને
અવશ્ય લાક્ષવા જોઈએ.” રાજ પાઠ કરવાના ગ્રંથ તરીકે
શ્રીમદ્ધર્મમાં ઉપયોગમાં લેવાના આ ભક્તિકાવ્યનો પદાનુવાદ,
શ્રીમદ્ધર્મ અને ગુરુ અનુનદેવનું અગ્રિય નિરૂપણ વિસ્તૃત
ઉપોદ્ગત સાથે.